
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 132

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

КИЇВ – 2017

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 132.

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2017. – 139 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макєєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044-481-44-68.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2017.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 321: 620.94

EGYPT UNDER THE RULE OF ABDEL FATTAH EL-SISI: INTERNAL CHALLENGES

ЄГИПЕТ ПІД ВЛАДОЮ АБДЕЛЯ ФАТТАХА АЛЬ-СІСІ: ВНУТРІШНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ

ЕГИПЕТ ВРЕМЕН ПРАВЛЕНИЯ АБДЕЛЯ ФАТТАХА АЛЬ-СИСИ: ВНУТРЕННИЕ ВЫЗОВЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ

Ignatiev P. M.

Doctor of Political Science, Professor of the Department of Country Studies of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: pavloi@yahoo.com

Ігнат'єв П. М.

Доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: pavloi@yahoo.com

Игнат'ев П. Н.

Доктор политических наук, профессор кафедры страноведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: pavloi@yahoo.com

Abstract. *Egypt is the demographic giant of the world with strategic location at the cross-roads between different continents. The country was under rule of military generals since 1952 and the first competitive presidential elections in its history took place only in 2012. The latest period of military rule under the President Hosni Mubarak lasted from 1981 till 2011. It was a time of a relative stability and the lack of crucial reforms when Egypt was supported by generous US aid and tourism expenditures. Is this about to change after the «Arab Spring» and short term of Mohammed Morsi's presidency? Such issues as demographic explosion and high levels of unemployment, forced military conscription, the lack of affordable housing and scarcity of water resources are examined. The author makes an attempt to analyze how Egypt is trying to cope with those challenges under the rule of Abdel Fattah el-Sisi. To this end he looks into the development of different spheres of economic activity like tourism, the transit via Suez Canal, remittances and cotton agriculture.*

Key words: *Egypt, population explosion, military rule, river resources, Suez Canal, tourism.*

Анотація. *Єгипет вважається демографічним велетнем світу і відзначається важливим стратегічним розташуванням на перетині різних континентів. Країна перебуває під владою військових генералів з 1952 р., а перші відкриті та прозорі президентські вибори відбулися тут тільки в 2012 р. Останній період військового правління на чолі з Хосні Мубараком тривав із 1981 по 2011 рр. Цей був час відносної стабільності та відсутності радикальних реформ, коли Єгипет виживав за рахунок значної допомоги з боку США*

і коштів, які залишали у країні іноземні туристи. У статті запропоновано відповідь на питання, чи змінилася ця ситуація після подій «Арабської весни» і нетривалого правління Мухаммеда Мурсі. Проаналізовані такі проблеми як демографічний вибух і пов'язаний із ним значний рівень безробіття, примусова військова служба, відсутність доступного житла, гострий дефіцит водних ресурсів. Автор намагається встановити, яким чином Єгипет протистоїть цим викликам у роки правління Абделя Фаттаха аль-Сісі. Задля цього він досліджує, як при новому главі держави розвиваються такі сфери економічної активності як туризм, обслуговування транзиту суден Суецьким каналом та забезпечення населення грошовими переказами, а також оцінює ефективність роботи бавовняної галузі сільського господарства.

Ключові слова: Єгипет, демографічний вибух, військове правління, річкові ресурси, Суецький канал, туризм.

Аннотація. *Египет считается демографическим гигантом и характеризуется стратегически важным положением между двумя континентами. С 1952 г. страна пребывает под властью военных, а первые открытые и свободные выборы были организованы здесь в 2012 г. Последний период военного властвования при Хосни Мубараке продолжался с 1981 по 2011 годы. Это было время относительной стабильности и отсутствия радикальных реформ, когда Египет выживал за счет существенных объемов помощи из США и средств, которые поступали от иностранных туристов. В статье предложен ответ на вопрос, изменилась ли эта ситуация после событий «Арабской весны» и непродолжительного правления Мухаммеда Мурси. Проанализированы такие проблемы как демографический взрыв и связанный с ним уровень безработицы, обязательная воинская служба, отсутствие доступного жилья, острый дефицит водных ресурсов. Автор пытается установить, каким образом Египет справляется с подобными вызовами во время правления Абделя Фаттаха аль-Сиси. В связи с этим он изучает, как при новом президенте развиваются такие сферы экономики как туризм, обслуживание транзита суден Суэцким каналом и содействие населению в получении денежных переводов, а также анализирует эффективность работы хлопкового хозяйства.*

Ключевые слова: *Египет, демографический взрыв, власть военных, речные ресурсы, Суэцкий канал, туризм.*

The current problem. Egypt is the most important player in the Middle East and Northern Africa if to consider her strategic land area and demographic resources. However, the country became a hostage of failed demographic policy, restrictive economic regime and omnipresence of military in public life. Even the events of the violent «Arab Spring» did not change this situation. *The research assumption* of the author is that overpopulated and water-scarce Egypt, whose ruling elite has also created a vicious circle of subsidies and overwhelming reliance mainly on state employment, can not develop herself without the profound liberalization of economy and the program of population control. *The aim of the article* – is to explore the peculiarities of internal challenges to Egypt in the wake of the fall from the power of “Muslim Brotherhood” and to analyze the most pressing problems of that country, which are tightly connected to demographic explosion and economic mismanagement. *Main research steps* include defining the reasons behind the demographic explosion, consequences of its influence on Egyptian economy and formulation of recommendations for necessary reforms.

Analysis of the latest publications. The sources of information, used in this article, are taken from regional mass-media outlets *Al-Ahram Weekly, Egypt Independent, Middle East Eye, The Daily News Egypt, The National, The Times of Israel*. Among Ukrainian authors P. Bov-

sunivskiy claims that Mohammed Morsi's attempts to get as much power as possible along with the swift contraction of forex reserves set general public against him and made military circles popular again [1, c. 38–41]. Several Russian authors *A. Vasiliev, A. Korotaev and L. Isaev* believe that the events of 2011 forced many tourists to leave Egypt and Islamists could not operate efficiently without monetary support of the Gulf monarchies [2, c. 2–7]. In his another scientific work *L. Isaev* links the return of the military rule to the unwillingness of Egyptians to participate in new protests, the support of Sisi by business circles and the assumption of population that political Islam has failed [3]. So, it is necessary to say that the comprehensive analysis of Egypt's challenges under the rule of Sisi was not contemplated by any of aforementioned researchers.

Egypt with more than 92 million residents is the holder of different population records. This is the largest Arab country in the world and the third largest country in Africa demographically only behind Nigeria and Ethiopia. But if to add 8 millions of Egyptians abroad, Egypt would be on a par with Ethiopia [4]. The majority of population resides on the shores of the Nile – the longest river in the world, which has a length of 6650 kilometers. Capital Cairo (this name can be translated as “Victorious”) is the prominent African megacity with 12 million residents and 20 million occupants in the Greater Cairo zone [5]. Only Peruvian Lima and Egyptian Cairo are the two major urbanized centers situated within a vast desert area with limited water resources.

Egypt is the most prominent example of population explosion in Africa. The birth rate in the country constitutes 3,5 children per woman and each year the population increases by 2 million people [6]. This is because Egyptians predominantly live in rural areas where opportunities for jobs and education are limited but working hands always in great demand. Moreover, the abortions here are outlawed except the cases of threat to the health of a mother. The people in the countryside are also religious and believe that the state does not have a right to regulate sexual activity of parents because only God decides who and when should be born [7]. The proof of religiosity can be seen on the foreheads of ordinary Egyptians that are badly bruised because of five prayers during the day.

22% of citizens of Egypt occupy the region around the Greater Cairo, and the majority of the rest – the belt of fertile land along the Nile. The Nile Delta encompasses 25 thousand square kilometres and houses almost half of the population [8]. This is a principal source of Egyptian food. The water of the river also allows for year-round fishing. The most famous local predator is a Nile perch, which can grow up to two meters and whose meat is widely consumed by locals. However, the river's biomass is under the risk of vanishing under the influence of population explosion. Overpopulation near the Mediterranean coast also forced local fishermen to search for a catch in the waters of another Northern African states and to deal with a profitable smuggling of refugees to Europe.

Because of pressure on land and lack of jobs around 27,8% of Egyptians are living in a dire poverty. By local classification the poor are those people that are getting less than 428 Egyptian pounds per month since 1 US dollar equals 18,5 pounds in 2017. Higher levels of this phenomenon are typical for the rural areas of Upper Egypt where poverty exceeded 56%, while the level of it in Lower Egypt did not grow over 19,7% [9]. Unemployment rate constitutes 12% despite the pledge of the President Abdel Fattah el-Sisi to reduce the number of jobless people to 10% [10]. The floating of the pound and inflation in 2016 will cause more poverty and also mean more unemployment. To make matters worse, slow economic growth can not catch up with demographic explosion, which causes the hike in purchases of the foodstuff.

The military-dominated state is not in a position to liberalize economy, but have to employ young Egyptians that en masse enter workforce market on annual basis. As a result, at least 6

million people are working in a bloated and ineffective public sector. All rulers of Egypt tried to redistribute the wealth in order to calm down their growing population. Several years ago Egyptian Civil service constituted a whopping 25% of the whole workforce and each state employee served 13 ordinary Egyptians – a proportion not seen in anywhere in the world. Annually those people, who largely do little work and are not highly qualified, receive an increment to their wages because of a rising inflation and the process of hiring them continues to be driven by family connections [11].

Moreover, what is highly unusual, military enterprises account for a considerable share of GDP and own hotels, recreational clubs, construction companies, and factories producing popular consumer goods. This can be considered a legacy of military rule since 1952, when all tenders went to affiliated with generals entities or to private players connected to army in any way, thus killing the competition and providing inferior services to general population. The last major war for Egypt ended in 1977 and afterwards the numerous armed forces had to find another occupation. After the peace treaty with Israel in 1979 defence budget was diminished due to introduction of American military assistance and generals decided to get a new source of enrichment in a civil economy. Today this system encompasses almost all spheres of economic activity. Military retirees work as consultants or directors of state enterprises and they also supervise a production of a wide range of consumer goods. Generals sell or let to big businesses expensive land plots in coastal recreational zones or in areas of priority development near the Suez Canal. At least 45% of economy is controlled by the armed forces that routinely use the free workforce of 500,000 conscripts and a cheap subsidized fuel provided by the state for the purposes of national defence [12].

All males aged 18–30 years have to serve in armed forces and by doing so they create a huge labour pool, whose representatives are completely unable to protect their rights. Only soldiers in the Sinai Peninsula are relieved of such duties because of the counter-insurgency operations against Islamic State, which they perform by manning the numerous roadblocks. However, the President Abdel Fattah el-Sisi claims without any justification that military enterprises contribute only 2% to Egypt's economic output [13]. On the other hand, their owners back up the state and increase popularity of the regime among the population with generous loans and hand-outs of different socially-oriented goods like milk powder, frozen meat or flour to urban poor.

Safa Joudeh claims that the long rule of the President Gamal Abdel Nasser created a precondition for a military control over economy, because trusted generals were tasked with the supervision of the most important national projects. Today army contributes to the problems of private sector with unfair competition. Military enterprises don't pay taxes, enjoy an access to cheap state resources and subsidized labour force. The ruling class does not allow the supervision of the activities of those companies by society under the pretext of the matters of national security [14].

Egypt also has an acute water problem, which threat about to grow in correlation with population explosion. The ancient civilization in the country was born on the shores of the Nile and farmers waited for the annual flooding of that mighty river that brought silt to their lots as a natural fertilizer. But Egypt is a low riparian state and depends on all other countries of the Nile basin in question of water distribution. The opening of the Aswan High Dam in 1970 put to the end the flooding of the Nile and allowed to store flood water in a huge 550-kilometers long artificial Lake Nasser – one of the largest man-made lakes in the world between Southern Egypt and Northern Sudan. However, the liquid in this storage facility with a depth of 180 meters is prone to heavy evaporation under constant desert sun in extremely arid climate. The water also disappears from canals emanating from Nasser Lake, since they are open to the sun and have

cracks in the walls. Finally, the layers of silt constantly grow in the lake instead of fertilizing the fields of the farmers. Egypt is annually consuming a whopping 60 billion cubic meters of water with a deficit constituting more than 30 billion, since each Egyptian citizen needs at least 1000 cubic meters in order to meet the most basic needs [15].

Randa el Bedawy claims that Egypt is simultaneously facing the scarcity of fresh water and the growing threat of salt water from the Mediterranean Sea as a result of construction of Aswan High Dam and the harmful effect of global warming. Despite the fact that country uses a lion's share of the Nile resources in process of irrigation, it still satisfies 50% of demands in grains via import. The author points out that the rulers of Egypt should limit demographic explosion, protect water from pollution and establish friendly relations with other states of the Nile basin for the sake of joint projects of water-sharing [16].

Only 6% of Egyptian land area of 1 million square kilometres is arable and the Blue Nile remains a principal source of the water. Moreover, the country suffers because of low annual rainfall of 51 mm. Under those circumstances the decision of Ethiopia to go ahead with construction of the «Great Renaissance Dam» («GERD») in 2010, poses a serious danger for Egypt. Upon its completion the mega object is designed to generate 6000 megawatt of energy and to store more than 70 billion cubic meters of water, which also might be prone to evaporation [17]. «GERD», as continent's largest hydropower plant in the nearest future, will allow Ethiopia to export the current to neighbouring countries of Eastern Africa like Kenya and Tanzania at Egypt's expense. In the long run this mountainous «Diplomatic Hub of Africa» is striving to become continent's largest exporter of current. Moreover, only a quarter of Ethiopians have an access to electricity and because of this the transmission lines are not developed [18].

Since 2009 the Nile Delta has faced the threat of loss of drinkable water because of the rising levels of saline currents from the Middeteranian Sea. But the problem of «GERD» may aggravate this phenomenon even further by helping the seawater to prevail over the Nile. Official Cairo under the President Hosni Mubarak largely ignored African affairs and today pays a heavy price, since the countries of the Nile basin are indifferent to Egyptian position in anticipation of cheap Ethiopian electricity. The «Arab Spring» in Egypt and subsequent turmoil after the military coup in 2013 along with break-up of old Egyptian ally Sudan into two countries allowed Ethiopian regime to complete a lion's share of work over GERD without fuss. Moreover, some rulers of other 10 Nile riparian state actors are considering a generous use of water by Egypt as unresolved colonial question, forced upon them by the British Empire on Egyptian behalf in 1929.

Tobias von Lossow and Stephan Roll claim that for Ethiopian leadership «GERD» is important national project, which is entirely funded by the country. Egypt is too far away to wage a war against Ethiopia effectively and lacks allies for such a campaign since official Addis-Ababa is a vital partner of the USA in anti-terror campaign in Eastern Africa and strategic asset for the Gulf states because of their considerable investments in Ethiopian fertile land with abundant rainfall [19]. One should add that Ethiopia is considered a diplomatic capital of Africa and the most important partner of the UNO in the region as a host of numerous refugees.

Egypt is the fifteenth among the most densely populated countries in the world, what puts a heavy toll on water resources. But this is not the only problem, since she is notorious for illegal settlements, where people clandestinely gain an access to water supply pipes in the cities. The Nile water is also used to cool down the equipments of plants, which discharge industrial waste directly into the river. The population of the banks contributes to rising levels of pollution with garbage because of its huge numbers and low ecological awareness. Moreover, the construction of Aswan High Dam led to the proliferation of a river plant – giant water hyacinth, which gen-

erously consumes water and quickly increases the size of swamp areas. Before 1970 the fast current of the Nile uprooted hyacinths and carried them to the Mediterranean Sea but today they are safe and continue to spread at alarming rate. This weed is recognized among the top 10 most aggressive in the world because of the speed of growth and exceptional environmental tolerance. For example, one flower can release 3000 seeds annually [20].

The scarcity of water and arid sandy nature of a landscape directly influences the stability of Egypt. Today the population puts a heavy toll on overstretched economy. Since January 1977 bread riots with massive death toll under the rule of the President Anwar Sadat, the authorities did not dare to abrogate generous food subsidies. As a result of continuity of state policy, a whopping 68 million of the total 92 million people receive subsidized food. This situation deteriorates further if to take into account that country is self-sufficient only in rice, potatoes, tomatoes, onions and citrus fruits, but rice cultivation is water-extensive and local farmers are forced to reduce areas under rice plants in order to save a precious water. All other types of foodstuff have to be imported. Egypt satisfies with purchases abroad 32% of sugar, 60% of corn, 70% of wheat and beans and 97% of its cooking oil requirements [21].

Moreover, this country has the largest aquaculture industry in Africa as the second largest producer of tilapia in artificial water reservoirs only after China. In 2015 Egyptian aquaculture provided population with some 1,56 million metric tons of fish satisfying almost 79% of the requirements in meat consumption. Therefore local companies working in this field of economic activity are forced to import feed grain and soybean meal from abroad at a large scale [22].

At the same time Egypt is world's top importer of wheat with 11 million tonnes of annual purchases and thus remains sensitive to the hikes of world prices on this commodity. The favourite food of the poor *koshary* and traditional flat street bread *aish* of *pita* type grow in price on a daily basis. *Koshary* is a vegetarian dish of rice, noodles and lentils together with a tomato sauce with fried onions and usually sold from street carts to majority of blue-collar workers during the midday break. Since Egypt is only self-sufficient in rice production, all other ingredients of it have to be imported in times of a rising American dollar [23]. The same problem concerns also black tea – the national drink of Egypt, which local residents typically sweeten with huge loads of sugar and consume many times during day.

The dependence on the countrywide net of subsidies along with huge import needs create numerous opportunities for corruption. Many state servants, responsible for distribution of cheap food supplies, are corrupt, since they are withholding essential goods and resell them at black market. Moreover, the lack of accountability of military enterprises adds to the problem. In 2016 the ranking of «Transparency International» defined the position of Egypt as 108th out 176 countries [24].

Egyptians are forced to buy the cheapest goods available instead of healthy food and are also reliant on street vendors that sell *koshary*, *falafels*, sugary tea, and as a result – are increasingly becoming the victims of obesity. For example, 85% of Egyptian women are suffering from excessive weight and 48% are seriously obese because they are unable to afford a food of good quality and usually give birth to many children, consuming a huge number of calories in process of pregnancy [25]. This causes a surge in numbers of heart deceases and contributes to diabetes epidemic leading simultaneously to constant demand of expensive Western medicines.

Moreover, the population explosion puts a heavy strain on a housing infrastructure. The country lacks 3 millions of houses in order to resolve the current problem, but developers construct only 20 thousand units on a yearly basis [26]. The remittances are playing increasingly important role in the growth of this industry during the periods of Egyptian pound devaluation, since prices are quoted in local pounds, but the majority of Egyptians are too poor to buy houses

in major cities and need to join programs of construction of low-cost panel houses made from the cheapest materials available and built in suburbs on a desert land. Not everyone agrees to leave cities, where jobs in informal economy are widespread. There are considerable pockets of illegal settlements in Cairo and Alexandria with the most infamous place in the Middle East known as «Necropolis» is situated in a capital of Egypt. In that area more than 500 thousand people found their new home within the old cemetery. The explosive growth of population also forces Egypt, one of Africa's top energy producers, to import more crude oil and gas, because local energy resources can not make up for it. Country's economy not diversified enough to produce a wide selection of consumer goods, what created preconditions for the development of a huge trade deficit.

One must say that Egypt needs a strict program of population control, probably the introduction of measures of gradual redistribution of food subsidies and cheap drugs towards small families and heavy fines against parents with many children. The state should also advertise the advantages of families with one or two children, provide population with means of protection and introduce lessons about population control in schools.

Egypt is unable to meet the challenge of population explosion without developed economy. This North African country has relatively few *sources of income* despite the fact that it represents continent's third largest economy after Nigeria and South African Republic. First of all, the «Land of Pharaohs» gets considerable amounts of hard currency from the industry of hospitality. Egypt, Morocco and South Africa are three most popular countries in Africa for international tourists [27]. The main reasons for this are following. *First*, Egypt is situated close to Southern Europe and can be considered a cheap winter holiday resort for Europeans with famous recreational places like Hurgada, Sharm-el-Sheikh and Dahab, despite its cold nights and periodic sand storms from the Sahara desert. *Second*, The Red Sea is suitable for swimming during the whole year as well as for scuba diving in a search for corals. By the number of pyramids Egypt is the second in the world only after neighboring Northern Sudan but those structures in Cairo's Giza district along with a nearby Sphinx are the most famous. Sacred places of Jordan or Israel are not far away and can be reached via a daily excursion from the resorts in the Sinai Peninsula. *Finally*, The Nile, world's longest river, is popular destination for cruise ships and tourists also can rent a local wooden boat felucca with triangular sails or to fish for giant Nile perch from a modern yacht. The trip on a board of the ship allows to see Southern Egypt with famous temples of Abu-Simbel, Karnak and Luxor as well as a Aswan High Dam during one week, 10 or 17 days. Hotel capacity in Egypt exceeds 210 thousand rooms and another 120 thousand rooms are being constructed [28].

Tourism industry represents one of the main drivers of economy, however, the number of notorious developments put it to the test. Only in 2010 close to 15 million tourists paid a visit, but subsequent events of the «Arab Spring» and military coup made Egypt the one of the least stable countries in the region and caused the flight of capital [29]. On 13 September 2015 «Apache» gunships and fighter jets attacked a group of people in Bahariya oasis of the Western Desert during a lunch stop in the area 350 kilometers away from Cairo. As a result, 8 Mexicans and 4 Egyptians died, because they were mistaken by the pilots for terrorists. The army blamed the tourist company 'Windows of Egypt' for the event, since the later supposedly sent tourists to restricted area without warning. So far 3 families of slain Mexicans agreed to receive a compensation of 140 thousand dollars and not to sue Egypt, but others did not decide what to do [30]. During the same year unknown assailants blowed up Russian Airbus A-321 with 224 passengers and crew members that was flying from the Sinai Peninsula to Saint Petersburg. Later, in March 2016 the flight from Cairo to Alexandria was hijacked to Cyprus. Even before this event

Egypt received only 6 billion dollars of tourist profits in 2015 [31]. Finally, to add insult to injury, in May 2016 the jet of «Egypt Air» travelling from Paris to Cairo with 66 people onboard crashed while in Egyptian airspace [32]. Such events are extremely rare for generally safe aviation industry even in the least developed countries of Africa and forced international tourists to stay away from Egypt. This means that security of airports is lax or that numerous accomplices of terrorists work here.

In general terrorist attacks in country were highlighted in mass-media to such extend that even considerable devaluation of pound in 2016, which gave euro more purchasing power, did not encourage European tourists to return. In 2016 only 4,9 million foreigners visited Egypt, what can be considered a catastrophic number if to compare with 2015 with 8,1 million tourists and 14,7 million in 2010 [33].

The problem of terrorism, skirmishes in Sinai, and attacks against Copts and their churches forced foreign governments to include Egypt into the list of dangerous countries in respective travel warnings. As a result, many hotels were closed and the rest has to decrease the prices in order to lure international tourists. In 2010 there were 3,8 million workers in hospitality industry and 60% of them later temporary lost their jobs because of the lack of international tourists. Especially dangerous for Egypt is the loss of Russian and British tourists since the citizens of both countries represented 43% of foreign visitors [34]. In order to mend situation the government tries to attract Chinese and the citizens of Muslim countries, but complicated relations with the biggest regional powers Saudi Arabia, Turkey and Iran put those efforts into question. On the other hand, the lost of value of Egyptian currency may be considered as incentive for tourists from euro zone to attend Egypt.

The profits of the *Suez Canal* are also vitally important for the economy. The 163-kilometers long waterway links Europe with Asia by connecting the Mediterranean Sea to the Red Sea. But the problem with it concerned inability of simultaneous movement of the ships in both directions. 17,483 vessels used the Canal in 2015 transporting a total load of 998 million tons [35]. The President Abdel Fattah el-Sisi decided to widen this strategic route in 2014 with a help of 72-kilometers long bypass canal and ordinary Egyptians spent 8,2 billion dollars by buying special non-transferable shares with an attractive interest in order to finance the project. The head of state himself opened a new Canal in 2015 on the board of «El-Mahrousa» – the Presidential yacht that was the first vessel to cross the original Suez Canal in 1869 and remains the oldest active yacht in the world [36]. By executing such grand-scale project of symbolic importance Abdel Fattah el-Sisi wanted to increase his popularity among the population in the wake of rising food prices.

But the timing for extensive works was inappropriate. In 2016 cheap oil prices limited the number of tankers and LNG ships transiting the Canal, since many companies prefer to storage fuel and not to sell it. Some ship crews also chose to cruise around Africa, capitalizing on affordable fuel, in order not to pay exorbitant tolls to Egypt. In 2015 the Canal Authority transferred to budget 5,18 billion dollars, what is understandable if to take into account that the owner of the middle-sized container ship has to pay around 350 thousand dollars for a passage, but the figures for 2016 are only slightly more promising [37].

The lack of dollars forces the Canal Authority to unprecedentedly demand from ship owners the fees with a discount of 3% for 3 years advanced payment and 5% – respectively for 5 years advanced payment [38]. Moreover, the huge nationwide scandal with Suez shares continues to rage on. 1,1 million of Egyptians bought investment bonds with 12% annual interest and paid for them whopping 64 billion Egyptian pounds. But after the sudden depreciation of the national currency in 2016 they already had lost some 5 billion dollars of value of their shares and the government largely ignored their demands for a just compensation [39].

During colonial times Egypt and Sudan were famous for cotton fields with the plants of exceptional quality. Today Egypt specialises on production of extra-long cotton, which is well known for its softness and sold to Indian and American markets. However, the events of the «Arab Spring» and following chaos in the economy defined the preoccupation of several Egyptian governments with other developments and many producers took advantage of the situation in order to mix together the cotton seeds of different quality. Egypt also had seven different ministers of agriculture after the removal of the President Hosni Mubarak what ensured a chaos in the industry [40]. As a result, international buyers have lost interest in Egyptian cotton, which became a synonymous with a fake. This causes problems for textile industry that account for 30% of industrial production in the country and employs 1,2 million people [41]. In 2015 export of textiles brought to Egypt 682 million dollars and garments also contributed another 690 million [42].

There are several other branches of economy as automotive industry, cement, iron and steel, production of aluminium and glass, but they are not contributing to foreign trade in such a crucial way as mentioned ones and mostly oriented towards inner market. However, the business activity inside of Egypt is limited because of low purchasing power of the population.

One of the main drivers of consumption in Egypt is represented by remittances from 8-million strong Diaspora. As a country with an excessive workforce, Egypt traditionally exported blue collar workers to the Gulf. Today their remittances account for 7% of Egyptian GDP and provide incentive for consumption. Egypt is the leader in the Greater Middle East and tied to the most popular African country Nigeria as the receiver of money transfers with 20 billion dollars a year. Geographically country is divided from the Gulf monarchies with only the Red Sea and Egyptian workers find it easy to work here because of proximity and shared Arabic language. Moreover, this is the sixth most important destination for the remittances worldwide [43]. The banking system of country also remains relatively important in the region since it caters to Africa's third largest economy. 8 Egyptian banks with assets of 205 billion dollars are in the list of 100 most influential financial institutions of the Middle East and in general Egypt occupies 6th place in the regional banking system [44].

The narrow export base coupled with food scarcity and population explosion causes serious economic problems. Hard currency reserves are totally inadequate, if to compare them to population strength. The main threat to the balanced budget of Egypt and stable Egyptian pound is a constant negative balance of foreign trade caused by rising costs of imported food, fuel and medicines and as a result – a deficit of currency needed for purchases of social goods abroad. To illustrate this it is necessary to give the numbers of a severe trade imbalance: Egypt imported goods to the tune of 67 billion dollars in 2015 but its export constituted only 18,5 billion dollars [45].

The government, trying to get hold of dollars, imposes numerous rules for international companies, willing to move profits out of Egypt. Restrictions on transfers of currency from country make it unpopular among investment destinations. European aviation carriers complain that current rules make flights to Egypt highly unprofitable and help to accumulate their debts. As a consequence, the Cabinet of Ministers and Parliament are looking for additional funds everywhere. The deputies are excessively tax tobacco goods and alcoholic drinks, increase the rate of a corporate tax and import tax. In 2016 the President Abdel Fattah el-Sisi ordered to hike import duties by 50–60% on electronic devices, fridges, soaps, cosmetics, various types of shoes, chocolate and fruits. It was done in order to attract investment in underrepresented fields of economic activity and to encourage local producers to substitute foreign goods, but in reality the prices grew fast and many businesses that borrowed dollars in banks in order to buy goods abroad and resell them with profits are on the verge of bankruptcy [46].

Dollars and euro are in a short supply and current forex reserves are unable to support national currency. In order to get 12 billion dollar loan from the IMF the President Sisi ordered Central Bank to float pound in 2016 from 8,8 to dollar to 16 [47]. Today official course of Egyptian currency almost equals the one on the black market what puts to the test the purchasing power of the population. Moreover, the importers of food and medicine incurred considerable losses because of the surge of dollar rate. As a result, the owners of shops are forced to keep prices at extremely high level in order to protect themselves from imminent fluctuations of Egyptian pound.

Probably many Egyptians cherished hopes of positive political changes after the return of army to power. The representative of «Muslim Brotherhood» Mohammed Morsi became the first elected President in the history of country in 2012. However, Abdel Fattah el-Sisi, as the defence minister in the government of Morsi, who was chosen by Morsi as supposedly religious military officer of young age of 57, capitalized on mistakes of Islamists. In July 2013 he organized military takeover of power under the cover of mass protests against the politics of Morsi [48]. Later, in June 2014 he triumphantly won general elections, promising stability and order, and the foremost – improved security after the chaos of the «Arab Spring». Abdel Fattah el-Sisi was portrayed in mass media as a favourite of the GCC monarchies (as former military attaché in Saudi Arabia) that would invest huge amounts in Egypt in order to sustain his rule and counter the threat of political return of «Muslim Brotherhood». In general he was depicted by state-owned news outlets as the saviour of the country and the embodiment of strong hand, intended to return her to former glory [49]. It raises the question: For the sake of what Egyptian people organized the «Arab Spring», when instead of aging Hosni Mubarak and his favorite son Gamal as his heir the state power was grabbed by another general without experience?

Despite pledges and promises of stability, after taking over the power he organized systematic repression among the members of «Muslim Brotherhood» and allied Islamist political parties. On 14 August 2013 police and military forces killed at least 817 people in Rabaa Square, where moderate Islamists organized their camp for unlimited sit-in protest [50]. This action was intended to make an intimidating example and to coerce the rest of opposition into submission. According to «Arabic Network for Human Rights Information», there are 60 thousand political prisoners in Egypt out of 105 thousand prison population and 1250 people are missing [51]. The journalists and representatives of NGOs are also under heavy scrutiny, because they are followed and harassed. In 2016 Egypt was the third country in the world only after Turkey and China with some 29 imprisoned journalists and a much bigger number of mass media workers temporarily detained [52]. Moreover, even the most popular newspapers with the largest turnout are suffering from lack of the printing paper and necessity to import it on exorbitant prices.

The magnitude of economic problems in Egypt does not allow Abdel Fattah el-Sisi to remain widely popular without painful reforms. In order to avoid them and thus not to lose economic monopoly of the military circles in the short term, the President decided to find several generous donors abroad. Among them – the USA, China and the countries of Gulf Cooperation Council, since the members of the EU are not in hurry to assist a new regime.

The strategic tasks of impoverished country are many. *First* – to stop demographic explosion by any means possible. *Second* – to win again a trust of foreign tourists in Egypt as in a promising destination. *Third* – to revive industry and create substitutes for foreign goods, which became prohibitively expensive under the influence of a rising dollar and depreciated Egyptian pound. And *finally* – to attract foreign direct investment in mining, oil and gas extraction, and agriculture in desert areas, in short in all field of economic activity that are not properly exploited. Egypt with year-round sun radiation also a suitable place for investments in green energy and can follow the path of Northern African leader Morocco in this respect. However, the

country needs to open up to the process of globalization and this means the threat to the military domination in economic life.

Conclusions. The fall of Hosni Mubarak was caused by the chain reaction in the region after the revolution in Tunisia, the deterioration economy as a result of 2008 world economic crisis, the impunity of police in dealings with ordinary people and perceived corruption of presidential clan. It seemed to outsiders that military circles would not be able to come back into political life after tragic events in Tahrir square. However, the violent and chaotic “Arab Spring” created the nostalgia for order and stability among the wide circles of local population on the backdrop of crisis of the main hard currency earner – tourist industry, what Abdel Fattah el-Sisi successfully exploited for his own good and became the head of state, promising to restore order. He supported his authoritarian rule with generous assistance from the Gulf monarchies and later turned for help to the IMF, simultaneously crushing the opposition. As a result, Egyptian society received instead of instability and encroaching Islamic takeover of political liberties by «Muslim Brotherhood» even more unpredictable regime of another Hosni Mubarak but without even minimal political liberties. There are no new elections soon and young people are getting more poor and desperate. All this can lead to popularization of radical opposition and further deterioration of political situation. Overpopulated country simply can not go on like this – with high subsidies and small revenues, limited civil rights and without modernization. To put it simply Egypt needs to change and foreign donors should encourage the leadership of country to take necessary steps towards liberalization.

References

1. *Bovsunivskiy P.* (2013). ‘Prichini vstanovlennya ta povalennya vladi «Brativ Musulman» u Arabskiy Respublizi Egipet’, *Zovnishni Spravi*, № 10, P. 38–41. Available at: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/prichini-vstanovlennja-ta-povalennja-politichnoji-vladi-b>.
2. *Vasiliev A., Korotaev A., Isaev L.* (2014). ‘Voennie vnov u vlasti? Vibori v Egypti’, *Azia i Afrika segodnya*, № 10, P. 2–7.
3. *Isael L.* (2014). ‘Generali ushli, generali vernulis: egipetskoy revoluzii tri goda’, *Neprikosnovenniy Zapas*, № 1. Available at: <http://magazines.russ.ru/nz/2014/1/10i-pr.html>
4. ‘Egypt’s total population to reach 98 million by next week: CAPMAS’ (2015), *Ahram*, 30 November. Available at: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/172196/Egypt/Politics-/Egypts-total-population-to-reach--million-by-next-.aspx>
5. ‘Cairo population 2016’ (2016), *World Population Review*. Com. Available at: <http://worldpopulationreview.com/world-cities/cairo-population>
6. *Jason Lemon* (2016). ‘Egypt’s population just increased by 1 million in 6 months’, *Stepfeed*, 25 November. Available at: <http://stepfeed.com/egypt-s-population-just-increased-by-1-million-in-6-months-0525;c=stepfeed>
7. *Will Rasmussen* (2008). ‘Egypt fights to stem rapid population growth’, *The New York Times*, 2 July. Available at: <http://www.nytimes.com/2008/07/02/world/africa/02iht-egyptecon.4.14179781.html?mcubz=0>
8. *Khaled Diab* (2014). ‘Never mind a new Suez, the Nile Delta needs urgent help’, *The National*, 8 September. Available at: <http://www.thenational.ae/opinion/comment/never-mind-a-new-suez-the-nile-delta-needs-urgent-help>
9. *Aswat Masriya* (2016). ‘27.8 percent of Egyptian population lives below poverty line: CAPMAS’, *Egypt Independent*, 27 July. Available at: <http://www.egyptindependent.com/news/278-percent-egyptian-population-lives-below-poverty-line-capmas>

10. *Asma Alsharif* (2016). 'Egypt's unemployment rate eases slightly to 12.7 percent', *Reuters*, 15 May. Available at: <<http://www.reuters.com/article/egypt-unemployment-idUSL5N18C0AW>>
11. *Maria Golia* (2015). 'Taking on Egypt's bureaucracy', *Middle East Institute*, 15 October. Available at: <http://www.mideasti.org/content/at/taking-egypt%E2%80%99s-big-bureaucracy?page=1>>
12. *Henry Harding* (2016). 'ANALYSIS: Egypt's military-economic empire', *Middle East Eye*, 26 March. Available at: <<http://www.middleeasteye.net/news/analysis-egypts-military-economic-empire-35257665>>
13. *Ahmed Aboulenein, Mostafa Hashem* (2016). 'Egypt's Sisi says military accounts for 1.5-2 percent of economy', *Reuters*, 24 December. Available at: <<http://www.reuters.com/article/us-egypt-economy-military-idUSKBN14D087>>
14. *Safa Joudeh* (2014). 'Egypt military: Protecting its sprawling economic empire', *Atlantic Council*, 29 January. Available at: <<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/egypt-s-military-protecting-its-sprawling-economic-empire>>
15. *Nader Nouredin* (2016). 'Egypt's water concerns', *Al-Ahram Weekly*, 4 February.
16. *Amir Dakkak* (2016). 'Egypt's Water Crisis – Recipe for Disaster', *EcoMENA*, 4 January. Available at: <<http://www.ecomena.org/egypt-water>>
17. *Randa el Bedawy* (2014). 'Water resources management: Alarming crisis for Egypt', *Journal of Management and Sustainability*, Volume 4, Number 3, P. 113, 122.
18. 'Is Ethiopian GERD too big for its location? (2017)', *Zega.com*, 1 January. Available at: <<http://www.ezega.com/News/NewsDetails/3758/Is-Ethiopian-GERD-Too-Big-for-Its-Location>>
19. *Tobias von Lossow, Stephan Roll* (2015). 'Egypt's Nile water policy under Sisi', *SWP comments of German Institute for International and Security Affairs*, February, P. 2. Available at: <https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2015C11_lsw_rll.pdf>
20. 'Water hyacinth – Can its aggressive invasion be controlled?' (2013), *UNEP Global Environmental Alert Service*, April 2013, P. 2. Available at: <https://na.unep.net/geas/getUNEP-PageWithArticleIDScript.php?article_id=98>
21. *Daniel Pipes* (2016). 'Egypt's Water Shortage Could Destabilize the Region', *Newmax*, 19 February. Available at: <<http://www.newsmax.com/DanielPipes/egypt-water-middle-east/2016/02/19/id/715152>>
22. *Neil Ramsden* (2016). 'Egypt's soybean imports to grow 181% as tilapia production soars', *Undercurrent News*, 23 November. Available at: <<https://www.undercurrentnews.com/2016/11/23/egypts-soybean-imports-to-grow-181-as-tilapia-production-soars>>
23. *Hana Afifif* (2016). 'Egyptian koshary: The taste of the dollar crisis', *Ahram*, 21 August. Available at: <<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/151/239355/Egypt/Features/Egyptian-koshary-The-taste-of-the-dollar-crisis.aspx>>
24. *Ola Noureldin* (2017). 'Egypt ranks 108 out of 176 on Transparency International's Corruption Perceptions Index for 2016', *Egypt Independent*, 7 February. Available at: <<http://www.egyptindependent.com/egypt-ranks-108-out-176-transparency-international-s-corruption-perceptions-index-2016>>
25. '85 pct of Egyptian women are overweight: 2014 EDHS' (2015), *Ahram*, 10 May.
26. *Hugh Naylor* (2014). 'Housing problem must be president's top priority, say Cairo residents', *The National*, 26 May. Available at: <<http://www.thenational.ae/world/middle-east/housing-problem-must-be-presidents-top-priority-say-cairo-residents>>

27. 'Unlocking Africa's tourism potential', *Africa Tourism Monitor* (2015), October, P. 9.
28. 'Egypt – Closed hotels reopen their doors amid expectations of tourism recovery: investors' (2016), *MENA financial network*, 17 November. Available at: <<http://menafn.com/1095058062/Egypt--Closed-hotels-reopen-their-doors-amid-expectations-of-tourism-recovery-investors>>
29. *Nicolas Parasie* (2016). 'Egypt Hopes for Hotel Market Revival', *The Wall Street Journal*, 3 May. Available at: <<http://www.wsj.com/articles/egypt-hopes-for-hotel-market-revival-1462287666>>
30. 'Investigation into death of 8 Mexican tourists still ongoing: Foreign Ministry' (2016), *The Daily News Egypt*, 14 May.
31. *Menar Khater, Abdel Razek Al-Shuwekhi* (2016). 'The hijacked EgyptAir flight: a blow to Egyptian tourism?', *The Daily News Egypt*, 29 March.
32. *Hamza Hendawi* (2016). 'Egypt: Traces of explosives found on victims of Paris flight', *The Times of Israel*, 15 December.
33. 'Tourism to Egypt plummets by 40 per cent in 2016', *Middle East Monitor* (2017), 5 January. Available at: <<https://www.middleeastmonitor.com/20170105-tourism-to-egypt-plummets-by-40-per-cent-in-2016>>
34. *Abdel Razek Al-Shuwekhi* (2016). 'Tourism awaiting recovery after a two-year decline', *The Daily News Egypt*, 8 June.
35. *Ahmed Fouad* (2016). 'Are ships really avoiding the Suez?', *Al Monitor*, 29 March. Available at: <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/03/egypt-suez-canal-extension-traffic-plans-concerns.html>>
36. *Zeinab El-Gundy* (2015). 'El-Mahrousa yacht: A history entwined with the Suez Canal', *Ahram*, 6 August. Available at: <http://english.ahram.org.eg/NewsContentP/1/136969/Egypt/ElMahrousa-yacht-A-history-entwined-with-the-Suez-.aspx>
37. *Tamsin Carlisle* (2016). 'OPEC deal gives Suez Canal hope for revenue: Fuel for Thought', *S and P Global Platts*, 5 December. Available at: <<http://blogs.platts.com/2016/12/05/opec-deal-gives-suez-canal-hope-revenue>>
38. 'Egypt re-works Suez canal toll system' (2016), *Hellenic Shipping News*, 8 December. Available at: <<http://www.hellenicshippingnews.com/egypt-re-works-suez-canal-toll-system>>
39. *Mohammad Ayesh* (2016). 'Egypt economic crisis: Four ways currency flotation will cause more problems than it solves', *Middle East Eye*, 23 November. Available at: <<http://www.middleeasteye.net/columns/four-ways-egypt-s-pound-flotation-will-cause-more-problems-it-solves-2013820354>>
40. *Deya Abaza* (2016). 'Egyptian cotton in peril as exports slide', *Ahram*, 15 June. Available at: <<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/223060/Business/Economy/Egyptian-cotton-in-peril-as-exports-slide.aspx>>
41. *Hisham Salah* (2016). '1m sqm provided for development of textile industries in Badr city: Minister of Industry', *The Daily News Egypt*, 5 December.
42. *Patrick Werr* (2014). 'Egyptian exporters might need to wait for that boom in sales', *The National*, 14 December. Available at: <<http://www.thenational.ae/business/economy/patrick-werr-egyptian-exporters-might-need-to-wait-for-that-boom-in-sales>>
43. *Shimaa Al-Aees* (2016). 'Remittances from UAE to Egypt expected to remain robust', *The Daily News Egypt*, 16 August.
44. *Hossam Mounir* (2016). '8 Egyptian banks among top 100 Arab Banks: UAB', *The Daily News Egypt*, 25 December.

45. *Lin Noueihed, Eric Knecht* (2016). 'Egypt industry races to fill void as trade gap to narrow \$11–12 billion in 2016', *Reuters*, 24 October. Available at: <<http://www.reuters.com/article/us-egypt-trade-idUSKCN12O1NR>>
46. 'Egypt raises import duties by up to 60 percent to cut deficit' (2016), *Middle East Eye*, 4 December. Available at: <<http://www.middleeasteye.net/news/egypt-raises-tariffs-imported-goods-60-percent-692827788>>
47. *Mahmoud Kassem* (2016). 'Egyptian pound slips further after float', *The National*, 6 November. Available at: <<http://www.thenational.ae/business/economy/egyptian-pound-slips-further-after-float>>
48. *Peter Hessler* (2017). 'Egypt's failed revolution', *The New Yorker*, 2 January. Available at: <<http://www.newyorker.com/magazine/2017/01/02/egypts-failed-revolution>>
49. 'US navy serenades sweet somethings to Egypt army chief' (2016), *Middle East Eye*, 14 December. Available at: <<http://www.middleeasteye.net/news/video-surfaces-us-navy-serenading-egypt-s-chief-military-staff-1220607609>>
50. *Stephen Kalin, Maggie Fick* (2014). 'Egypt's Sisi wins election, faces economic challenges', *Reuters*, 29 May. Available at: <<http://www.reuters.com/article/us-egypt-election-idUSKBN0E70D720140529>>
51. *Zvi Bar'el* (2016). '60,000 Political Prisoners and 1,250 Missing: Welcome to the New Egypt', *Haaretz*, 11 September.
52. 'Egypt ranks third in the world for number of journalists imprisoned in 2016: CPJ' (2014), *The Daily News Egypt*, 14 December.

УДК 327.8

THE ECONOMIC SANCTIONS AS THE INSTRUMENT OF FOREIGN POLICY

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ САНКЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

Sedliar Y. O.

Doctor of science, professor of the Department of Political Science, International Relations and Social Communications of Mykolayiv National University after V. O. Sukhomlynsky, E-mail: juliasedlyar@gmail.com

Седляр Ю. О.

Доктор політичних наук, професор кафедри політології, міжнародних відносин та суспільних комунікацій Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, E-mail: juliasedlyar@gmail.com

Седляр Ю. А.

Доктор политических наук, профессор кафедры политологии, международных отношений и общественных коммуникаций Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского, E-mail: juliasedlyar@gmail.com

Abstract. *The article surveys the definitional issues of the economic sanctions in the international relations theory. It opens with a review of the conceptual background of the economic sanctions through the prism of the methodological approaches of political realism, liberalism and constructivism and then goes on to explore the variables of the efficiency of economic sanctions as foreign policy tool. In conclusion, we discuss the suggestions for perspectives of further research and development of economic sanctions in the foreign policy analysis.*

Key words: *economic sanctions, foreign policy, foreign policy tool, international relations theory, efficiency of economic sanctions.*

Анотація. *У статті розглядаються чинники, що визначають природу економічних санкцій у теорії міжнародних відносин. Виклад розпочинається з висвітлення концептуальних засад дослідження економічних санкцій у розрізі методологічного підходу політичного реалізму, лібералізму та конструктивізму. З'ясовуються обставини, що обумовлюють ефективність використання економічних санкцій як інструмента зовнішньої політики держав. Оцінюються перспективи подальших наукових розвідок з особливостей застосування економічних санкцій, насамперед у розрізі зовнішньополітичного аналізу.*

Ключові слова: *економічні санкції, зовнішня політика, інструмент зовнішньої політики, теорія міжнародних відносин, ефективність економічних санкцій.*

Аннотация. *В статье раскрываются факторы, определяющие природу экономических санкций в теории международных отношений. Изложение материала начинается с рассмотрения концептуальных основ исследования экономических санкций в контексте методологического подхода политического реализма, либерализма и конструктивизма. Выясняются обстоятельства, обуславливающие эффективность использования экономических санкций как инструмента внешней политики государств. Оцениваются пер-*

спективы дальнейших научных исследований экономических санкций, прежде всего в разрезе внешнеполитического анализа.

Ключевые слова: *экономические санкции, внешняя политика, инструмент внешней политики, теория международных отношений, эффективность экономических санкций.*

General statement of problem. For the past twenty five years economic sanctions acquired growing prominence in foreign policy of the great powers. The US, the EU, China and Japan employ economic sanctions in responding to the Iranian and North Korean nuclear crises that threaten their security. Economic sanctions these are means of great powers by which they seek to influence the behavior of target states, to demonstrate leadership, to resolve international conflict and to express common values. The growing centrality of economic sanctions is partially a reaction to the limits of military power exposed during difficult and protracted operations inside the territory of the former Yugoslavia, in Afghanistan, Iraq, and Libya. Moreover, military interventions in the postbipolar international relations are difficult to justify. Without any challenger on the horizon, it is highly unclear what constitutes a threat to national security that needs to be addressed with military force together with its inherent sacrifices in life and expenditure. In J. Galtung's terms: "When military action is impossible for one reason or another... economic sanctions serve as a clear signal to everyone that what the receiving nation has done is disapproved of" [Galtung, 1967: 411–412]. Above all, because economic rather than military strength is increasingly seen by states as the prime determinant of international power, economic sanctions may begin to assume an even more prominent role.

Recent researches and publications. Notwithstanding the fact that the debate on the nature of economic sanctions has been in existence for five decades, the investigation on their efficacy has not yielded satisfactory results. Scientists in the West have long argued that there is no automatic link between the effectiveness of economic sanctions in inflicting economic pain and in compelling policy changes in the target. D. Drezner, B. de Neuilly, C. Portela, emphasize that sanctions regimes with a remarkable economic impact have failed to induce changes in the conduct of target non-democratic states. D. Drezner, conversely, stresses that mere threat of economic sanctions has sometimes succeeded in bringing about the desired policy change [Drezner, 1999]. Ukrainian scientists S. Galaka [Galaka, 2003], V. Pahil [Pahil, 2000], and S. Romanenko [Romanenko, 2001] are strong supporters of this wide-spread concept. Works by contemporary researchers on issues related to the economic sanctions and financial statecraft, among whom are Margaret Doxy [Doxy, 1971], Richard N. Haass [Haass, 1998], Zachary Selden [Selden, 1999], Brendan Taylor [Taylor, 2010], play an important role in understanding the nature of economic coercion in foreign policy making, but they say a very little on how to estimate the economic sanctions effectiveness. Thus, the determinants for the success and failure of economic sanctions have not been ascertained. The inherent difficulty of the task has been further compounded by a transformation of the instrument itself in the contemporary system of international relations.

Purposes of article. The purpose of this article is to analyze the nature of economic sanctions as the tool of foreign policy within the international relations theory, because this instrument is becoming increasingly central to shaping strategic outcomes in the XXI century. After addressing some essential definitional questions, we will try to outline the progress is made in international relations scholarships in identifying the determinants of the success of economic sanctions.

Main research results. At first, we will try to conceptualize the definition of the economic sanctions in the international relations theory. There is no generally accepted definition of economic sanctions. The term "economic sanctions" is one of the more confused and confusing to have entered the lexicon and discourse of international politics. Part of the ambiguity surrounding

the term stems from the fact that the word “sanctions” in everyday usage carries multiple meanings. According to the Oxford Concise Dictionary, the term can connote the granting of official permission or approval and, at the same time, a penalty or punishment for disobeying a law or rule [Taylor, 2010: 11]. Confusion also results from the tendency of many scholars to use the term “sanctions” interchangeably with a raft of other descriptors, such as “economic statecraft”, “economic coercion”, “economic warfare”, “economic diplomacy” [Weintraub, 1982: X]. In the view of the above different definitions of economic sanctions we will analyze more thoroughly.

For instance, Daniel Drezner, a towering figure who made path breaking and enduring contributions to political analysis of the economic sanctions, the author of the “sanctions paradox”, defines economic sanctions as “the threat or act by a nation-state or coalition of nation-states, called the sender, to disrupt economic exchange with another nation-state, called the target, unless the targeted country acquiesces to an articulated political demand” [Drezner, 1999: 2]. R. J. Ellings ascertains economic sanctions as the governmental policies that cut or curtail economic relations in order to coerce the target country(ies) into behaving in accordance with the sanctioner’s(s’) objectives [Ellings, 1991: 16]. G. Lopez and D. Cortright qualify economic sanctions as the “coercive foreign policy action of a nation(s) in which it intentionally suspends customary economic relations such as trade and/or financial exchanges in order to prompt the targeted nation to change its policy or behavior [Lopez and Cortright, 1998: 15]. N. Crawford determines economic sanctions as “the denial of customary interactions (strategic, economic, or social); they are intended to promote social, political, or economic change in a target state” [Crawford, 1999: 5]. According to J. Blanchard, N. Ripsman and Shambaugh, economic sanctions strategy is the particular form of the coercive foreign policy in which a state disrupts its normal economic relations with another state in order to achieve one of the following objectives: (1) to induce the targeted state to change its behavior; (2) to generate popular pressure on the government that causes it to change its policies; or (3) to provoke a coup or revolt that leads to the emergence of a new government that will act in accordance with the sanctioning state’s wishes [Blanchard, Ripsman 2000: 219; Shambaugh 1999: 4]. Rennack evaluates economic sanctions like “coercive measures imposed by one country, or coalition of countries, against another country, its government or individual entities therein, to bring about a change in behavior or policies [Rennack, 2000]. American theorist in economic sanctions policy M. O’Sullivan characterizes economic sanctions as the deliberate withdrawal of normal trade or financial relations for foreign policy purposes [O’Sullivan, 2003: 12].

Theorists in international politics distinguish economic sanctions from economic wars. For instance, R. Pape illustrates the difference between these two categories. According to the scientist, economic sanctions “seek to lower the economic welfare of a target state by reducing international trade in order to coerce the target government to change its political behaviour” [Pape, 1997: 93–94]. By contrast, an economic war takes place “when a state threatens to inflict economic harm... in order to persuade the target state to agree to terms of trade more favorable to the coercing state” [Pape, 1997: 94].

Economic sanctions operate in a similar way to military warfare. Both share the same end, the “political disintegration of the enemy so that he gives up the pursuit of his goals. The method used is value deprivation” [Galtung, 1967: 386]. The theory foresees a roughly proportionate relation between both phenomena: the more intense the value-deprivation, the more widespread the political disintegration in the target state. J. Galtung explains: “The idea is that there is a limit to how much value deprivation the system can stand, and that once this limit is reached (resulting in a split in leadership or between leadership and people), then political disintegration will proceed very rapidly and will lead to surrender or willingness to negotiate” [Galtung, 1967: 388].

Thus, two central definitional elements can be discerned in the concept of economic sanctions: the coercive measures need to be economic in nature and its aim needs to be political.

It is necessary to note that the basic methodological approaches to the study of the nature of economic sanctions as the tool of foreign policy formed over decades within the paradigm of realism, liberalism and constructivism.

Realism is concerned with the efficient use of economic sanctions for the pursuit of national interests. Realists conceptualize (economic) sanctions not as punishment on illegal or immoral acts but as a state's foreign-policy instrument used for the pursuit of national egoistic interests. In classical definition of the realism, sanctions entail "the deliberate government-inspired withdrawal of trade or financial relations to obtain foreign policy goals" [Hufbauer, 1985:2]. James Barber defined economic sanctions simply as "economic measures directed to political objectives" [Barber, 1979: 367].

Realist scholars of economic sanctions assume that:

- 1) a primary sanctioner in world politics is not a collective international actor as international organization, but state;
- 2) economic sanctions are not measure of law enforcement but a foreign policy instrument;
- 3) the key role of economic sanctions on the world stage is not to reduce the number of deviant acts but is to coerce the target state to fulfill a sanctioning country wishes;
- 4) economic sanctions are realized in the anarchical international system which consists of states as the primary actors.

Realists explain the nature of economic sanctions through the logic of power, interests, and rationality. All are attributes of states' power, not of structure. In this context E. H. Carr notes that "The economic weapon is pre-eminently the weapon of strong powers" [Седляр, 2013: 72]. Hossein G. Askari, for instance, emphasizes: "The imposition of economic sanctions, whether in the form of embargoes, blockades, or other economic restrictions, requires the accompanying resources and means to enforce the sanctions and that the sender country commands significant influence over commercial activities. This is a capacity of the largest and most powerful nation-states and international entities. Yet, the asymmetry of power does not negate a small state's use of economic sanctions" [Askari, 2003: 4].

Thus, realists assume that a state is more or less rational actor. Without this assumption realists cannot explain the asymmetrical use of economic sanctions among states. This is because the majority of states' non-use of economic sanctions cannot be explained solely by the logic of opportunity. It is not physically difficult for small states to stop or restrict import from or export to another country. It is also hard to believe that conflicts of interests between a small state and a big power do not exist. Then, why does not the former impose economic sanctions on the latter? Realists must argue that this is because policymakers in a small state are not irrational enough to have the willingness to impose economic sanctions that are unlikely to be successful for changing target's behaviors. The rationality assumption is the hard core of realist approach [Седляр, 2013: 72–75].

On the other hand, liberalists borrowed their ideas of economic sanctions from municipal laws. Overall, the nature of economic sanctions within liberalism can be characterized by the following provisions: 1) economic sanctions should be applied by the international organization in order to maintain international peace and security. For instance, Quincy Wright claimed that the use of sanctions must be authorized by an international organization [Wright, 1965: 206].

Liberalists argue that the United Nations Security Council applies economic sanctions to deal with four different categories of threats to international peace and security:

- 1) armed conflict between states;
- 2) armed conflict within states;

- 3) international norm-breaking states (the so-called “rouges”); and
- 4) international terrorism [Charron, 2011: 1–8].

They stress that: economic sanctions are applied in the international system which is not anarchical, but should be understood as community that is composed of state and non-state actors who share common interests; economic sanctions should be governed not by power politics but by the rule of law. Moreover, liberal scholarship proves that the use of the mechanism of economic coercion should be regulated not by the balance of power but by collective security [Цедляр, 2013: 71].

How does collective economic sanctions system work? M. S. Daoudi and M. S. Dajani summarize liberal arguments articulated in the interwar period concisely:

1. The balance of power system is dead. It has failed to prevent wars and maintain the peace. What is the alternative?
2. By the establishment of an international organization. How will this system enforce the law without military conflicts?
3. By the establishment of international economic sanctions. This weapon is powerful, effective, relatively cheap, bloodless, and moreover, easy to use to bring any aggressor to knees.
4. Economic sanctions have a moral power. They enjoy universal public support.
5. States are innately rational. With the economic threat hanging over their heads, they will not find it worthwhile to deliberately wage wars aggression.
6. Neutrality is a precarious concept which the community of nations needs to abandon [Daoudi and Dajani, 1983: 18–19].

Liberal ideas of economic sanctions were based on domestic analogy. As Kim Richard Nossal notes, “The ‘League experiment’ was explicitly designed to bring the conditions of domestic order to the international system. A set of rules was laid out in the Covenant; transgressors were threatened with the imposition of clearly specified hurtful penalties if they broke the ‘law’; and the penalties were to be exacted by an institution that was supposed to come as close to being an international public authority as possible. The penalties against a Covenant breaking state – harms legitimized by the international community – had all of the structural properties of punishment as we know it in a domestic context” [Nossal, 1989: 310–311].

Member-states must prioritize collective interests over national interests for maintaining collective security system. As Arnold Wolfers notes, “it was the basic assumption of all collectivist thinking that with the establishment of the League of Nations a universal community of nations had come into existence, to be the acting center of world affairs. The individual sovereign nations were merely the parts of an embracing whole, to which they and their inhabitants owed loyalty. National interests in the traditional sense of the word, therefore, should be subordinated to the interests of the community” [Wolfers: 1962: 268–269].

Liberalists assume the existence of laws and/or norms for the constitution of economic sanctions. According to liberal paradigm, there are no economic sanctions without common norms or laws that specify deviant behaviors. The distinction between coercion and sanctions is important in liberal paradigm. The possession of coercive power is not a sufficient, albeit necessary, condition for the resort to sanctions. Sanctions are coercive acts but not all coercive acts are sanctions. Sanctions are coercion that is used for promoting common interests. All coercive acts from self-interest are treated as acts of hostility, not sanctions. Liberalists believe that norms or laws must preexist for the exercise of economic sanctions because they work as constitutive rules that specify which practices are counted as legitimate coercion, that is, sanctions. Liberal scholars of sanctions consider that economic sanctions are modern phenomena. States started to engage in the practice of sanctions, they believe, only after international system was transformed into international society [Koga, 2005: 45–49].

At last, constructivism as the methodological approach in the international relations theory holds the view that: economic sanctions are not objective phenomenon, but the social construction is shaped by shared ideas as well as material forces; economic sanctions are based on the identities and interests of political actors are shaped primarily by shared ideas [Wendt, 1999: 1]. Constructivism does not specify empirical puzzles, the nature of economic sanctions, international system, key political actors in international society, their preferences, and the logic of actions in international politics. This is what Alexander Wendt calls “a variation question” of constructivist analysis [Wendt, 1999]. To paraphrase his expression, there is no such thing as “logic”. That is why there is no logic in economic sanctions. Thus, economic sanctions are not a brutal fact, nor rational fact. They are social entity that cannot be reduced to material entity. In other words, economic sanctions are the means by which social construction of reality has been created. What is the main goal of economic sanctions in international policy? According to constructivists, the sanction strategy is aimed to ensure common values in the international society but not in the international system which is based on the power balance whether normative rules of the international institutions.

Theorists in international politics are primarily interested in answering two questions: 1) do economic sanctions work?; and 2) under what conditions do economic sanctions work?

The determinants of the efficiency of economic sanctions in international relations studies could be characterized by the following provisions:

- economic sanctions are to be designed to maximize pressure on the culpable actors, to inflict pain and suffering upon the leaders whose policy the sender tries to influence. Sanctions should be appropriately targeted to minimize humanitarian impact on population in the objective state;
- the evidence from the cases suggests that the presence of political opposition in the target which oriented on sanctioning state makes economic sanctions more fruitful. The political groups that lose from economic sanctions will find themselves in a financially diminished position, which may reduce their political influence. The “fifth column” effect is probable response of groups in the political elite of the target to economic sanctions and that rely on imports or export-oriented producers;
- scientists in international relations stress that economic sanctions are of limited utility in achieving foreign policy goals like regime change and democratization. The security, political or other costs of complying with the sender demands may simply be higher than any pain that can be imposed with economic sanctions. That is why economic sanctions succeed if they are designed to achieve moderate political goals in the target;
- multilateral cooperation among the sanctioning states is a necessary and/ or sufficient condition for generating a successful outcome. In this regard, scientists in international politics have observed that cooperation problems can be parsed into bargaining and enforcement phases. Cooperation could be sabotaged by bargaining difficulties and / or a lack of enforcement. Economic sanctions involving multilateral cooperation involve two separate cooperation dilemmas: one between the sanctioning states and the target, and one between the primary sanctioner and other sanctioners. Without the support of an international organization, ad hoc coalitions of sanctioners are inherently fragile. International organizations are the coordinating mechanism for reassurance and information. They enable governments to resist domestic pressure, and provide side payments to increase the value of continued cooperation [Drezner, 2000].
- theorists in international politics assume that economically punishing sanctions are less likely to succeed against a nondemocratic target than they are against a democratic target. The reason for this conditional relationship is twofold. First, sanctions increase a leader’s ability to

extract rents. Greater rents increase a nondemocratic leader's ability to hold onto power, but greater rents do not increase a democratic leader's ability to retain office. Second, the pressure to yield to sanctions depends critically on who is bearing the brunt of the costs in the targeted state. To succeed, sanctions need to target the regime's winning coalition, the size and composition of which depend on a state's political institutions. Against a democracy, where the winning coalition is large, economic sanctions are more likely to produce a policy change if they are relatively broad and affect many groups in society. Sanctions that are high in cost will generally have this effect. When dealing with nondemocratic countries, states should avoid broad sanctions that impose high economic costs on the population at large because most people in the country are not part of the autocratic leader's winning coalition, so the economic costs imposed on the larger population do not translate into political costs for the regime. In brief, because nondemocratic leaders generally have a narrowly defined winning coalition, broad and costly sanctions will be less successful against them than against democratic countries. To make nondemocratic leaders yield, states must be able to impose narrow sanctions affecting the core groups supporting the regime [Portela, 2010].

Conclusions. Summing up the above mentioned we admit that economic sanctions as the foreign policy tool that prescribes the disruption of economic relations in order to coerce the target state to change disapproved policy. Theorists assume that the main goal of economic sanctions is to change target country's behavior as desired by a sanctioning state. Thus, scientists suppose that compellence is the main aim which pursues sanctioning country. Other goals of economic sanctions are specific deterrence, weakening, international and domestic symbolism.

Scholars are unanimous in the opinion that economic harm leads to political disintegration brought about by an unwillingness of the population in the target country to suffer economically because of internationally unpopular policy.

It is determined that the key methodological issue of identifying the variables of the economic sanctions efficiency remains unresolved in international relations scholarship. It was found that none of the three schools discussed above has emerged uncontested through its capacity to provide an unequivocal answer to the puzzle of why economic sanctions in some cases fail to achieve desirable outcome. Generally, the study determined that the policy of economic sanctions effectiveness as a mechanism of the states' national interests guarantee depends on the wide international political support of the sanctions on the part of the great states on all stages of their implementations. It is provided by the coincidence of their national interests in the target country and foreign political attraction of the geopolitical surrounding states of the target country towards realization of the sanctioned measures. The policy of economic sanctions effectiveness also depends on such a factor as the formed normative and legal base which defines the principles and regulates the peculiarity of the policy of economic sanctions implementation related to the target country. The next factors are: institutional providing of the sanctioned measures realization; export and import dependence of the target country on the state-sanctioner which is often guaranteed by the previous positive political relationships between the state-sanctioner and the objective state. It also depends on the moderation of diplomacy goals the policy of sanctions is aimed at, which are to be corrected in the foreign political activity of the objective state but are not directed on the changing of political regime in the target country. Additional factor is the presence of formed political opposition in the objective country which is oriented on the state which realizes the policy of sanctions, demonstrate readiness to satisfy its goals when the mechanisms of the population influence on making political decisions exist.

Prospects for further research and development of the issues raised in this article are to conceptualize the determinants of the efficiency of economic sanctions which have been introduced against Russia for the annexation of Crimea, and for backing separatists in eastern Ukraine.

References

1. Galtung J. (1967) 'On the Effects of International Economic Sanctions. With Examples from the Case of Rhodesia', *World Politics*, Vol. 19, No. 3, P. 378–416.
2. Drezner D. (1999) 'The Sanctions Paradox. Economic Statecraft and International Relations' 342 p.
3. Galaka S. (2003) 'Polityka SShA v galuzi yadernoho nerozpovsudzhenja na pochatku 1990-tyh rokiv' [US nonproliferation policy at the beginning of the 1990s], *Visnyk Kyivskoho nazionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vydnosyny* 27, P. 185–188.
4. Pakhil V. (2000) 'Problemasankciy v diyalnosti OON' [Problem of sanctions in the UN activity], *Dissertacija kand. nauk. Kyivskiy nazionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka*, 198 p.
5. Romanenko S. (2001) 'Problema sankciyu zovnishniy polityci SShA (1990-2000 roky)' [Problem of sanctions in the US Foreign Policy (1990–2000 years)], *Dissertacija kand. nauk. Kyivskiy nazionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka*, 216 p.
6. Doxey M. (1971) 'Economic Sanctions and International Enforcement', 162 p.
7. Haass R. (1998) 'Economic Sanctions and American Diplomacy', 222 p.
8. Selden Z. (1999) 'Economic Sanctions as Instruments of American Foreign Policy', 147 p.
9. Taylor B. (2010) 'Sanctions as Grand Strategy', 123 p.
10. Weintraub S. (1982) 'Economic Coercion and US Foreign Policy: Implications of Case Studies from the Johnson Administration', 234 p.
11. Ellings, R. J. (1999) 'The End of Economic Sanctions?' in *Private Property and National Security: Foreign Economic Sanctions and the Constitution*. R. J. Ellings, H. Gregorian, M. Leigh and J. A. Swindler. Washington, DC, The National Legal Center for the Public Interest, P. 15–29.
12. Economic Sanctions Panacea or Peacebuilding in a Post-Cold War World? (1998), 231 p.
13. Crawford N., Klotz A. (1999) 'How Sanctions Work: Lessons from South Africa', 292 p.
14. Blanchard J., Ripsman N. (2000) 'Asking the Right Question: When Do Economic Sanctions Work Best?', *Security Studies*, Winter, P. 219–253.
15. Shambaugh G. E. (1999) 'States, Firms, and Power: Successful Sanctions in United States Foreign Policy' 248 p.
16. Rennack D. E. (2000) 'Economic Sanctions: Legislation in the 106th Congress. Congressional Research Service Reports'. Available at: <<http://www.ncseonline.org/nle/crs-reports/international/inter21.cfm?&CFID=3378804&CFTOKEN=48114672>>
17. O'Sullivan M. (2003) 'Shrewd Sanctions: Statecraft and State Sponsors of Terrorism', 424 p.
18. Pape R. (1997) 'Why Economic Sanctions Do Not Work', *International Security*, Vol. 22, Fall, P. 90–136.
19. Hufbauer G., Schott J., Elliot K. (1985) 'Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy', 798 p.
20. Barber J. (1979) 'Economic Sanctions as a Policy Instrument', *International Affairs*, No 55 (July), P. 367–384.
21. Sedliar Y. A. (2013) 'Strategia ekonomicheskikh sankciy v mezhdunarodno-politicheskoinauke' [Strategy of economic sanctions in the international political science], *Voprosypolitologii* 4, P. 67–78.
22. Askari H. (2003) 'Economic Sanctions: Examining Their Philosophy and Efficacy', 223 p.
23. Wright Q. A. (1965) 'Study of War' 1637 p.

24. *Charron A.* (2011) 'UN Sanctions and Conflict. Responding to Peace and Security Threats', 226 p.
25. *Daoudi M., Dajani M.* (1983) 'Economic Sanctions: Ideals and Experience', 263 p.
26. *Nossal K.* (1989) 'International Sanctions as International Punishment', *International Organization*, No. 43 (2), P. 301–322.
27. *Wolfers A.* (1962) 'Discord and Collaboration: Essays on International Politics', 283 p.
28. *Koga Y.* (2005) Constructivist Approach of International Sanctions: Realism, Liberalism, Cosmopolitanism, and Hegemonism / Y. Koga PhD candidate, Department of Political Science University of Pittsburgh. Paper prepared for presentation at the Istanbul International Conference (Istanbul, Turkey, August 24–27, 2005). – 85 p. Available at: <<http://www.sanc-tio.jp/wordpress/wp-content/uploads/2010/06/Constructivist-Approach-of-International-Sanctions-by-Yoshifumi-KOGA1.pdf>>
29. *Wendt A.* (1999) 'Social Theory of International Politics' 429 p.
30. *Drezner D.* (2000) 'Bargaining, Enforcement, and Multilateral Sanctions: When is Cooperation Counterproductive?', *International Organization*, Winter, P. 73–102.
31. *Portela C.* (2010) 'EU Sanctions and Foreign Policy. When and why do they work?', 206 p.

УДК 32.019.51

РОЛЬ МЕДІА-ПРОПАГАНДИ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

THE ROLE OF MEDIA PROPAGANDA IN THE “HYBRID WAR”

РОЛЬ МЕДІА-ПРОПАГАНДЫ В УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ»

Юськів Б. М.

Доктор політичних наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики Рівненського державного гуманітарного університету. E-mail: yuskivb@ukr.net

Хомич С. В.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики Рівненського державного гуманітарного університету. E-mail: sergiy.khomych@gmail.com

Yuskiv B.

Doctor of Political Science, Professor, Economic Cybernetics Department, Rivne State University of Humanities. E-mail: yuskivb@ukr.net

Khomych S.

PhD in Economic, Associate Professor, Economic Cybernetics Department, Rivne State University of Humanities. E-mail: sergiy.khomych@gmail.com

Юськив Б. Н.

Доктор политических наук, профессор, профессор кафедры экономической кибернетики Ривненского государственного гуманитарного университета. E-mail: yuskivb@ukr.net

Хомич С. В.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики Ривненского государственного гуманитарного университета. E-mail: sergiy.khomych@gmail.com

Анотація. Предметом дослідження стала «гібридна війна», яку веде на Сході України Російська Федерація. Особливістю «гібридної війни» є те, що в ній нарівні з військовими ресурсами активно використовуються ресурси невійськові, насамперед пропагандистські. Дослідження має на меті аналіз зв'язку між інтенсивністю бойових дій сепаратистів, підтримуваних російською армією і спеціальними силами РФ на Сході України, з одного боку, і пропагандистськими повідомленнями російських медіа, з іншого боку. Доведено, що російська медійна пропаганда має значно більший вплив на активність сепаратистів, ніж міжнародні заходи, які безпосередньо стосуються врегулювання російсько-українського конфлікту. Побудовано модель множинної регресії, яка демонструє, як середньоденне за тиждень сумарне число обстрілів ЗСУ з важких озброєнь плюс пострілів з ручної зброї з боку сепаратистів залежить від частоти появи певних слів у новинах Russia Today протягом тижня. Отримана модель є придатною для прогнозування бойової активності сепаратистів у зоні АТО.

Ключові слова: «гібридна війна», діяльність сепаратистів, пропаганда, російські медіа, модель множинної регресії.

Abstract. The subject of this research is one of the most pressing problems of today's Ukraine – military conflict with Russia, also known as “hybrid war”. Among the specific fea-

tures of this war is the usage of non-military, especially propaganda means along with the military ones. The aim of the research was to analyze possible connections between the Russian backed separatist forces, as well as Russian special operation forces on Ukrainian East, and the Russian media propaganda. It was proved that separatists' activities are more influenced by Russian propaganda, than by international activities aimed at peaceful resolving of the conflict. As a result, the reversed regression model was created, which can prove direct connection between the number of firefights and specific propaganda phrases used by Russian "Russia Today" propaganda channel. The model can be used to predict occurrence and the number of firefights by analyzing the propaganda content according to the key words.

Key words: "hybrid war", separatists' activities, propaganda, Russian media, regression model

Аннотация. Предметом исследования стала «гибридная война», которую ведет на Востоке Украины Российская Федерация. Особенностью «гибридной войны» является то, что в ней наравне с военными ресурсами активно используются ресурсы невоенные, в первую очередь пропагандистские. Исследование имеет целью анализ связи между интенсивностью боевых действий сепаратистов, поддерживаемых русской армией и специальными силами РФ на Востоке Украины, с одной стороны, и пропагандистскими сообщениями российских медиа, с другой стороны. Доказано, что российская медийная пропаганда имеет значительно больше влияния на активность сепаратистов, чем международные мероприятия, непосредственно связанные с урегулированием российско-украинского конфликта. Построена модель множественной регрессии, которая демонстрирует, как среднесуточное за неделю суммарное число обстрелов ВСУ из тяжелых вооружений плюс выстрелов из ручного оружия со стороны сепаратистов зависит от частоты появления определенных слов в новостях Russia Today в течение недели. Полученная модель пригодна для прогнозирования боевой активности сепаратистов в зоне АТО.

Ключевые слова: «гибридная война», деятельность сепаратистов, пропаганда, российские медиа, модель множественной регрессии.

Постановка проблеми. Сьогоднішні воєнні дії на Сході України, а також політичні, інформаційно-пропагандистські, економічні й інші аспекти, пов'язані з ними, експерти і науковці відносять до категорії «гібридних воєн». На думку В. Горбуліна [5], для Російської Федерації «гібридний» метод ведення війни на довгі роки стає домінуючим. Більше того, зауважує він, можна констатувати, що «гібридна війна» як форма агресивного вирішення Росією своїх геополітичних завдань не лише не обмежилася Україною, а й усіяко розвивається, а самі форми «гібридної війни» стають дедалі вигадливішими, поширюючись на нові театри воєнних дій.

Усе це актуалізує потребу більш ґрунтовного та розширеного дослідження вказаної тематики для всіх країн, тоді як для України ця потреба вже сьогодні є життєво необхідною з огляду на військову агресію Росії. Важливим є докладне вивчення як теоретичних засад «гібридної війни», так і її практичних аспектів на підставі набутого воєнного досвіду проведення АТО, переосмислення підходів до підтримання національної безпеки країни, перебудови системи оборони з врахуванням нових загроз і небезпек.

Відтак **предметом** наших досліджень стало цілком конкретне, але винятково актуальне питання – аналіз особливостей застосування пропагандистських засобів у процесі здійснення воєнних дій у рамках «гібридної війни» на Сході України.

Мета статті – аналіз того, як поєднуються пропагандистські впливи з воєнними діями під час «гібридної війни» на прикладі війни Російської Федерації, яку вона розгорнула на

Сході України. Мова йде про моделювання залежності між пропагандистськими повідомленнями в новинах *Russia Today* і активністю на лінії фронту проросійських сепаратистів, підтримуваних кремлівськими спецслужбами та російськими військовиками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом з'явилося чимало публікацій на тему «гібридних воєн». Важливими є праці, написані такими зарубіжними авторами, як М. Айшервуд, Р. Барнсбі, П. Мансур, Ш. Рівс, Ф. Г. Хоффман. Від 1990-х рр. активно працює на цю тематику відомий український дослідник Г. Почепцов, який опублікував низку монографій на тему інформаційних воєн. Сьогодні в українському доробку на предмет «гібридних воєн» маємо не лише окремі статті таких авторів, як О. Балацька [1], В. Власюк [2], В. Горбулін [4; 5], О. Курбан [7], Г. Почепцов [9], Ю. Радковець [10], О. Саєнко [12], Л. Чекаленко [13] та інших, але й декілька цікавих монографій. Це, зокрема, праця Є. Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти» [8], яка досліджує історичні, енергетичні та інформаційно-психологічні аспекти «гібридної війни», причини, через які Україна стала жертвою агресії з боку Росії, а також дослідження І. Руценка «Російсько-українська гібридна війна» [11], присвячене висвітленню соціальної складової війни, що в рамках воєн четвертого покоління стає чи не визначальним чинником протидії між агресором і країною, яка зазнала нападу.

Однак аналізуючи ступінь наукової розробленості концепції «гібридних воєн», варто вказати на два важливих на сьогодні проблемних моменти. По-перше, сама концепція «гібридних воєн» ще не є остаточно сформованою, а по-друге, вона динамічно розвивається в процесі її активного застосування у збройних конфліктах. Сказане особливо стосується суто невоєнних методів боротьби, які представляють собою поєднання політичних, економічних, інформаційних, психологічних та інших заходів з опорою на військову силу і які надзвичайно бурхливо розвиваються. Як зауважує В. Горбулін [5], поєднання традиційних і «гібридних» методів уже тепер є характерною рисою будь-якого збройного конфлікту. Звідси логічним є висновок про необхідність теоретичного осмислення наперед такого поєднання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Особливості «гібридної війни» в Україні. Визначень «гібридної війни» в літературі є чимало. Мабуть, найчастіше означають «гібридну війну» [16] як різновид асиметричних дій, які здійснюються на трьох полях бою: у зоні воєнного конфлікту; серед власного населення; у просторі міжнародного співтовариства.

Коротко можна записати: *гібридна війна* = *партизанські дії* + *сучасні технології*.

При цьому повинна виконуватися важлива умова – спільне використання засобів військових і невійськових, а також пропагандистських ресурсів на стратегічному, операційному і тактичному рівні конфлікту [20].

Аналізуючи російський досвід «гібридних воєн», В. Горбулін виділяє три групи ключових компонентів, які співвідносяться із заходами в рамках «гібридних воєн» [5]:

1) традиційні військові засоби (використання регулярних військових підрозділів та озброєнь, а також сил спеціальних операцій);

2) квазімілітарна діяльність (створення і підтримка незаконних збройних формувань, підтримка та радикалізація сепаратистських рухів, формальні й неформальні приватні військові компанії);

3) операції немілітарного впливу, насамперед спеціальні інформаційні операції та «активні заходи» (у тому числі економічний тиск, операції в кіберпросторі, дипломатія, маніпуляції інформаційним простором).

Елементи «гібридних воєн» застосовувалися в різних ситуаціях і раніше. Це, зокрема, події в Нагірному Карабасі (зіткнення військ Вірменії та Азербайджану), лівансько-ізра-

їльська війна, російсько-грузинська війна, міжнародна інтервенція проти Ісламської держави. В. Горбулін детально аналізує три масштабні сьогоденні «гібридні» операції РФ, які стосуються Сирії («заморожування» конфлікту в країні), Європейського Союзу («емігрантська криза»), України (анексія, або «мирне» захоплення Криму, проект «Новоросія») [5].

Узагальнюючи, можна виділити наступні властивості «гібридної війни» [15; 16; 20]:

- ведення воєнних дій за допомогою сучасної військової техніки і мобілізаційних методів;
- поєднання елементів нерегулярної війни (партизанські дії), громадянської війни, штучно спричиненого заколоту (повстання), а також сепаратизму і тероризму;
- активне використання нелегальних збройних формувань (бойовиків);
- поєднання чотирьох різновидів агресії: традиційної, нерегулярної, терористичної й кібернетичної;
- ведення війни без офіційного оголошення війни;
- дозволяє агресору офіційно залишатися поза конфліктом, даючи можливість тим самим цілком або частково уникнути відповідальності за ініційовану ним війну;
- важливе місце відводиться операціям в кіберпросторі, а також економічним діям, психологічним та інформаційно-пропагандистським кампаніям і т. п.

Що стосується застосування концепції «гібридної війни» в Україні, то як зазначає В. Горбулін, «кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий» [4, с. 5].

На нашу думку, з одного боку, військова агресія Росії щодо України є проявом нового підходу до ведення таких інформаційних кампаній, у яких ключову роль відіграє психологічна індоктринація супротивника. З іншого боку, інформаційно-психологічний чинник у широких масштабах застосовується Росією, оскільки:

1) цільовий психологічний тиск на місцеве населення дозволяє звести потребу відкритого використання військової сили до обмеженого числа акцій, а також діяльності добре підготовлених диверсійних одиниць;

2) наступне використання дипломатичного тиску на підготовленому ґрунті сприяє не тільки активній, таємній інтервенції на Сході України – у регіонах Донецької та Луганської областей, але також захопленню чужої території, у тому числі в Криму, шляхом зміни балансу сил (влади) в регіоні на свою користь.

Загалом психологічний тиск скерований на три цільові групи: міжнародну спільноту, внутрішню російську аудиторію та мешканців територій, де відбуваються воєнні дії (регіони Донецької й Луганської областей). В очах європейських або американських адресатів має бути створено образ «легальних» дій РФ на території України (наприклад, боротьба проти дискримінації росіян і російськомовного населення України). Такі ж аргументи застосовуються і для впливу на населення Росії та мешканців територій конфлікту, але тут їхня мета дещо інша – стимулювати розвиток громадської думки в потрібному для Кремля руслі.

У медійних кампаніях застосовуються добре відпрацьовані та перевірені раніше техніки і прийоми, зокрема, під час російсько-грузинської війни [19]:

- односторонність переказу (телебачення демонструє винятково страждання російськомовного населення і епагує жорстокість українських військ);

- інформаційна блокада (блокування доступу на територію конфлікту журналістів неросійських видань);
- дезінформація і маніпулювання фактами (росіяни маніпулюють громадською думкою, показуючи війну в Україні за допомогою брехні, фейків, підміни фотографій та їхнього довільного тлумачення);
- замовчування незручних для РФ подій;
- тенденційний вибір/відбір «свідків подій»;
- активне використання для здійснення інформаційної війни можливостей Інтернету: Інтернет-форумів, жартів і анекдотів про українців і т.д.

Стандартна схема поєднання воєнних і пропагандистських дій у процесі проведення «гібридної війни» показана на рис. 1.

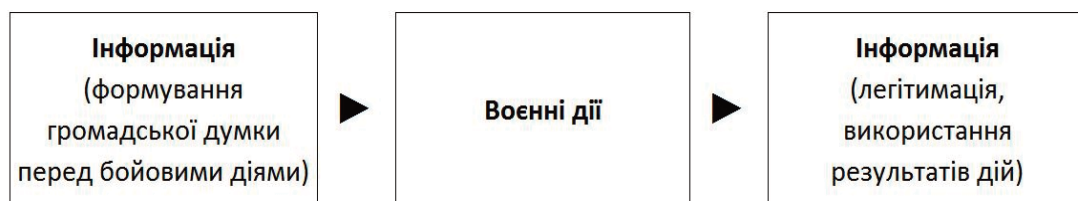

Рис. 1. Схема поєднання воєнних і пропагандистських дій у «гібридній війні».

Методичні засади дослідження. Методика дослідження передбачала послідовне виконання наступних етапів:

- 1) аналіз активності воєнних дій з боку сепаратистів;
- 2) дослідження впливу міжнародних акцій на активність воєнних дій з боку сепаратистів;
- 3) аналіз особливостей пропаганди в російських медіа на прикладі *Russia Today* (russian.rt.com);
- 4) моделювання залежності між пропагандою у новинах *Russia Today* і воєнними діями з боку сепаратистів.

Для аналізу використано «предикатну» модель (див. [6, с. 47–74]), структура якої в нашому випадку показана на рис. 2.

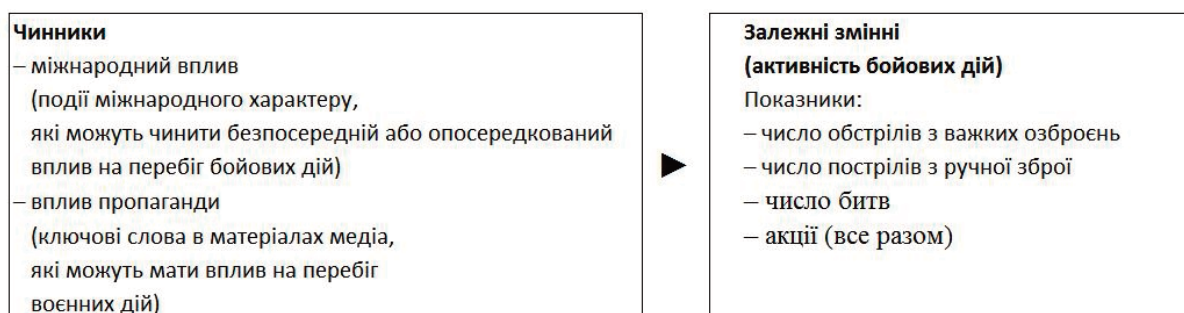

Рис. 2. «Предикатна» модель.

Кожен елемент моделі представляє собою окремий критерій підбору даних, а конкретні категорії критеріїв формувалися ex post (у процесі ознайомлення зі змістом частини досліджуваного матеріалу).

У процесі вивчення текстів повідомлень *Russia Today* застосовано метод контент-аналізу. Для опрацювання статистичного матеріалу і отримання висновків використано методи Data/Text Mining (візуалізація даних, аналіз головних компонент, методи кластеризації, аналіз асоціацій – опис методів див. [14; 21]), а також статистичного моделювання з використанням множинної регресії.

Дослідження проведено в серпні 2016 р.

Аналіз активності сепаратистів у зоні бойових дій. Вихідними даними для аналізу активності сепаратистів є матеріали про динаміку обстрілів українських військ в зоні АТО за період із квітня 2015 р. до липня 2016 р., які подає «Український кризовий медіа-центр» на своїй Інтернет-сторінці (<http://uacrisis.org/ato-interactive-chart-chronology>). На підставі цих даних розраховано щоденні та щотижневі значення чотирьох узагальнених показників, які на наступних етапах дослідження класифікувалися як залежні змінні:

- число пострілів з ручної зброї (міномети, гранатомети, стрілецька зброя);
- число обстрілів з важких озброєнь (використання РСЗВ, зенітних установок, артилерії, танків, БМП);

- число бойових зіткнень;

- загальне число акцій (сума всіх попередніх показників).

На рис. 3. представлено графіки динаміки трьох перелічених показників.

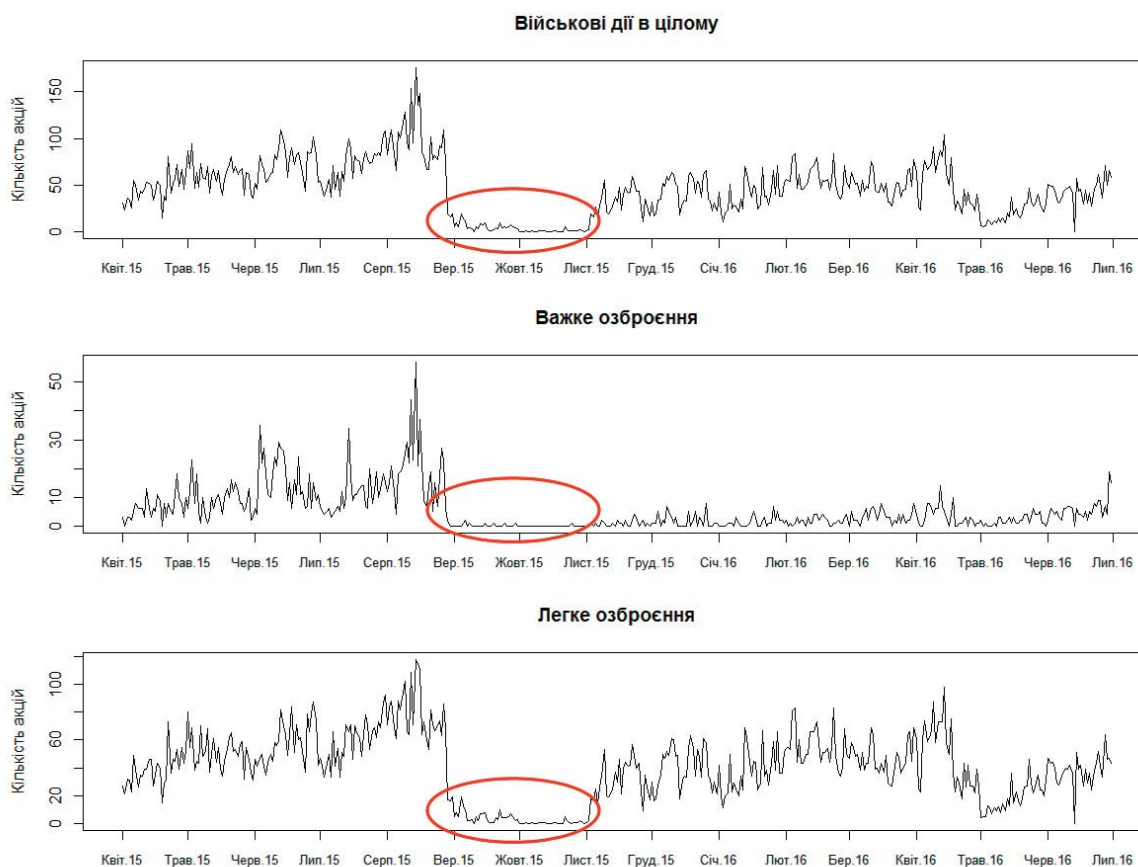

Рис. 3. Динаміка активності сепаратистів – число обстрілів українських військ в зоні АТО за видами озброєнь (квітень 2015 р. – липень 2016 р.).

Графіки свідчать, що активність сепаратистів і російських військ, які їх підтримують, не є однорідною – періоди відносного спокою чергуються з інтенсивними сутичками. Загалом середньоденне число акцій дорівнювало 46 обстрілів, пострілів і боїв з варіацією ± 5 . Незавжди також помітити три доволі тривалих періоди поступового посилення активності, а також один двомісячний період (вересень-жовтень 2015 р.) практично цілковитого спокою. Регулярних сезонних або місячних (про що багато писали мас-медіа) коливань не виявлено, а число обстрілів з важких озброєнь і число пострілів з ручної зброї не завжди взаємно корелюються (коефіцієнт кореляції $r = 0,61$).

Активність сепаратистів і міжнародна діяльність на підтримку України. Перед тим, як аналізувати вплив російської пропаганди на активність сепаратистів, ми спробували з'ясувати, чи мають хоч який-небудь вплив на цю активність різноманітні спроби міжнародного врегулювання російсько-українського конфлікту на Сході України (за міжнародною термінологією).

Насамперед йдеться про:

- зустрічі нормандської четвірки (складається з представників України, Франції, Німеччини та Росії й має на меті розв'язання конфлікту на Сході України);
- мінські зустрічі (регулярні зустрічі контактних груп Росія – Україна – ОБСЄ стосовно врегулювання ситуації на Сході України);
- засідання Ради НАТО та інші формати участі НАТО;
- гуманітарну допомогу сепаратистам з боку Російської Федерації.

Аналіз графіків динаміки активності сепаратистів, на яких нанесено вказані заходи, наводить на думку, що ці міжнародні заходи практично не впливають на число воєнних акцій у зоні АТО. Як приклад наведемо лише один такий графік (рис. 4), який демонструє щоденну динаміку загального числа акцій (обстрілів + пострілів) і мінських зустрічей протягом усього досліджуваного періоду. З графіка можна побачити, що частина мінських зустрічей відбувалася у періоди зростання активності (до та після них), інша частина – у періоди спадання. Якоїсь сталої закономірності, наприклад, коли напередодні чи по завершенні зустрічі бойова активність сепаратистів обов'язково зменшується чи зростає, не спостерігається.

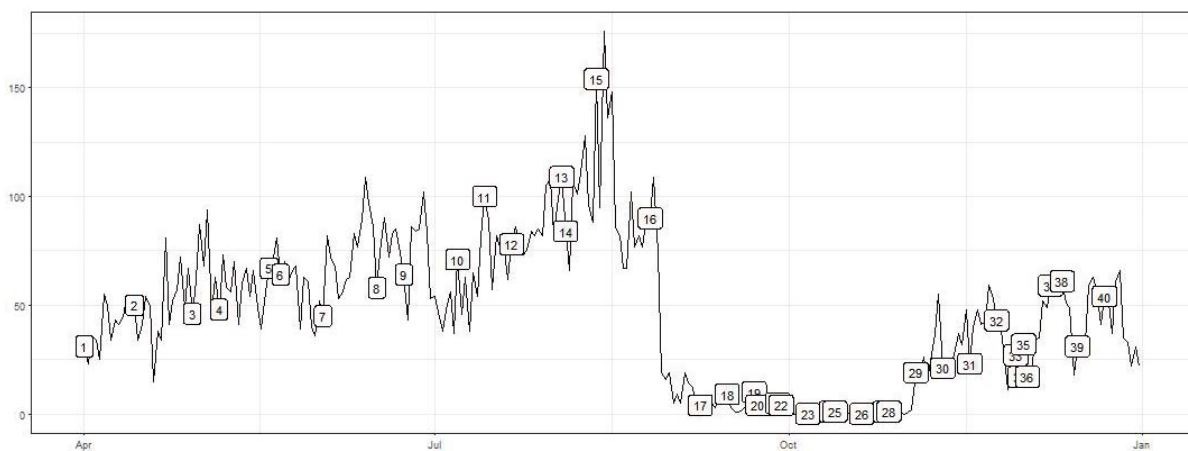

Рис. 4. Бойова активність сепаратистів у зоні АТО і мінські зустрічі (агрегація щоденна).

До висновку, що міжнародні акції слабо впливають на бойову активність сепаратистів, також приходимо у процесі моделювання регресійної залежності числа обстрілів і пострілів від перелічених міжнародних заходів. Приклади побудованих моделей:

- 1) залежність числа обстрілів з важких озброєнь від гуманітарної допомоги РФ

$$Heavy_weap=21.5Hum+26.4 \quad Pr(>|t|)=0.04$$

- 2) залежність числа обстрілів і пострілів від засідань Ради НАТО

$$Hand_weap=-108.21NATO+284.07 \quad Pr(>|t|)=0.07$$

$$Heavy_weap=-28.85NATO+39.41 \quad Pr(>|t|)=0.09$$

$$Action=-138.47NATO+326.18 \quad Pr(>|t|)=0.06$$

Табл. 1 містить узагальнені результати моделювання, які свідчать, що практично жодна з отриманих регресійних моделей не є адекватною на рівні довіри $p = 0,05$.

Таблиця 1

Загальна характеристика моделей

Змінні незалежні (фактори)		Змінні залежні		
		Action	Heavy_weap	Hand_weap
Norm and	знак коефіцієнта кореляції	+	+	+
	адекватність моделі	ні	ні	ні
Hum	знак коефіцієнта кореляції	+	+	+
	адекватність моделі	ні	так	ні
Minsk	знак коефіцієнта кореляції	-	-	-
	адекватність моделі	ні	ні	ні
NATO	знак коефіцієнта кореляції	-	-	-
	адекватність моделі	так ($p = 0,1$)*	так ($p = 0,1$)*	так ($p = 0,1$)*

* модель адекватна на рівні довіри p

Отримані висновки дозволили нам абстрагуватися від міжнародних заходів (включити їх із наступного розгляду) і приступити безпосередньо до аналізу залежності між військовою активністю сепаратистів і пропагандистськими впливами російських медіа.

Характеристика пропаганди в російських медіа щодо України. Ситуація в російських медіа (і не тільки в них) істотно змінилася з приходом до влади В. Путіна. Практично всі медіа стали власністю держави або через різні механізми контролюються владою. Подібно як за радянських часів, найбільше влада контролює телебачення. Характерною є тенденційність представлення фактів. Прикладом можуть послужити коментарі, пов'язані з подіями за останні три роки в Україні. Новини в різних медіа є ідентичними, представляють ті ж самі події в такій самій інтерпретації.

З таких міркувань для отримання медійної картини поточних подій достатньо обмежитися аналізом новин лише одного медіа. Наш вибір упав на *Russia Today*. *Russia Today* (RT) – це російський міжнародний багатомовний інформаційний телеканал зі штаб-квартирою в Москві. Він був заснований у 2005 р. російським урядом, фінансується з бюджету Російської Федерації. Бюджет RT в 2016 р. становить 19 млрд. рублів (\$290 млн. доларів). За даними російського *Forbes*, дотації держави для цього каналу дорівнюють 17,5 млрд. рублів (\$270 млн.) [3].

У 19 філіях RT у 15 країнах працює понад 2 тис. осіб. Одна лише студія у Вашингтоні працевлаштовує 70 осіб. Головним редактором RT від самого початку є М. Симонян, член елітарного «кремлівського пулу» журналістів. До «пулу» входять представники російських федеральних ЗМІ та основних зарубіжних інформаційних агентств, акредитованих у прес-службі Кремля для висвітлення роботи президента і прем'єра РФ. RT часто називають «рупором Кремля». У 2011 р. це був другий за рейтингом канал закордонних новин, який найчастіше дивилися мешканці США по BBC World News [17]. Польський тижневик *Polityka* так характеризує місію телестанції: «Росія – найважливіша, Америка – лицемірна, а медіа – це багатоголовий звір. На жаль, вишукану мову і гарні чуттєві спостереження вбиває ідеологічна глазура» [18, с. 33].

Матеріалом для аналізу пропаганди в медіа послужили статті на сайті *Russia Today* в рубриці «Новини» (<https://russian.rt.com/news>). Дослідженням було охоплено новини за період з 01. 04. 2015 р. до 30. 12. 2015 р. з хештегом «#Україна». Вибірка складалася з 9565 статей. У кожній статті ми брали до уваги заголовки (назву), дату публікації і лід.

На початку, після ознайомлення зі змістом частини вибірки, було виділено список слів (75 слів), які, на нашу думку, могли нести певне пропагандистське навантаження. Приклади слів із цього переліку наведено на рис. 5.

Росія	влада	агресор	нацисти
російський	Порошенко	правий	біженці
національний	Яценюк	сектор	найманці
інтерес	Київ	сепаратисти	операція
російськомовний	хунта	екстремісти	стріляти
народ	війна	бандити	вбити
проти	цивільне	радикали	загроза
історичний	ворожість	фашисти	жертви
справедливість	санкції	націоналісти	Новоросія
Україна	пропаганда	бандерівці	...

Рис. 5. Приклади слів, підозрюваних на наявність пропаганди.

Перші висновки ми отримали, аналізуючи частоту появи ключових слів у новинах і генеруючи на цій основі хмаринки слів. Хмаринки слів – це графічне представлення слів, випадково розміщених на графіку, розміри шрифту і товщина ліній яких залежать від їхньої важливості або частоти використання.

На рис. 6 представлена хмаринка слів, яка віддзеркалює найбільш значущі слова в новинах *RT* за три квартали 2015 р., починаючи з другого кварталу. Виявилося, що такими словами насамперед є «право (правий)», «Україна» і «народ», на другому плані – «США», «Росія», «Порошенко» і «влада», а на третьому – «проти», «політика», «ведення» (переговорів). На останніх щаблях розміщено слова «газ», «санкції», «нормандська», «Мінськ», «загроза». Фактично це означає, що найбільший акцент у новинах зроблено на підтримку права в Україні або звинувачення правих / екстремістських сил (у них однаковий корінь), далі звертається увага на те, хто винен у цьому (очевидно, що це – США й українська влада на чолі з Порошенком), тоді як про війну («це ж не так важливо!!!») говориться десь наприкінці, так само як і про санкції, жертви війни і т. п.

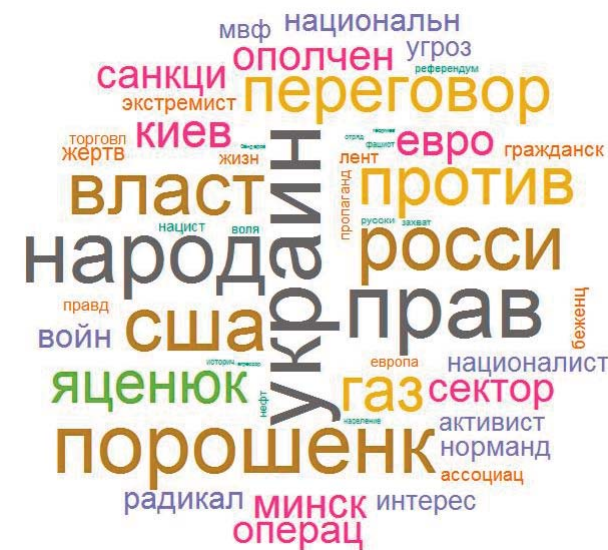

Рис. 6. Хмаринки ключових слів за квітень – грудень 2015 р.

Якщо подивитися на хмаринки ключових слів за кожен з трьох кварталів окремо (рис. 7), то можна побачити, що пріоритети пропаганди з часом практично не змінилися. Однак змінилося те, що незважаючи на посилення впливу міжнародних санкцій щодо Росії, щораз менше говориться про проблеми, які виникають і нарощуються там.

Наступним кроком аналізу стала кластеризація ключових слів і відтак безпосередньо новин *RT*.

Цікавим є факт, що найчастіше вживані слова складають зміст першого кластера. Це значить, що саме цей кластер представляє собою найважливішу тезу (або ж головний «посыл») російської пропаганди. Решта тематичних дискурсів / кластерів – це додатки, які супроводжують саме цю тезу і які спрямовують увагу цільової групи до українського дискурсу з точки зору саме цієї головної пропагандистської тези.

Кластеризація ключових слів (рис. 9) також дозволила відокремити кластери статей.

Cluster 1:

право Україна Порошенко США сектор народ

Cluster 2:

Україна право народ Порошенко Росія США

Cluster 3:

право Україна Порошенко народ Росія влада

Cluster 4:

влада народ Україна право Київ Порошенко

Cluster 5:

народ Україна влада право США Порошенко

Cluster 6:

Україна народ переговори право Росія газ

Рис. 9. Кластери статей (на основі аналізу ключових слів новин RT).

Тим самим вдалося визначити основні тематичні групи публікацій, які з позиції російської пропаганди звучать так:

- 1) діяльність радикальної націоналістичної організації «Правий сектор» і події в Україні, зв'язок «Правого сектора» з американськими спецслужбами;
- 2) відносини між Росією та США в умовах конфлікту на Сході України;
- 3) російсько-українські відносини в умовах конфлікту на Сході України;
- 4) порушення прав особи і злочинні насильницькі дії з боку уряду України щодо протестуючих на Півдні та Сході України, російського та російськомовного населення України;
- 5) політика США щодо України, київська влада як американська маріонетка;
- 6) російсько-українські газові переговори, звинувачення України.

Далі ми зосередилися на асоціаціях слів (word-associations) у статтях. Виявлення установлених поєднань / асоціацій слів дозволяє краще зрозуміти зміст повідомлення, відшукати приховані шаблони або зразки (patterns) змісту. У пропаганді, особливо в російській, формування та використання асоціацій слів є винятково важливим елементом техніки маніпулювання і дезінформації і мають на меті створення потрібних упереджень, а також зменшує потреби людей самостійно та об'єктивно осмислювати сутність реальних процесів, що відбуваються в суспільстві.

На рис. 10 представлено асоціації ключових слів, коефіцієнт кореляції яких $r > 0,2$. Загалом нічого несподіваного в цій асоціативно-вербальній мережі ми не отримали. Зрозуміло, якщо слово «Росія» найчастіше, і при тому позитивно, пов'язується зі словом «народ», то слово «Київ» асоціюється з негативними поняттями «влада (українська)» і «Порошенко», а слово «США» – це винятково негативні для росіян асоціації із словами

«бойовики», «проти», «сектор (правий)», «Мінськ (ведення переговорів)» і «Порошенко». Так само слово «санкції» негативно асоціюється зі словами «проти», «Росія», «Порошенко», «влада». Натомість до слова «екстремісти» найкраще пасують слова «(правий) сектор», «радикальний» і «гривня (адже екстремістська діяльність фінансується Києвом)».

	<u>Росія</u>		<u>Київ</u>		<u>США</u>
народ	0,28	влада	0,29	бойовики	0,24
санкції	0,26	Порошенко	0,21	проти	0,22
Порошенко	0,23			сектор	0,22
газ	0,22		<u>Порошенко</u>	Мінськ	0,21
євро	0,21	санкції	0,24	Порошенко	0,10
		право	0,23		
	<u>війна</u>	Росія	0,23		<u>нормандська</u>
бойовики	0,25	Київ	0,21	Мінськ	0,23
сепаратисти	0,24	США	0,21	переговори	0,22
бандерівці	0,20			четвірка	0,22
життя	0,20		<u>радикальний</u>		
		сектор	0,53		<u>санкції</u>
	<u>проти</u>	екстремісти	0,30	проти	0,33
санкції	0,33	націоналісти	0,29	Росія	0,26
США	0,22			Порошенко	0,24
Мінськ	0,21		<u>екстремісти</u>	влада	0,21
бойовики	0,21	сектор	0,42		
влада	0,20	радикальний	0,30		<u>переговори</u>
		гривня	0,20	газ	0,31
	<u>газ</u>			влада	0,24
переговори	0,31		<u>Мінськ</u>	право	0,23
Яценюк	0,27	бойовики	0,29	цивільний	0,22
народ	0,24	нормандська	0,23	нормандська	0,22
Росія	0,22	проти	0,21	бойовики	0,21
		США	0,21	народ	0,20

Рис. 10. Асоціації окремих ключових слів у новинах *RT*.

Активність бойових дій сепаратистів і пропагандистські новини *RT*. Останнім етапом дослідження став аналіз залежності між пропагандистськими впливами в новинах *RT* і числом бойових акцій сепаратистів (обстрілів + пострілів у бік збройних сил України) у зоні АТО.

Як залежну змінну нами вибрано середньодобове протягом тижня число обстрілів сепаратистами українських військ з важких озброєнь плюс пострілів з ручної зброї в українських військових, а чинниками – частоту повторень ключових слів у новинах *RT* за цей же період. Варто відзначити, що зв'язок між залежною змінною та факторами не є причинно-наслідковим. Він зумовлений тим, що і пропагандистські публікації (новини), і воєнні дії бойовиків заплановані та скоординовані в одному центрі й чітко виконуються згідно з розробленим планом. Як припускалося нами раніше, пропаганда завжди (обов'язково) передує бойовим діям, і тому ми можемо в певному сенсі говорити про залежність числа обстрілів і пострілів від пропагандистських слів, а не навпаки.

Наступний аналіз показав, що оптимальним періодом агрегації даних є тиждень, оскільки число обстрілів найкраще корелюється з ключовими пропагандистськими словами, які звучали в новинах цього самого тижня. Тоді як, наприклад, кореляція між частотою появи ключових слів одного тижня і обстрілами та пострілами наступного тижня є істотно слабшою.

Для побудови моделі ми скористалися методом покрокового виключення факторів множинної регресії. Початкова модель включала 75 факторів-слів. Результати моделювання представлено на рис. 11.

```
Call:
lm(formula = ma0 ~ uk5 + uk10 + uk46 + uk59 + uk3 + uk8 + uk13 +
    uk17 + uk18 + uk19 + uk20 + uk29 + uk31 + uk32 + uk43 + uk49 +
    uk50 + uk57 + uk58 + uk29 + uk31 + uk57 + uk58 + uk64 + uk65 +
    uk70 + uk72 + uk73, data = h_41)

Coefficients:
    Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
1  -9.50187    2.41381  -3.936 0.005629 **
2 -13.77541    2.24139  -6.146 0.000469 ***
3   0.75646    0.03655  20.694 1.55e-07 ***
4  -1.76352    0.13686 -12.886 3.94e-06 ***
   1.90111    0.39280   4.840 0.001878 **
   9.90252    0.57183  17.317 5.26e-07 ***
  -14.02460    2.14236  -6.546 0.000320 ***
   2.54074    0.25465   9.977 2.17e-05 ***
   7.49111    1.03949   7.206 0.000176 ***
  -94.57098    9.74942  -9.700 2.61e-05 ***
  -51.35457    5.68146  -9.039 4.15e-05 ***
   -8.42929    1.10314  -7.641 0.000122 ***
  -15.41152    0.87192 -17.675 4.57e-07 ***
  13.57474    1.04148  13.034 3.64e-06 ***
 -26.00483    1.52492 -17.053 5.85e-07 ***
  18.32563    0.85715  21.380 1.23e-07 ***
   2.02920    0.58368   3.477 0.010314 *
  87.20912    9.23150   9.447 3.11e-05 ***
   5.74960    1.10896   5.185 0.001274 **
 -11.45645    1.01205 -11.320 9.40e-06 ***
  -2.15667    0.20609 -10.465 1.58e-05 ***
   2.97047    0.71698   4.143 0.004333 **
   5.59983    1.88815   2.966 0.020933 *
   6.76602    1.30451   5.187 0.001272 **
  -6.28196    0.50020 -12.559 4.68e-06 ***

---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 2.754 on 7 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.9971, Adjusted R-squared:  0.9873
F-statistic: 101.7 on 24 and 7 DF, p-value: 8.806e-07
```

Рис. 11. Протокол результатів моделювання.

Отримана остаточна модель належить до категорії лінійної множинної регресії, яка дозволяє пояснити залежність числа обстрілів і пострілів від частоти появи у новинах *RT* групи з 24 пропагандистських слів. З протоколу моделювання слідує, що всі коефіцієнти регресії є значущими на рівні значущості $p < 0,05$, значущим є рівняння в цілому з точки зору *F*-критерію Фішера. Про високу якість рівняння регресії свідчить практично рівне одиниці значення коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,9971$), тобто побудована модель проясняє 99,71% варіації залежної змінної. Перелічене є свідченням того, що рівняння регресії є цілком придатним для прогнозування числа обстрілів і пострілів за допомогою відомих частот факторних слів, включених до складу моделі.

Цікавою є змістовна інтерпретація моделі. Отримані коефіцієнти регресії добре піддаються змістовному тлумаченню з огляду на те, що всі факторні змінні мають однакові

й цілком зрозумілі одиниці виміру – частота появи в новинах. Згідно з моделлю, збільшення фактора (величини незалежної змінної) на одиницю (частота відповідного слова у новинах *RT* за тиждень зростає на одиницю) приводить до зміни (збільшення або зменшення – залежно від знаку коефіцієнта) значення залежної змінної (середньоденного за тиждень числа обстрілів і пострілів) на величину відповідного коефіцієнта. На рис. 12 представлено групу ключових слів, які згідно з моделлю впливають на число обстрілів і пострілів. З лівого боку маємо слова і відповідні величини (коефіцієнти), на скільки зменшується число обстрілів від появи один раз у новинах даного слова, а з правого – слова, які аналогічно зменшують число обстрілів. Сумуючи добутки коефіцієнтів рівняння регресії на частоту появи відповідних слів у новинах *RT* за тиждень, отримуємо оцінку середньодобового числа пострілів і обстрілів протягом цього тижня.

Слово	Зменшення значення залежної змінної	Слово	Збільшення значення залежної змінної
ненависть	-94,6	ввічливий	87,2
розпалювання	-51,4	правда	18,3
анексія	-26,0	нацисти	13,6
націоналісти	-15,4	народний	9,9
історичний	-14,0	громадянський	7,5
російськомовний	-13,8	долар	6,8
життя	-11,5	біженці	5,7
пропаганда	-8,4	інфляція	5,6
євро	-6,3	торгівля	3,0
ЄС	-2,2	Яценюк	2,5
народ	-1,8	активісти	2,0
		Мінськ	1,9
		Україна	0,8

Рис. 12. Ключові слова та їхній вплив на число обстрілів українських військовиків у зоні АТО.

Якщо уважніше придивитися до переліку вказаних у таблиці слів, то можна побачити, що число обстрілів і пострілів зменшується, особливо коли у новинах з'являються такі негативно забарвлені слова, як «ненависть», «розпалювання», «анексія» та інші. Коли диктори новин говорять про цілком позитивні речі – «ввічливий» і «правда», то слід очікувати збільшення активності сепаратистів.

Висновки. Предметом дослідження стала «гібридна війна», яку веде на Сході України Російська Федерація. Особливістю «гібридної війни» є те, що в ній нарівні з військовими ресурсами активно використовуються ресурси невійськові, насамперед пропагандистські. Дослідження має на меті аналіз зв'язку між інтенсивністю бойових дій сепаратистів, підтримуваних російською армією і спеціальними силами РФ на Сході України, з одного боку, і пропагандистськими повідомленнями російських медіа, з іншого боку. Доведено, що російська медійна пропаганда має значно більший вплив на активність сепаратистів, ніж міжнародні заходи, які безпосередньо стосуються врегулювання російсько-українського конфлікту. Побудовано модель множинної регресії, яка демонструє, як середньоденне за тиждень сумарне число обстрілів ЗСУ з важких озброєнь плюс пострілів з ручної зброї з боку сепаратистів залежить від частоти появи певних слів у новинах *Russia Today* протягом тижня.

Отримана модель є придатною для прогнозування бойової активності сепаратистів у зоні АТО, з чим і пов'язана перспектива подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Балацька О. Б. Трансформація сучасного збройного насилля: специфічні риси і тенденції / О. Б. Балацька // Грані. – 2016. – № 9 (137). – С. 95–102.
2. Власюк В. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві / В. В. Власюк, Я. В. Карман // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 226–234.
3. Гомон Д. Війна з брехнею. Чому Європа програє російській пропаганді / Д. Гомон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2016/10/25/quotrasha_tudeuquot_i_kompaniya_yak_yevropa_protudydiye_rosiyskiy_propagandi.
4. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4 (33). – С. 5–12.
5. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... / В. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 25 березня 2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya.html>.
6. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України: методичні аспекти / Б. М. Юськів, Н. П. Карпчук, Є. Б. Тихомирова та ін.: за заг. ред. А. М. Митко. – Луцьк: Вежа-друк, 2015. – 252 с.
7. Курбан О. Сучасна гібридна війна: нові форми агресії / Олександр Курбан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/1063-suchasna-gibrydna-viynata-yiyi-vidobrajennya-u-virtualniy-realnosti-chastyina-2>.
8. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти / Євген Магда. – Х. : Віват, 2015. – 304 с.
9. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова / Георгій Почепцов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_informatsiyna_skladova.
10. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України / Ю. Радковець // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 36–42.
11. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
12. Саєнко О. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Саєнко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія. – 2015. – Вип. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadprn_2015_1_11.
13. Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна» / Людмила Чекаленко // Віче. – 2015. – № 5. – С. 41–42.
14. Чубукова И. А. Data Mining / И. А. Чубукова. – М. : Интернет-университет информационных технологий; БИНОМ. Лаборатория знаний, 2008. – 382 с.
15. Deterring hybrid warfare: a chance for NATO and the EU to work together? // NATO Review. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/review/2014/Also-in-2014/Deterring-hybrid-warfare/EN/index.htm>.
16. Hoffman F. G. Hybrid vs. Compound war. The Janus choice: Defining today's multifaceted conflict / Frank G. Hoffman. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20100917155357/http://armedforcesjournal.com/2009/10/4198658>.
17. Jonas C. J. System medialny Rosji / С. J. Jonas. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prezi.com/sz4xelbpciap/system-medialny-rosji>.

18. Prus-Wojciechowska J. Margarita Simonian. Usta Kremla / J. Prus-Wojciechowska // Polityka. –19. 02. 2011.
19. Rogoża J. Rosyjska wojna propagandowa: media jako broń dalekiego i bliskiego zasięgu / J. Rogoża. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forum.kaukaz.pl/view-topic.php?t=638>.
20. Wojna hybrydowa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cosiezatymkryje.com/wojna-hybrydowa>.
21. Yanchang Z. R and Data Mining: Examples and Case Studies / Zhao Yanchang. – Academic Press, Elsevier Publish, 2012. – 256 p.

References

1. Balatska O. (2016) ‘Transformatsiia suchasnoho zbroinoho nasyllia: spetsyfichni rysy i tendentsii’ [The transformation of armed violence: specific features and tendencies], *Hrani* 9 (137): 95–102.
2. Vlasiuk V., Karman V. (2015) ‘Deiaki osnovy poniattia “hibrydna viina” v mizhnarodnomu pravi’ [Some basics of the concept of “hybrid warfare” in international law], *Pravo i hromadianske suspilstvo* 1: 226–234.
3. Homon D. (2016) ‘Viina z brekhneiu. Chomu Yevropa prohraie rosiiskii propahandi’ [The war with lies. Why Europe is playing Russian propaganda]. Available at: <http://espreso.tv/article/2016/10/25/quotrasha_tudeyquot_i_kompaniya_yak_yevropa_prottydiye_rosiyskiy_propagandi>
4. Horbulin V. (2014) ‘Hibrydna viina’ yak kliuchovy instrument rosiiskoi heostrategii revanshu’ [“Hybrid warfare” as a key instrument of Russian geostrategy revenge], *Stratehichni priorytety* 4 (33): 5–12.
5. Horbulin V. (2016) ‘Hibrydna viina: vse tilky pochynaietsia’ [Hybrid warfare: everything is just beginning], *Dzerkalo tyzhnia*. Ukraina, 25. 03. 2016. Available at: <<http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya.html>>
6. Yuskiv B., Karpchuk N., Tykhomyrova Ye. in. (2015) ‘Informatsiine zabezpechennia transkordonnoho spivrobotnytstva Ukrainy: metodychni aspekty’ [Information support CBC Ukraine: methodological aspects], Lutsk: Vezha-druk.
7. Kurban O. (2016) ‘Suchasna hibrydna viina: novi formy ahresii’ [Modern hybrid warfare: new forms of aggression]. Available at: <<http://ua.racurs.ua/1063-suchasna-gibrydna-viynata-yiyi-vidobrajennya-u-virtualniy-realnosti-chastyna-2>>
8. Mahda Y. V. (2015) ‘Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty’ [Hybrid warfare: survive and win], Kharkiv : Vivat.
9. Pocheptsov H. (2015) ‘Hibrydna viina: informatsiina skladova’ [Hybrid warfare: information component]. Available at: <http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_informatsiyna_skladova>
10. Radkovets Yu. (2014) ‘Oznaky tekhnolohii “hibrydnoi viiny” v ahresyvnykh diiakh Rosii proty Ukrainy’ [Signs Technology “hybrid warfare” in aggressive actions of Russia against Ukraine], *Nauka i oborona* 3: 36–42.
11. Rushchenko I. P. (2015) ‘Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsioloha: monohrafiia’ [Russian-Ukrainian hybrid warfare: look sociologist], Kharkiv: FOP Pavlenko O. H.
12. Saienko O. (2015) ‘Mekhanizm informatsiino-psykholohichnoho vplyvu v umovakh hibrydnoi viiny’ [The mechanism of information-psychological impact in terms of hybrid warfare], *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Psykholohiia*, Vol. 1. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11>

13. *Chekalenko L.* (2015) “Pro poniattia “hibrydna viina” [About the concept of “hybrid warfare”], *Viche* 5: 41–42.
14. *Chubukova Y.* (2008) *Data Mining*, Moskva: BYNOM.
15. *Deterring hybrid warfare: a chance for NATO and the EU to work together* (2014), *NATO review*. Available at: <<http://www.nato.int/docu/review/2014/Also-in-2014/Deterring-hybrid-warfare/EN/index.htm>>.
16. *Hoffman F. G.* (2009) ‘Hybrid vs. Compound war. The Janus choice: Defining today’s multifaceted conflict’. Available at: <<https://web.archive.org/web/20100917155357/http://armedforcesjournal.com/2009/10/4198658>>
17. *Jonas C. J.* (2014) ‘System medialny Rosji’ [Russian media system]. Available at: <<https://prezi.com/sz4xelbpciap/system-medialny-rosji>>
18. *Prus-Wojciechowska J.* (2011) ‘Margarita Simonian. Usta Kremla’ [Margarita Simonian. The horn of Kremlin], *Polityka*, 19. 02. 2011.
19. *Rogoża J.* (2014) *Rosyjska wojna propagandowa: media jako broń dalekiego i bliskiego zasięgu* [Russian propaganda warfare: media as a weapon long and short range]. Available at: <<http://www.forum.kaukaz.pl/viewtopic.php?t=638>>
20. *Wojna hybrydowa* [The “hybrid warfare”]. Available at: <<http://www.cosiezatymkryje.com/wojna-hybrydowa>>
21. *Yanchang Z.* (2012) *R and Data Mining: Examples and Case Studies*, Academic Press, Elsevier Publish.

УДК 327.8

CONCEPTUAL PROVISION OF US GLOBAL LEADERSHIP POLICY OF POST-BIPOLAR PERIOD

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА США ПОСТБІПОЛЯРНОЇ ДОБИ

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОЛИТИКИ ГЛОБАЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА США ПОСТБИПОЛЯРНОЙ ЭПОХИ

Litvinenko N.

PhD (Economics); Associate Professor at the Department of International Information of Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Pogorila N.

Applicant, Department of International Information, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: natalia.pogorelaya@gmail.com.

Литвиненко Н. П.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Погоріла Н. А.

Здобувач кафедри Міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: natalia.pogorelaya@gmail.com.

Литвиненко Н. П.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международной информации Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Погоріла Н. А.

Соискатель кафедры Международной информации Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: natalia.pogorelaya@gmail.com

Abstract. *Article deals with conceptual and theoretical grounds for US global leadership policy in the post-bipolar period. In this context, the strategy of US global leadership during the presidency of Bill Clinton is thoroughly researched. On the conceptual level the existing strategy of US global leadership under President George. W. Bush is being reviewed. The liberal realistic concept of US leadership under presidency of B. Obama found further development. The basic differences in foreign policies between Republican and Democratic US administration post-bipolar era were revealed. It is reported that the US would continue to play a crucial role in world politics and provide conceptual and applied political and security strategies of the United States, which affect foreign policy and constitute an integral part of US geopolitical interests.*

Key words: *doctrine, strategy, concept, leadership, US, hegemony, post-bipolar international system, foreign policy.*

Анотація. *Проаналізовано концептуально-теоретичні засади забезпечення політики глобального лідерства США постбіполярної доби. У цьому контексті поглиблено досліджено стратегію глобального лідерства США за президентства Б. Клінтона. На концептуальному рівні розглянуто наявні стратегії глобального лідерства США за прези-*

дентства Дж. Буша молодшого. Подальшого розвитку набула ліберально-реалістична концепція лідерства США за президентства Б. Обами. Виявлено основні відмінності у зовнішньополітичних стратегіях між республіканською та демократичною адміністрацією США постбіполярної доби. Зазначається, що США й надалі відіграватимуть вирішальну роль у світовій політиці, а концептуальне і прикладне забезпечення політичних і безпекових стратегій США, які впливають на міжнародну політику, є невід'ємною складовою геополітичних інтересів США.

Ключові слова: доктрина, стратегія, концепція, лідерство, США, гегемонія, постбіполярна міжнародна система, зовнішня політика.

Аннотація. Проанализированы концептуально-теоретические основы обеспечения политики глобального лидерства США постбиполярной эпохи. В этом контексте углубленно исследовано стратегию глобального лидерства США при президентстве Б. Клинтона. На концептуальном уровне рассмотрены имеющиеся стратегии глобального лидерства США при президентстве Дж. Буша младшего. Дальнейшее развитие получила либерально-реалистичная концепция лидерства США при президентстве Обамы. Выявлены основные различия во внешнеполитических стратегиях между республиканской и демократической администрацией США постбиполярной эпохи. Отмечается, что США и в дальнейшем будут играть решающую роль в мировой политике, а концептуальное и прикладное обеспечение политических стратегий и стратегий безопасности США, которые влияют на международную политику, является неотъемлемой составляющей геополитических интересов США.

Ключевые слова: доктрина, стратегия, концепция, лидерство, США, гегемония, постбиполярная международная система, внешняя политика.

Current problems. Transformation of the Yalta-Potsdam order, which began in the late 1980s, was resulted in the collapse of the bipolar international system in 1991. The unique position of the United States as the sole superpower has opened before them the opportunity to influence the course and essence of international relations in a single-handed way. All the US administrations of the post-bipolar era were guided by several basic principles. They were based on the fact that the USA is a protector, initiator of liberal and religious values. Therefore, the US should deal with authoritarian regimes and spread the neoliberal model of democracy as the universal and the best form. But in the end of Obama's presidency, it became clear that the United States faced with problems related to the preservation of leadership in the world. It caused the discussion that many scientists point out on the existence of the neoliberal model of globalization and democracy crises.

Analysis of recent research and publications revealed actual problems and prospects of implementation of the strategy of US global leadership post-bipolar era. They have been reflected in publications of Ukrainian, Western and Russian specialists and scientists in this field. Among the western school of scientists it is possible to distinguish such researches as Zb. Brzezinski [1], R. Dole, W. G. Hyland [2], R. Kagan [3], Sh. Schwenninger [4], J. White [5] etc.

Scientific achievements of the Ukrainian political science are represented by such scholars as I. D. Dudko [6], D. M. Lakishyk [7], M. V. Ponomarev [8], G. A. Piskorska, I. I. Pohorska, M. M. Ryzhkov [9], M. V. Fesenko [10], S. O. Shergin [11], N. L. Yakovenko [12].

Among the Russian scientists the most noteworthy scientific works are represented by D. Zhilzov [13], A. P. Kabachenko [14], R. S. Mursalov [15], M. A. Troizky [16], A. V. Torkunov [17], T. A. Shakleina [18] and so on.

The aim of the article is to compare and analyze the strategy of US global leadership for the presidency of Bill Clinton, George. W. Bush and Barack Obama.

The important research results. In the early 1990's. the ruling US administration was the Republican one with President George. W. Bush Sr., whose foreign policy as well as his predecessor's Ronald Reagan, was determined by neoconservative ideologues of US foreign policy. It featured a strong ambition to gain global leadership and a readiness to provide the conditions for this at all costs. Approval of US leadership served as a necessary counterbalance to the expansion of the Soviet Union, which threatened the freedom and security in the world.

However, the collapse of the USSR has not made significant changes to the policy settings of Republicans. In this respect Zb. Brzezinski characterizes the beginning of the new post-bipolar era in the following way: "As a result of the collapse of the rival the United States found themselves in a unique position. They became the first and the only true one global power ... The situation that has arisen put on the Republican Administration three global missions that are not identical to the traditional problems of national security. The success or failure of the United States in their implementation of ambitious plans had to serve as a test of their capability for global leadership against the background of strengthening the national aspirations of the inhabitants of all continents and sudden shifts of geopolitical balance" [19].

The end of the "Cold War", loss of the global enemy and alongside with it the global threat, weakened the position of neoconservatives that came to power in the US in 1993. The Democratic administration of Bill Clinton (1993–2000) has adopted a liberal-conservative conception of global leadership. In this context, the analysis of foreign policy strategy of Clinton administration allows us to make political examination of the US global leadership strategies on the early stage of post-bipolar period. In broad-spectrum, the US strategy under the presidency of B. Clinton was aimed at achieving global leadership based on force and the regulation of international relations involving allies such as the EU and international organizations such as NATO. In general, for the period of the presidential administration of B. Clinton the force regulation or aspiration for hegemony was liberal.

Three National Security Strategies of the United States of 1994, 1995 and 1996 were developed and adopted during B. Clinton's presidency under one and the same name – "The strategy of involvement in international affairs and the spread of democracy in the world". The abovementioned Strategies focused on the security and prosperity of the country by supporting the US status as a major world power, strengthening active leadership of the country abroad as a necessary factor in improving safety, the recovery of the US economy and opening it to the new markets. But the long-term goal of Washington was to build a new world order led by the United States and the leading countries of the world that belong to the Western democracy, with a gradual accession to it by many other countries which share the principles of market economy and other Western values. Thus the main objectives set out in the abovementioned documents are based on the ideas that complement each other and directed to enhance security by means of armed forces effectiveness. Much attention is paid to the ways of promoting the economic growth of the USA and strengthening democracy abroad [20, p. 6, 7].

It should be noted that often the views of representatives of liberal, neoliberal, conservative and neo-conservative directions in the science of international relations coincided concerning the methods of the US ambition implementation towards global leadership and priorities in foreign policy. Namely for these reasons, the official US national security strategies are ideological symbiosis with certain differences between the conceptual views. It is stated that supporters of the Democratic Party had more rhetoric about democracy, collectivism and diplomacy. On the other hand the supporters of the Republican Party often underline a threat to national security and existence of the enemies of the United States. But both Democrats and Republicans were unanimous on the issue of ways to use the US military power to implement their global strategies. It

was aimed at protecting the US interests that are focused on the transformation of the international system based on the ideas of liberal democracy [21, p. 36].

President Clinton was able to realize ambitious plans to implement the US strategy of global leadership because he had a new vision of the problems of the United States at the turn of the twenty-first century. In the era of globalization and the formation of post-industrial society, the rapid development of information and communication technologies the Clinton administration put emphasis on human capital development, that was accompanied by investments in education and health care. Against this background of all the above mentioned the considerable attention was paid namely to economic development, that allowed steady growth in the US economy. Thus, from 1992–2001 the US GDP grew in more than 1.5 times, from 6 trillion of USD to 10 trillion of USD. An important contribution to the US economic growth made by the Clinton administration turned to be the creation of NAFTA, which created a common market with population of over 400 million of people that are the residents of the USA, Canada and Mexico. These achievements were accompanied by the implementation of the strategy of spreading American values, culture and especially the neo-liberal model of democracy. It allowed to characterize the Clinton administration's foreign policy course as "democratic leadership" with elements of "liberal hegemony" because of the comprehensive control over all international processes, regions and definite states.

George Bush Jr., the third US president (2001–2009), alongside with the Republican Party made significant changes in the US foreign policy, which is meant to support policy of the global US leadership. The new approach is often characterized as a "neoconservative". Abstract ideological foundations of the new administration soon appeared in the US foreign policy, which gradually began to take shape of a new doctrine. The starting point came a few months after the inauguration of George Bush Jr. to the presidency when on the September 11, 2001 a series of terrorist attacks took place. This sorrow event empowered the new Republican administration to declare a "war against terrorism".

Thus, the beginning of the presidency of George Bush Jr. in the United States was marked by the terrorist attacks of September 11, 2001 that dramatically affected the doctrinal dimension of the US foreign policy strategy. In the whole, the "Bush doctrine" was based on a number of documents, among which one can single out the National Strategy of information exchange, National Strategy for combating terrorism, National Security Strategy of the USA in 2002, the National Security Strategy of the USA in 2006, National Strategy for Homeland Security and in the document named "Five years after the September eleventh".

Central place in the conceptual dimension of the strategy of US global leadership under the President of George Bush Jr. takes the concept of the so-called "hard" hegemony. It was implemented by Bush's Republican Administration and was developed by scientists and politicians who represented "the right direction" of traditional conservatism. Among the American scholars of US foreign policy primarily distinguishes scientific refinement of Zb. Brzezinski that justifies the need for American global leadership. In this context it should be especially noted that scientific views of M. McFaul and M. Albright has also become the significant background for traditional conservatism development. Their views could be described as liberal ones with extreme conservative positions. According to this concept, the United States had exclusive rights and the possibility for the formation of a new international order for the American model, according to the Western values, based on existing international political, military and economic organizations that have proved effectiveness and ensured the victory of the West in the Cold War. According to the supporters of this approach, other members of the international community had to adapt themselves to the new system.

Security Strategy 2002 identifies the main aim of preserving peace by “fighting terrorism and tyranny” [22]. The problem of terrorism as a major threat to the national security had to be solved through “the use of any available weapon in the arsenal – military power, homeland and internal security improvement, enforcement of the law, work of intelligence and other important events to discontinue the financing of terrorist organizations” [23]. The “Bush Doctrine” made a significant emphasis on the military component of the US foreign policy. The main thesis became the one that concerned elimination of threats using preventive operations of military and paramilitary nature, performed either solely by the USA or in coalition with other countries [24, p. 60].

National Security Strategy of the United States of 2006 is often referred to as security strategy in war [25]. Having identical structure with the previous document, the new strategy focused on the global war on terrorism and included aspects such as resolving regional conflicts, strengthening allied formations and overcoming the challenges of globalization. Security Strategy of 2006 contained a report on the results achieved according to the objectives of the previous strategy (2002), and identified the main priorities for the future. In this context it should be mentioned that the military achievements in Iraq and Afghanistan were undoubtedly exaggerated. Thus, among the achievements of the US foreign policy it is worth mentioning the loss of “Al Qaeda’s” positions in Afghanistan and the development of democratic system in Iraq. For sure it clearly contradicts to the present-day views on the situation and the US military action in these countries by B. Obama’s Administration. In the final part of the 2006 Security Strategy it is stated that “America has faced with significant challenges, but has huge potential and opportunities to deal with them”, which once again confirms the belief in the existence of unipolar world led by the US [23].

That same year, in addition to the National Security Strategy of the USA (2006) the National Strategy for combating terrorism was adopted [26]. Under conditions of having war against terrorism the fundamental ground of the new document became “the destruction of the largest network “Al Qaeda” and opposition to the radical ideology that inspires others to join the terrorist movement”. Methods to achieve this goal correspond to the methods specified in the National Security Strategy (2002, 2006), and also include the fight against proliferation of weapons of mass destruction and the existence of the phenomenon of extremist states. In September 2006, a document called “Five years after the eleventh of September: successes and challenges” was developed. It analyzed the achievements and potential threats that the international community faces in the global war on terrorism [23].

Within the liberal-realist conception of leadership the doctrine of Barack Obama represents notable scientific interest as it analyses the future prospects of the US leadership in the world. According to many analysts Barack Obama rejected the American leadership, an idea that for decades defined the US role in the world and consciously reduced American global commitments. However, against this background declarative rhetoric of Obama is based on thorough conceptual support of foreign policy, including the National Security Strategy of 2010, 2015. Thus Obama’s declarative rhetoric indicates that the USA would not abandon the policy of world leadership, and even with the new approaches and available resources the USA would be able to strengthen their leading positions.

In February 2015, the US President Barack Obama presented the new National Security Strategy to the Congress. This is his second and the last official and binding document that reflects the strategic vision of the democratic administration of the contemporary world order, the place and the role of the USA in it. Achievements of the democratic administration that were presented in it are positioned as a vector for further development of the USA. It is notable that the first Obama’s National Security Strategy of 2010 corresponds much better to the changing in-

ternational conditions than the new strategic vision of 2015. It is completely built on the concept, formulated in 2010, the key points of which have not undergone to significant changes. It was the concept of national renewal and the return of US global leadership. The strategy was aimed at constructing the foundations of American power and global influence. It is based on the idea of “reasonable force” represented by the Obama administration in 2009, which provided that the power and influence in the world begin from renewal inside the country. That’s why Obama has placed into the foundation of national security strategy all the major social priorities of his presidency – a strong economy, affordable education and health, energy security, innovation [27].

In the National Security Strategy of 2015 the abovementioned idea of “inner power” as the ground for global influence was completely preserved. Moreover the leadership strategy implementation is completely moved from the National Security Strategy of 2010 as it has all the components of “smart power”: a strong military, a strong economy, skilful diplomacy and universal values. The new strategy also provides the US orientation on joint action through partnership, coalitions and international organizations. The USA still reserves the right to unilateral use of force, but only in the case of imminent danger to its national security. The list of the major threats in general remained unchanged: nuclear weapons, climate changes and pandemics. The place of terrorism, that in 2010 was the main threat, took a broader concept – extremism. The threat of the spread and use of nuclear weapons is still on the first place [27].

Barack Obama’s foreign policy strategy is very different from the strategy of global leadership of George. W. Bush Jr. and suggests carrying major efforts to restore the capacity of “moral leadership the US”, the formation of pro-American world public opinion. The National Security Strategy of Barack Obama recognizes the value of partnership. It gives more importance to civil as opposed to military dimension and underlines the importance of dialogue and national need to strengthen international institutions. The strategy also highlights the political aspirations of the USA to support the formation of the international order that can solve the problems of international security for the sake of US global leadership. [28] Taking it all into consideration, changes in the forms and methods of implementation of American leadership were directed to eliminate imbalances that destabilize the international political system [29].

Conclusions. Nowadays, the US strategy of leadership is increasingly exposed to criticism. It is reported that attempts to unilaterally solve global military, economic, ideological and political problems turned to be the main reason of the US power “overloading” and led the US to the loss of their dominant role in the globalizing international system. Apart from the integration component, in the context of globalization, the disintegration vector that includes regionalization of world economy and politics became clearly apparent. There is a potential threat to the US leadership in the global economy. Before the third year of the war in Iraq, the status of world moral leader which came to the US after the collapse of the Soviet Union was finally lost. There was a need to formulate a new strategy for US global leadership. American political scientists have proposed a new vision of global leadership strategy: to proclaim a “polarless world” and haven taken under the control the key, from a resourceful and a strategic point of view, regions of the planet, in fact to regain leverage of the global governance. The spread of freedom and liberal democracy are declared to be the main goals. These concepts are approved by disappearance from the “Defensive strategy of the USA 2008”, one of the major national strategies after 1991, thesis that in the USA in the nearest future there would be no global rivals.

References

1. *Brzezinski Z.* Three Presidents and the Crisis of American Superpower / Zbigniew Brzezinski. – New York : Basic Books, 2009. – 240 r.

2. *Hyland W. G.* America's New Course / W. G. Hyland // Foreign Affairs. – Spring 1990. – Vol. 69. – № 2. – P. 1–12.
3. *Kagan R.* The Benevolent Empire / R. Kagan // Foreign Policy. – №. 111, Summer 1998. – 24–35.
4. *Chwenninger Sh.* Revamping American Grand Strategy / Sh. Schwenninger // World Policy Journal. – Fall 2003. – Vol. XX. – № 3. – P. 25–44.
5. *White J.* Still Seeing Red. How the Cold War Shapes the New American Politics / J. White. – Boulder (Co.), 1997. – 347 p.
6. *Dudko I. D.* Kriteriyi i mehanizmi zabezpechennya mizhnarodno-politichnih Interesiv SShA v nestatsionarniy sistemi mizhnarodnih vidnosin : dis. d-ra polIt. nauk: 23.00.04 / Dudko Irina Dmitrivna ; Nats. akad. nauk UkraYini, In-t svIt. ekonomIki i mizhnar. vidnosin. – K., 2008. – 455 s.
7. *LakIshik D. M.* Kontsept SShA v analitichnih doslidzhennyah suchasnih tendentsiy globalnogo rozvitku / D. M. LakIshik // Istoriko-politichni studiyi. Seriya : Politichni nauki : zb. nauk. pr. / M-vo osviti i nauki Ukrayini, DVNZ «KiYiv. nats. ekon. un-t Im. Vadima Getmana», In-t Istoriyi ukr. susp-va ; redkol. : I. D. Dudko (golova) [ta In.]. – Kyiv : KNEU, 2015. – № 2. – S. 56–65.
8. *Ponomarov M. V.* Istoriya krayin Evropi ta Ameriki v Novitniy chas. – M. : Prospekt. – 416 c.
9. *Rizhkov M. M.* Strategiyi strimuvannya u zovnishniy ta bezpekoviyy polititsi SShA / M. M. Rizhkov // Aktualni problemi mizhnarodnih vidnosin. – 2011. – Vip. 102(1). – S. 5–21.
10. *Fesenko M. V.* Transformatsiya suchasnoyi sistemi mizhnarodnih vidnosin: kontseptualniy i prognostichniy vimir / M. V. Fesenko – K. : Tsentr vilnoyi presi, 2008. – 236 s.
11. SShA i svit XXI stolittya : monografiya / Pahomov Yu. M., Koval I. M., Shergin S. O. ta inshi. – K. : Tsentr vilnoyi presi, 2013. – 620.
12. *Yakovenko N., Piskorska G.* Prioriteti mizhnarodno-politichnoyi diyalnosti CShA v strategiyah natsionalnoyi bezpeki / N. Yakovenko, G. Piskorska // Amerikanska Istoriya ta politika: naukoviy zhurnal. – № 2. – K., 2016. – 254 s.
13. *Zhiltsov D.* Evolyutsiya voenno-politicheskikh vzglyadov SShA v period s nachala 90-h godov po nastoyashee vremya / D. Zhiltsov // Zarubezhnoe voennoe obozrenie №12, 2012. – C. 3–11.
14. *Kabachenko A. P.* Istoriya mirovoy politiki / A. P. Kabachenko. – M. : izdatelstvo MGU, 2007. – 828 c.
15. *Mursalov R. S.* Obsuzhdenie kontseptsii «soglasovannoy bezopasnosti» v pravayaschih krugah SShA (1993–1997 g.) / R. S. Mursalov // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2013. – № 368. – S. 89–91.
16. *Troitskiy M. A.* Kontseptsiya «programmiruyushego liderstva» v evroatlantskoy strategii SShA // Pro et Contra. – 2002. – № 4. – S. 86–103.
17. *Torkunov A. V.* Sovremennyye mezhdunarodnyie otnosheniya [Elektroniy resurs] / A. V. Torkunov / Uchebnik / Pod. red. A. V. Torkunova. – M. : «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 1999. – 584 s. – Rezhim dostupu: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001089/st000.shtml>
18. *Shakleina T. A.* Rossiya i SShA v novom mirovom poryadke. Diskussii v politiko-akademicheskikh soobschestvah Rossii i SShA (1991-2002) / T. A. Shakleina. – M. : Institut SShA i Kanadyi RAN, 2002. – 445 s.
19. *Bzhezinskiy Z.* Esche odin shans / Zbyignevev Bzhezinskiy. Tri prezidenta i krizis amerikanskoy sverhderzhavyi. – M. : Mezhdunarodnyie otnosheniya, 2007. – 240 c.

20. *Zhiltsov D.* Evolyutsiya voenno-politicheskikh vzglyadov SShA v period s nachala 90-h godov po nastoyascheye vremya / D. Zhiltsov // Zarubezhnoye voennoye obozrenie. – № 12, 2012. – С. 3–11.
21. *Shakleina T. A.* Mirovoy poryadok v XXI veke. Evolyutsiya globalnoy strategii SShA (2001–2011) / T. A. Shakleina // Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya : Mezhdunarodnyie otnosheniya i mirovaya politika. Seriya 25. – 2011. – № 3. – S. 35–58.
22. The National Security Strategy of the United States of America [Elektroniy resurs] – September, 2002. – Rezhim dostupu: <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf>.
23. *Podobinska-Shtik N.* Protistoyannya bezpekovim zagrozam u SShA ta Velikiy Britaniyi : porivnyalniy analiz [Elektroniy resurs] / N. Podobinska-Shtik // Viche. – № 6, berezen 2011. – Rezhim dostupu: <http://www.viche.info/journal/2473>.
24. *Woodward B.* Bush at War / B. Woodward. – New York : Simon and Shuster, 2002. – 376 p.
25. The National Security Strategy of the United States of America. – March, 2006.
26. National Strategy on Combating Terrorism. [Elektroniy resurs] / September, 2006. – Rezhim dostupu: <http://www.fas.org/irp/threat/nsct2006.pdf>.
27. *Zhuravleva V. Yu.* Evolyutsiya podhodov administratsii Obamy k obespecheniyu natsionalnoy bezopasnosti [Elektroniy resurs] / V. Yu. Zhuravleva // Institut mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnyih otnosheniy imeni E. M. Primakova. – 06. 04. 2015. – Rezhim dostupu: http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=1602&ret=640.
28. *Shevchuk O. V.* zovnishnopolitichni prioriteti administratsiyi B. Obami. / O. Shevchuk. // Naukovi pratsi [Chornomorskogo derzhavnogo universitetu Imeni Petra Mogili]. Ser. : Politologiya, 2013. T. 212, Vip. 200. – S. 9–13.
29. *Matveeva O.* Politika globalnogo liderstva SShA za prezidentstva Baraka Obami / [Elektroniy resurs] O. Matveeva // Zovnishni spravi. – Ekspertna dumka. – 30. 04. 2015. – Rezhim dostupu: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/politika-globalnogo-liderstva-ssha-za-prezidentstva-ba>/Hyland W. G. America's New Course / W. G. Hyland // Foreign Affairs. – Spring 1990. – Vol. 69. – № 2. – P. 1–12.

US IN LATIN AMERICA: KEY CURRENT INTERESTS AND METHODS OF THEIR ADVANCEMENT

США У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ: КЛЮЧОВІ АКТУАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ЇХ ЗАХИСТУ

США В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ: КЛЮЧЕВЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ И МЕТОДОЛОГИИ ИХ ЗАЩИТЫ

Kulinich T. O.

PhD (International Politics). E-mail: kulinich.t@ukr.net

Кулінич Т. О.

Кандидат політичних наук. E-mail: kulinich.t@ukr.net

Кулинич Т. А.

Кандидат политических наук. E-mail: kulinich.t@ukr.net

Abstract. *The present article reviews the current set of interests of the United States of America in respect of Latin American countries. The author believes that the key groups of interests pursued by the US in Latin America are as follows: political and security interests, economic interests, and combined interests, the most important of the latter being the interests relating to combating drug trafficking.*

The author believes that the economic interest, albeit being a secondary one in terms of formal hierarchy of interests, is in fact one of the core US interests in the region at present. The US is interested to preserve its influence upon the Latin American market, and further engage the Latin American workforce and industrial capacities to the benefit of the US economy. The US pursues its interests in Latin America, inter alia, through various integration projects, including NAFTA, CAFTA-DR, FTAA, and a range of free trade areas.

The article also addresses the interest of the US in the field of prevention of drug trafficking, which constitutes an important area of cooperation between the US and the Latin American countries concerned. The author argues that, despite the fact that the current outcomes of the ongoing war on drugs may be perceived as controversial, the issue in question serves as a strong factor contributing to the growth of the US influence over, and its presence within, the region.

The article also reviews key methods used by the US to further its interests in Latin America, including the classical methods and those relating to soft power.

Key words: *US, LAC, interests, methodologies, politics, economy, NAFTA, FTAA, soft power.*

Анотація. *У статті розглядається сучасний комплекс ключових інтересів США у регіоні Латинської Америки. Виділяються такі основні групи інтересів, як політико-безпекові, економічні та комбіновані, з яких найбільш значущими є інтереси у сфері протидії наркотрафіку.*

Констатується, що економічний інтерес, попри його формальну вторинність, є одним з основних для зовнішньої політики США у Латинській Америці на сучасному етапі. США зацікавлені у збереженні свого впливу на величезний латиноамериканський ринок та подальшому залученні людських та виробничих потужностей регіону до про-

цесу розвитку економіки Сполучених Штатів. Економічні інтереси США просуваються на тлі широкого комплексу інтеграційних проєктів, серед яких НАФТА, ДР-КАФТА, ФТАА та низка двосторонніх ЗВТ.

Досліджується інтерес США у галузі боротьби з торгівлею наркотиками, що обумовлює розбудову і розвиток важливого сегменту діалогу США та ЛАКБ. Визначено, що, попри неоднозначність проміжних підсумків війни з наркотиками, проблема наркотрафіку становить важливий чинник збільшення впливу та присутності США у регіоні.

Розглядаються методи реалізації інтересів США у країнах ЛАКБ. Зокрема, виділяються класичні методи та сучасні методи м'якої сили.

Ключові слова: США, ЛАКБ, інтереси, методології, політика, економіка, НАФТА, ФТАА, м'яка сила.

Аннотация. В статье рассматривается современный комплекс ключевых интересов США в регионе Латинской Америки. Выделяются такие основные группы интересов, как политико-оборонные, экономические и комбинированные, из которых наиболее значимыми являются интересы в сфере противодействия наркотрафику.

Констатируется, что экономический интерес, несмотря на его формальную вторичность, является одним из основных для внешней политики США в Латинской Америке на современном этапе. США заинтересованы в сохранении своего влияния на крупный латиноамериканский рынок и дальнейшем вовлечении человеческих и производственных мощностей региона в процесс развития экономики Соединенных Штатов. Экономические интересы США продвигаются в контексте широкого комплекса интеграционных проєктов, в частности, НАФТА, ДР-КАФТА, ФТАА и ряда двусторонних ЗСТ.

Исследуется интерес США в области борьбы с наркоторговлей, который обуславливает формирование и развитие важного сегмента диалога США и ЛАКБ. Определено, что, несмотря на неоднозначность промежуточных итогов войны с наркотиками, проблема наркотрафика являет собой важный фактор увеличения влияния и присутствия США в регионе.

Рассматриваются методы реализации интересов США в странах ЛАКБ. В частности, выделяются классические методы и современные методы мягкой силы.

Ключевые слова: США, ЛАКБ, интересы, методологии, политика, экономика, НАФТА, ФТАА, мягкая сила.

Problem description. Contemporary studies of the American influence in Latin America and the Caribbean (LAC) are of significant scientific and practical interest. Having preserved for a long historical period the status of a key military, political and economic player in the region, the US nevertheless more and more frequently encounters challenges to its influence on the LAC states. The aforementioned status of the US in Latin America is undermined by both internal and external regional factors – in the first place, the growing impact of other global power centers such as the EU, China, and the RF. Therefore, attempts become relevant to understand how the US is trying to respond to the modern challenges and preserve representation of its interests in the LAC.

The aim of the article is to explore the principal contemporary interests of the US in Latin America, and to identify the methods used by Washington to promote these interests in the region.

Analysis of the latest publications. The US policy in the LAC is one of the traditional spheres of academic interest both for North American and for Latin American researchers, which fact is explained by high practical relevance of this subject for the politics and economics of all

participants of inter-American relations. The specific nature of US involvement in the LAC affairs, the place and role of this superpower in the development of the Latin American sub-system of international relations became the topic of studies by such scientists as P. Meyer, J. Bagley, J. Livingston. The US economic interests in the LAC are furthermore discussed by S. Khan, N. Soroka, and others. B. Bagley, J. Hornbeck, and others put a special focus on studying the problem of combating trans-border drug-related crimes and drug trafficking, which is a serious aspect of inter-American relations and at the same time one of the spheres of promotion of US interests in the region.

At the same time, it should be acknowledged that researchers' interest in the problems of inter-American dialog is currently lower in Ukraine than in the West. However, respective works of such Ukrainian scientists as N. M. Vesela, O. I. Kovaliova, Yu. P. Palii, and A.V. Bredikhin, should be mentioned.

Presentation of the key material of the study. The end of the Cold War and development of new realities in Latin America led to a new agenda for the US in the region. The issue of defining and protecting the principal US interests in Latin America became more relevant.

In a researcher's opinion, at the current stage the following key interests of the US in the LAC can be identified: political, security, economic, and specific interests placed at the junction of these main issues.

Based on the results of analysis of the US strategic thinking heritage, the formal priority focus of Washington in Latin America is a set of interests in the political and security sphere. First, the US is interested in the stability of friendly political systems and governments. Second, it is interested, as in the times of bipolar world, in preventing political forces, which the United States considers hostile, from coming to the region. During the Cold War, this force was represented by the Communist ideology and its supporters. At present, the key problems the US is trying to overcome within the framework of protection of its political interests in the region also include international terrorism, trans-border crime, and other challenges for the US national security, which in one way or another are manifested in the LAC. However, despite a significant formal status of this interest in the hierarchy of foreign political priorities of the US in the LAC, it should be mentioned that, in fact, the political interests of Washington in the region are focused mostly on the area of maintaining a regular dialog with Latin American states, and they are not related to any form of political struggle in the spirit of the Cold War times.

Another key interest of the US in Latin America that can be named as the second in terms of its formal status and the leading in terms of its significance, is the economic interest. More specifically, the US is interested in cooperation with Latin American states that brings profits and facilitates development of the US economy. This being said, one can assume that the Latin American region performs three functions: it is a large market for sales of products made in the US, a large investment object, and an important link of American economy being a supplier of raw materials and labor force as well as a kind of an "assembling station" for American corporations.

Trade takes the leading place in the context of economic cooperation between the US and Latin America and is one of its main driving forces. It is estimated that its volume reaches approximately one trillion dollars a year. At present, Latin American countries account for approximately a quarter of the overall American exports. According to the results of 2015, the US exported to Latin America nearly \$422 billion worth of goods and services [31]. It should also be mentioned that according to the US government experts, every billion received from export creates workplaces for approximately 5,600 Americans [29]; hence, the Latin American market alone makes it possible to maintain approximately 2.4 million workplaces in the US.

In its turn, in 2015, Latin American countries exported to the US almost 43% of all its products in the amount totaling 412 billion dollars [24]. This fact makes it possible to state that for every country in the region but Cuba, the US is a trade partner number one or number two in terms of significance. It can also be claimed that the majority of countries in this region have critical dependence on the American market whereas trade between the United States and Latin America is an important aspect of cooperation and a large factor of economic development for both sides.

In addition to trade, investment cooperation is developing dynamically. One should mention that American investors actively invest money in Latin America. Today, the US is one of the leaders in terms of direct investments in the region, although it does not take the first place (losing ground to the EU). For instance, approximately 30% of direct foreign investments to Mexico are of “American” origin, the same is true about approximately 15% – to Columbia, and nearly 33% – to Central American countries [21]. In the author’s opinion, these figures fail to show the complete picture of the US penetration in Latin American economy. It should also be mentioned that the US brings its production and other facilities to Latin America, which makes it possible to save on labor force and transaction costs [27]. According to the data for 2015, out of 25 largest transnational corporations working in Latin America, 10 were US-owned companies [17]. At the same time, D. Trump’s coming to power in the US and his initiatives concerning the transfer of production facilities back to the United States will hardly change the aforementioned realities since the economic advantages of investing in the LAC and using it as one of the links in the US economy form a strong objective factor that will continue to dictate the logics of behavior of the American entrepreneurship community.

These realities give us grounds to state that the economy in the US and Latin America is characterized by a high degree of mutual penetration. This results in a trend toward integration of the US economy and economy of Latin American states. The author believes that economic integration is becoming one of the important formats of representation of American interests, which is used by the US to ensure connection of the LAC to its national economy and to strengthen its presence in the region.

In this vein, Washington offered a number of projects to Latin American countries in the integration sphere; the key projects included the initiative for creation of the NAFTA and FTAA (or Free Trade Area of the Americas).

The North American Free Trade Agreement (NAFTA) became an important explicit step toward strengthening the economic and political influence of the US in the southern hemisphere by means of integration. NAFTA, which includes the US, Canada, and Mexico, is the key free trade zone in North America. The organization has a clear regional protectorate nature; stimulating commodity exchange inside the block by eliminating the barriers for free trade and flow of capital, it discriminates external manufacturers and suppliers.

NAFTA became a powerful instrument of the US influence on Latin America. Involvement into this association of such a leading country in the region as Mexico, enabled the US to institutionally strengthen its influence on this state and – indirectly – on the entire LAC region.

At the same time, one should mention the controversial nature of Mexico’s participation in NAFTA both for this country and for the further dynamics of the US influence on Latin America. On the one hand, large manufacturers of industrial products (e.g. automobiles, pharmaceuticals, technical equipment) came to the country and brought certain elements of their production cycle. The US was able to receive a large number of labor migrants, and mutual trade increased significantly. On the other hand, the most polluting production facilities were moved to Mexico, which significantly deteriorated the environmental situation. Negative consequences for the en-

vironment were furthermore strengthened by the fact that, in view of the growing competition in the agricultural sector caused by the appearance in the Mexican market of subsidized American products, local agricultural producers were forced to actively use more environmentally aggressive technologies of growth stimulation. According to the Carnegie Fund's estimates, Mexico's direct losses alone from the deteriorated ecological situation amount to approximately 36 billion dollars per year whereas adding new lands to the turnover results in the annual loss of 630,000 hectares of forests. In terms of labor resources, the most mobile and educated people began to leave the country in the first place, which could not have a positive impact on Mexico's economic development. In financial terms, having become an attractive place for short-term investments, Mexico went through a brief investment boom in the mid-1990s, yet this boom was replaced with a serious financial crisis whose consequences continued to be seen throughout the following decade. Having opened its market for the NAFTA partners, Mexico faced competition from their subsidized agriculture, which resulted in a loss of 1.3 million jobs in the agricultural sector [3, p. 23–27]. The mixed effects became visible also in the trade and economic sphere. After signing the NAFTA agreement, Mexico ended up with a significant surplus in trade with the USA. Whereas in 1994 Mexico had a surplus in trade with its northern neighbor totaling 1.3 billion dollars, in 1995 the surplus reached 16 billion dollars; as of 2015, the positive balance of Mexican-American trade fluctuated at the level of around \$58 billion. However, this surplus does not create the desired positive effect for Mexican economy since, in fact, it is formed by the tax-free added value received from the processing of American semi-finished products and raw materials by the American companies located in Mexico. In general, participation in NAFTA rendered Mexico dependent on the US economy, which had a destructive impact on the less protected, structurally balanced, and technologically intensive Mexican economy. Therefore, this projection of trade and economic interests of the USA in the Latin American region had a controversial effect in Mexico.

In the international politics dimension, the obvious US hegemony in this structure had a mixed impact on Mexico's status in the context of its relations with the rest of the Latin American countries. Powerful LAC countries, first of all, Brazil, Argentina, and Venezuela, which are moving towards the establishment of a common free trade market in South America (Mercosur), are forced to increasingly distance themselves from Mexico. The Mexican example (as a negative one) is actively used in the Latin American scientific, social, and political discourse. In general, Mexico's participation in this integrational organization distanced this country from the rest of the countries in the region in the foreign political sense, and led to its partial isolation.

Nonetheless, one can say that NAFTA has been implemented as an ideology and a form of integration as well as a specific regional trade group. NAFTA enabled the USA to tie Mexico to the US economy and solidify its political and administrative influence on one of the largest and most influential Latin American countries. At the same time, NAFTA helped to actually exclude Mexico from the integrational processes in Latin America on which the USA has no impact. It was done regardless of the displeasure of a certain part of the population, enterprises and managerial elites of all participants of the bloc, the most influential part of which support NAFTA. This, combined with the deep mutual penetration of economies of the member states, ensures the further prospects for the existence of this structure. The author believes that this all is in line with the American interests, and objectively facilitates strengthening of the USA's impact in the region.

At the same time, the significance of NAFTA experience for the US politics concerning promotion of its interests in Latin American countries is not limited to the foregoing. For instance,

after the introduction and beginning of activities under NAFTA, the American administration initiated expansion of its effect on the entire Latin American region. It was suggested that the Free Trade Agreement of the Americas (FTAA, or ALKA in Spanish transcription) should be established. In other words, NAFTA became a kind of a prototype for the Pan-American free trade area project.

It should be mentioned that the US foreign political department for the first time presented the idea to develop a region-wide organization of not only political but also of economic nature (the idea to create a union “from Arctic to Antarctic”) in the 1960s. However, at that time it was not supported by Latin American countries. As a result, for a long time the US focused on bilateral relations with the countries in this region by developing and using special approaches to each individual partner. Such a position looked even more logical from the viewpoint of the American foreign policy effective at the time, which made it possible to separate Latin American countries, differentiate them, and in this way strengthen the USA’s presence in the region. The attitude of Washington to economic integration strengthened against the background of a gradual growth of Latin America’s own integrational projects. Seeing the threat presented by Latin American integration to its position of a leader and an arbiter in the region, the USA placed its stake on directing these integrational processes so as to make them controlled by Washington.

Another important motive that forced the USA to do this was the historical aspiration of the US leadership to consolidate the economic potential of this hemisphere under its own patronage, to develop the Pan-American economic system on the basis of preferential relations in the trade and investment sphere. The model for a new integrational group was supposed to be based on NAFTA.

The first top-level meeting at which the specific task related to the FTAA (ALKA) establishment was discussed took place in 1994. Thirty-four countries of North and South Americas (except Cuba) supported the idea of gradual elimination of trade and investment barriers in order to create all necessary conditions for the FTAA launch by 2005. The FTAA was supposed to become a half-planetary financial and economic zone with the population of over 800 million people and the total GDP exceeding 13 trillion dollars [1, p. 26].

However, they did not succeed in achieving this ambitious goal at once. On the one hand, at the beginning of the XXI century, economic conditions for the USA were not favorable for implantation of this unprecedentedly large-scale project. On the other hand, differences in the participants’ goals were rather deep. For instance, not all Latin American countries and integrational associations assessed the prospect of the FTAA as positive from the point of view of their interests. Later on, the global economic crisis became an additional powerful factor having a negative impact on promotion of this integrational initiative. Not only did it force the participants of the process to transfer the focus of their active attention to their own domestic affairs having moved the integration agenda lower in the list of priorities and tasks, but it also narrowed the integration resource base.

At the same time, the USA had to deal with the consolidated opposition from a number of Latin American countries and the existing groups. For instance, there was an opposition to the FTAA from the South American common market, Mercosur. One of the main disagreements between the USA and the Mercosur association (as well as with other Latin American regional associations) referred to the US governmental subsidies for domestic farmers. In the opinion of Latin American states, it significantly harms the South American export of agricultural products and runs contrary to the principles of market relations. Furthermore, representatives of Latin American countries had a concern that a gap between the competitive power of their goods and

products and that of goods and products manufactured in the US economy is too large, and this can potentially lead to the local business losing its positions [2, p. 31].

A consistent position of several Latin American countries became another factor that had a significant negative impact on perception of the prospect of this association in Latin America. These countries were afraid that the USA would place the leading role in the free trade zone. The example of NAFTA, the introduction of which as described above had a mixed effect in Mexico, was also taken into consideration. Among the countries that actively opposed the establishment of ALKA within the timelines identified at the end of XX century were such big Latin American players as Brazil, Argentina, and Chile. The concerns of Latin American partners of the USA were not only of economic but also of political nature. For instance, the then president of Venezuela, Hugo Chavez (and later also his political followers in the LAC region) strongly opposed the establishment of ALKA since, in his opinion, this structure could enable the USA to officially control its southern neighbors [10].

In view of these circumstances, the implementation of the ALKA idea came to a dead end. It became obvious, among other things, during the “meeting of two Americas” that took place in November 2005 in the Argentinian town of Mar del Plata. The meeting was attended by leaders of 34 countries (except for Cuba), who had to discuss the problems related to the FTAA (ALKA) establishment. At the very beginning of the meeting, participants split themselves into two diplomatic camps. One included the US President and heads of the supporting countries, where the majority was formed by small Central American and Caribbean countries (the main group being members of NAFTA and CAFTA-DR), and the second included the leaders of Brazil, Argentina, Uruguay, Paraguay and Venezuela (the main group being the Mercosur members). The meeting was held in the environment of deep controversies, tension, and massive anti-American demonstrations. In general, the summit ended in a failure: it demonstrated that at this stage, the way to the continental free trade zone could not be continued, and its participants had diverse interests and, as a result, belonged to different camps. A group of 26 states participating in the process agreed on the feasibility of holding a similar summit one year later, but it was never organized [2, p. 34]. One can say that, regardless of the efforts of American diplomacy, the idea of development of the Pan-American free trade zone was temporarily frozen.

However, it seems that despite the aforementioned factors, the creation of such structure as the FTA/ALKA, i.e. a kind of its “own” international market, remained an important task for the USA for the future. The establishment of the trade and investment zone that would cover the Western hemisphere would significantly help the USA to strengthen its regional “rear area” by consolidating economic, military and political assets of the countries in this region under the control of Washington, which would enable the latter to secure its role of the economic and political “super-leader” of XXI century. These considerations became particularly important against the backdrop of such adverse circumstances for the United States as the global economic crisis, the EU strengthening with its own currency, which became a significant rival for the US dollar over the recent several years, growth of China’s importance as well as development of other integrational structures in the increasingly globalized world. Furthermore, the existence of the inter-American military and political system created after World War II, which functions under the “umbrella” of the Organization of American States (OAS), still enables the USA to keep Latin American countries within the orbit of its influence, and this is an additional tool of the “vertical” integration. Hence, it can be concluded that the USA will continue, in one form or another, to implement the idea of establishment of ALKA (or a similar association) in the practical sphere in the upcoming decades.

As discussed above, simultaneously with the work on creating a large regional economic community, the USA was promoting its own local integration project in the LAC, which had the same goal – to secure the US economic interests and political influence in the region.

First, the USA continued to work on changing its economic positions in the Caribbean and Central America. This region traditionally depends on the USA politically, and therefore the US integrational projects here were progressing much more efficiently compared to the rest of Latin America. As of today, a multilateral integrational association has been created in the region known as DR-CAFTA (Dominican Republic-Central America Free Trade Area). This free trade area was introduced in 2003 under the name of CAFTA and initially encompassed the USA, Nicaragua, Costa Rica, El Salvador, and Honduras. In 2004, they were joined by the Dominican Republic. In general, the free trade area conditions were similar to those under NAFTA and envisaged a gradual mutual decrease of the trade tariffs, creation of the most favorable conditions for the participating states' enterprises, and liberalization of investment laws [18].

Second, work continued on developing bilateral free trade areas. For instance, in 2004, the USA signed a free trade agreement with Chile. Since 2009, the free trade regime has been implemented in relations between the USA and Peru. Similar agreements were signed with Columbia and Panama; both agreements came into effect in 2012 [22].

The introduction of free trade areas in all cases significantly revived trade between the USA and Latin American countries that signed respective agreements. More specifically, during the first five years after implementing a free trade agreement with Chile, the commodity turnover between these two countries increased by more than 140% [19]. In general, at the beginning of the current century, the total trade volume between the USA and its partners under free trade agreements reached approximately half a trillion dollars. This facilitates the economic development of the USA and Latin American countries, and strengthens the American positions in the economic and political life of these countries. At the same time, local integrational projects – bilateral and multilateral – are leading step by step to the general regional integration with the United States. Even if the FTAA project is never resumed, it can gradually happen so that all Latin American countries or a majority of them will find themselves in free trade relations with the US.

Therefore, trade, investments and international integration are important elements of the methodology of promotion of the US interests (primarily, economic) in the LAC region.

Specific US interest in Latin America is placed at the intersection of politics, security and economy. It refers to such a sensitive sphere as combating drug trafficking.

The drug trafficking problem has an objective nature. The United States, the population of which has high living standards and incomes, is a large consumer of drugs, whereas comparatively poor Latin American countries act as producers. The USA is the world leader in terms of drugs consumption. According to experts, the amount of drugs sold in the USA every year totals \$150 billion. The Americans spend approximately 40 billion dollars per year on cocaine alone [5, p. 18]. The main drugs consumed in the United States are heroin, cocaine, and marijuana. According to the economic logics, demand stimulates respective supply whereas the huge profit margin makes drug trafficking extremely attractive for criminals both in Latin America and in the USA.

The principal suppliers of heroin to the US market are Mexico, which produces 9% of all heroin on the planet, and Columbia, which is responsible for 1% of global production thereof. Cocaine is produced by three leading countries, where the coca crop is traditional, and where mountainous conditions make its growth possible: Columbia (45% of the American market), Peru (35–40%), and Bolivia (15–20%). Marijuana for the US consumers is grown mostly in

Mexico, whose criminals annually “supply” to the United States around 1,100 tons of this plant; Mexico also accounts for the production of 80% of methamphetamine sold in the USA. The countries for cocaine and heroin transit are the Caribbean and Central American countries. In all of them, growth, processing, transportation and sale of drugs are a highly profitable business controlled by mafia groups, drug cartels (*such as Mexican Los Zetas and Sinaloa*) as well as rebel armed groups functioning in Columbia (first of all, FARC – the Revolutionary Armed Forces of Colombia) and Peru (*the Shining Path group*). Mexican drug cartels alone earn on drug trafficking from 18–20 to 39–50 billion dollars per year [13, p. 10–12]. Access to financial and armed resources at this scale turns the respective criminal groups into a serious trans-border player at the regional level, struggle with which requires significant systemic and closely coordinated international effort.

Drug trafficking has a considerable negative impact on the USA. It is estimated that the number of drug addicts in the United States at present exceeds 20 million [26]. Every year, 30 to 50 thousand people die in the USA because of drug consumption; in total, from 2004 to 2014, drug overdose resulted in the deaths of almost half a million US citizens [32, p. 101]. Tens of billions of dollars that could go to economy and the state budget are spent on drugs and crime financing.

Consequently, drug trafficking presents a significant challenge to security of the United States; combating drug trafficking took a serious place in the context of foreign political activities aimed at promoting the interests of Washington in Latin America.

It is only natural that the US government is consistently working on overcoming this acute problem. Since 1971, the USA has been officially waging the “war on drugs”, that is, implementing a set of political measures aimed at decreasing the demand for drugs and reducing their accessibility. The latter aspect of these activities is directly related to the tasks of the US foreign policy in Latin America. Within the framework of the war against drugs, the US actively cooperates with the governments of producing and transit states to reduce the areas under drug crops, destroy production, disorganize transportation and sales networks, fight mafia cartels as well as military-political groups involved in drug trafficking. The United States provides financial and military support to local governments for combating drugs. For instance, within the framework of the Dignity Plan supported by the United States, in the early 2000s Bolivia was able to significantly reduce the area sown with coca. Thanks to the Columbia Plan of the US, which was adopted in 2000, this country began to receive a large-scale support from the US for organization of efficient armed forces and conducting military operations against drug cartels and FARC. Within the framework of the Merida Initiative approved in 2007, Mexico received \$2.5 billion for provision of training and technical equipment to the armed structures involved in the “war on drugs” [8].

However, despite the huge financial expenses, results of the “war on drugs” are ambiguous. Destruction of plantations in the most “problematic” districts results in the growth of raw materials for drugs in other places, which leads to geographic “spread” of the drug business and its expansion to the previously safe places (such as individual regions in Argentina and Brazil). Elimination of large cartels in the 2000s resulted in fragmentation of the drug business, its acquiring a “network” character, and upgrade of criminal actions against the law.

When talking about this aspect of ensuring the US interests in the LAC, one should mention that drug trafficking and fight against it have serious negative consequences for Latin America. One of the main consequences is lower security and higher physical violence in the producing and transit countries. For instance, in Mexico since 2006, when this country started the official war against drug trafficking, more than 100,000 people were killed in the armed clashes between the competing drug gangs and law enforcement officers [20]. Over a period of

20 years, from the mid-1990s to the mid-2010s, more than 15,000 people were killed in the course of special anti-drug trafficking operations of governmental and the US forces in Columbia [9]. With the growth of drug traffic in all producing and transit countries, crime and murder rates have significantly deteriorated. As of the beginning of the 2010s, an average murder rate in Latin America was the worst among all regions worldwide and totaled 33 persons per 100,000 [15] (for comparison, an average murder rate in the world is 6.2 persons per 100,000 a year). It should be noted that the highest indicators are reported for the producing and transit states. In 2014, the sad “leadership” was held by Honduras with 85 murders per 100,000 people [23], and in 2015 it was outdone by El Salvador with 103 murders per 100,000 people. They are followed by such transit states as Jamaica (45 murders per 100,000), Belize (34 murders per 100,000 people) and Guatemala (30 murders per 100,000 people) as well as the producing country Columbia (27 murders per 100,000 people) [7]. These figures are related to production, transportation, and sales of drugs as well as the fight of criminal groups for control of the drug flows.

Furthermore, the society in respective countries finds itself under the deforming impact of drug trafficking. Immense amounts of money circulating in the drug trade and belonging to criminal cartels criminalize the economy and society in these countries, corrupt their politics, and disrupt the psychological and business climate. All this does not facilitate democratic reforms and normal economic development of Latin American counties.

At the same time, it should be mentioned that vulnerability of a number of countries (first of all, Columbia, Peru, Mexico and Central American countries) to drug trafficking creates elements of objective dependence of Latin American countries on the USA and its politics. Paradoxically, the drug trafficking challenge is one of the factors that strengthens the United States’ impact on the region. The USA objectively has to interfere in order to solve this problem on the ground, which necessitates the increase of its military and political presence in the LAC, which respectively strengthens the efficiency of the tools the US uses to promote and protect its own interests. In general, it can be said that the problem with drug trafficking and combating will remain one of the relevant problems in the dialog between the US and Latin America in the future, and at the same time – one of the important spheres of their cooperation.

The US protects these basic interests in the region using a wide range of methods and means that include the classic “tough” and the modern “soft” methods of influence. The “tough methods” include bilateral and multilateral diplomacy, the military power factor, and economic policy. The “soft” methods of influence, so-called “soft power”, include active public and media diplomacy, cultural impact, and information policy.

In terms of politics and diplomacy, the US has accumulated an immense volume of bilateral relations with Latin American countries. These relations are actively used by the United States for achieving their own agenda in the region. The scale and intensiveness of inter-state, inter-governmental, inter-departmental, inter-party and other contacts existing between the United States and Latin American countries are very significant. In the author’s opinion, this is natural since the Western hemisphere is the domain of the US exclusive interests, and the United States is the leading driving force not only in the region but in the contemporary world as well. In the entire context, it can be said that relations with the United States are either the key or an important element of foreign relations of any country in this region even if such country has a critical or hostile attitude to the USA, for instance, modern Cuba or Venezuela under Presidents Chavez and Maduro. At the same time, a majority of the LAC countries are connected to the USA in one or another form of “special relations”, “special partnership” and the like.

One of the important elements of the ways of exercising the American influence in the LAC is multilateral diplomacy. Inter-American conferences are the oldest forum for a political dialog between the USA and Latin American countries. The first such conferences were organized

under the auspices of the USA as far back as 1889-1890. Later, in 1948, based on the inter-American conferences the Organization of American States was created that became the key international forum for the Western hemisphere [25].

The US frequently used the Organization of American States and the inter-American dialog in general to promote its political and security agenda in Latin America. More specifically, it involved the OAS for countering the “Communist expansion” in the Western hemisphere. When a revolution broke out in Cuba, and Cuba turned toward the Soviet Union and Marxist ideology, the US mobilized its diplomatic potential in the OAS to demand Cuba’s exclusion from the Organization, which was done in 1962. In 1964, the USA managed to persuade all OAS members except Mexico to sever diplomatic relations with Cuba. The purpose of it was to block Cuba and place it in isolation, thus decreasing the probability of shaking the region and leading to its “communization” as a result of its destabilizing politics and the role as the Soviet Union’s outpost. In another situation, when a threat of the leftist revolution emerged in the Dominican Republic in 1965, the OAS was used for provision of political support for the American intervention presented as the OAS peacekeepers.

Using a similar scheme, with the help of this organization the US diplomats ensured legitimization of international intervention aimed at preventing instability and undemocratic transformations in the member states. In accordance with the amendments introduced to the OAS mandate in 1991, the Organization is officially authorized to interfere in domestic affairs of American countries where democracy is under threat. This OAS mandate was used for respective interventions during political crises and revolutions in Haiti (1991), Peru (1992), Guatemala (1993), Paraguay (1996), Ecuador (2004), Honduras (2009) etc. [6].

The USA also used the inter-American dialog to support its economic integration projects mentioned above. For instance, the FTAA (ALKA) idea was announced in 1994 in Miami during the summit of the Organization of American States.

It should be mentioned that it would not be correct to see the OAS exclusively as a US instrument. In practice, the inter-American dialog became a “two-way road” where every side received some benefit. It was not only the US that promoted its interests using this format, but also Latin American countries were able to present their opinion on the issues relevant for them and to achieve better understanding among themselves and with the United States.

More specifically, within the framework of the Organization of American States, principles of peaceful co-existence were formulated for supporting international stability. More specifically, under the auspices of the inter-American dialog, such international documents were developed as the Treaty to Avoid or Prevent Conflicts between the American States, the Convention on Duties and Rights of States in the Event of Civil Strife, and others. Within the context of inter-American conferences and the OAS is the development of numerous international legal norms that are applied in the Western hemisphere, as well as their codification. Within the framework of this format, Convention on Private International Law (1928), Pan-American Convention of Air Navigation (1928), American Convention on Human Rights (1969), Inter-American Convention on International Commercial Arbitration (1975) and dozens of other key international legal documents were developed.

Despite the change of epochs and official rhetoric, military force remains one of the main “trumps” of the United States in a dialog with Latin America, one of the main means of protection of the USA’s interests in the region. The USA is objectively the strongest country in the region, and no country in the Western hemisphere can ignore this fact. Furthermore, elites in a number of Latin American countries at present see the US as a defender and a guarantor of their independence that not only safeguards foreign security, but also supports internal stability. For instance, the US provides consistent military assistance to Columbia and Mexico in their fight

against rebel groups that for a long time have been fighting against the central governments. Such assistance includes both financial support, provision of weapons and equipment, training of local military personnel, and direct participation of Americans in military operations.

In this context, the USA exercises wide-scale military presence in Latin America. US military bases are one of the main forms of such presence. In the early 2010s, there were 22 military bases and similar objects present in the region [30]. The United States preserves one of its oldest overseas bases – Guantanamo base in Cuba. Large US military bases are present in Honduras (Soto Cano), on the islands of Aruba and Curacao, and in Colombia. At the same time, it should be mentioned that the USA is gradually moving away from the “classic” model of using military bases as its influence outposts. Responding, on the one hand, to public and political resistance of part of the Latin American society to the US military bases, and on the other hand, reducing the expenses, in the early 2000s, the USA started the process of “dispersal” of its military presence in the region. Pentagon’s new approach reflects the principles of the “networking centrism” concept, and envisages creation of a well-coordinated network of military facilities, posts, and mini-bases scattered over the territory of Central America and the northern part of South America. This network is used for performing intelligence functions (including technical), communication, military and police cooperation with Latin American countries, and for creating an infrastructure for prompt deployment of mobile forces. The key link of this network are the so-called “cooperative security locations” (CSL) – military bases and facilities that are jointly used by the USA, its private military subcontractors, and the hosting partner states. Within the framework of this change of concept, the USA has closed its large military bases in Panama (1999) and Ecuador (2009), instead having opened a number of “cooperative security locations” in other countries of the region, namely in Columbia, El Salvador, and Peru [4]. Other US military facilities in Latin America within this network include approximately 20 radar stations [28], big military training centers located in Peru and Chile, a military Center for humanitarian assistance in the province of Chaco in Argentina [30] and others. It stands to reason that all or the majority of the US military facilities in Latin America are used not only by the military, but also by the intelligence community of the United States.

Furthermore, the “network centrism” of military presence and the cost saving are supported by a package of agreements on military cooperation and access of the US armed forces signed with the majority of Caribbean and Central American countries. Among other things, within the format of military access, the US military personnel have a right to use Panamanian airports, Salvadoran ports and other infrastructure in the region, suitable for military operations [11].

In general, it can be said that the USA retains considerable military presence in Latin America. In the context of representation of the US interests, such presence plays a dual political role. First, it safeguards the special status of the USA as the most powerful country in military terms in the region, and creates a huge potential for exercising political influence on all Latin American countries. Second, it is actively used as a current tool in the US politics – more specifically, for supporting friendly democratic regimes and combating terrorism, rebel movements, and drug trafficking.

The economic methodology of promoting US interests consists of a vast spectrum of leverages. One should mention such specific feature of this methodology as the US granting preferential regimes of trade and economic cooperation to those partners that it wants to support for political or economic reasons. For instance, in order to support friendly governments in Columbia, Ecuador, Peru, and Bolivia, and in order to reduce their economic losses from fighting drug trafficking, the United States unilaterally granted significant commercial preferences to these countries. In 1991, within the framework of the Law on Trade Preferences for Andean Countries, the USA lifted its import tariffs first for 5,600 commodity groups from these coun-

tries, and in 2002 – for 6,300 commodity items. As a result of introduction of such unilateral preferences, exports from these countries to the USA increased several times within just a few years. During the period of implementation of the Law, the Andean states achieved a huge surplus in their trade with the USA, which exceeded 10 billion dollars a year.

Moreover, the United States widely provides economic assistance to Latin American countries. Annual expenses of the US budget on assistance to Latin America fluctuate at the level of \$1–2 billion (for instance, in 2011 it totaled nearly \$1.9 billion, and in 2015 it exceeded \$1.3 billion). According to the estimations, from 1946 to 2014, the USA spent a huge amount of money on supporting Latin American countries totaling \$160 billion [12]. Economic methods of influence have an effective impact on Latin American governments that are interested in US assistance coming to their countries as well as proceeds from trade. These methods strengthen pro-American orientation of the US partners, enhance its political stability and economic potential, and facilitate advancement of American interests.

An important instrument of promoting the US interests in Latin America is the “soft power” means. The US actively works in the region using the methods of “public diplomacy” and information influence to solve a number of political tasks. More specifically, it is trying to improve its own image in the eyes of the Latin American population, propagate American values, and explain the goals of the US policy in the region. An important task of the US “public diplomacy” is countering anti-American attitudes and stereotypes that are deeply rooted in perception and the political discourse in Latin America. Within the framework of this policy, the US governmental structures, and the Department of State in the first place, work in conjunction with non-governmental organizations and private-public partnerships allocating money for numerous projects that are implemented in Latin America.

Simultaneously, the USA is transforming itself into an even more influential source of information for Latin American countries. All large American media holdings and channels (CNN, ABC, NBC, FOX, etc.) regularly broadcast in Spanish and Portuguese paying significant attention to local developments and their interpretation from the point of view of the United States [16]. All these steps facilitate the increase of the USA’s role in Latin America, and the growth of its capacity to influence the countries in this region in terms of “human dimension”.

Conclusions. The USA is the key player in Latin America in geopolitical, military, strategic, and economic terms. The United States exercises significant impact on the region’s development, its economic and political life. The principal US interests represented in the region are political, economic, and security. The USA is interested in stability of political regimes in Latin America and their democratic orientation. The United States actively promotes the ideology of market liberalism and free trade at the level of the Western hemisphere. To achieve this goal, the USA works to create the Pan-American Free Trade Area and simultaneously develops bilateral and multilateral formats of free trade and economic integration with Latin American countries. An important interest of the USA in the region that is placed at the intersection of political, economic, and security interests is combating drug trafficking and the system of drugs delivery to the illegal market in the US. To fulfil its interests in Latin America, the USA uses a wide range of classic and soft methodologies, which include political, diplomatic, power-based, economic, and information means.

References

1. *Klochkovskii L. L.* (1999) Ekonomicheskie otnosheniia Sever-Yug i Latinskaia Amerika [North-South Economic Relations and Latin America], *Latinskaia Amerika*. No. 11: 22–35.

2. *Romanova Z. I.* (2006) SSHA i Latinskaia Amerika: vzaimodeystviie ili protivostoianii? [US and Latin America: cooperation or confrontation?], *Latinskaia Amerika*. No. 3: 28–39.
3. *Audley J. J.* (2004) 'NAFTA's Promise and Reality. Lessons from Mexico for the Hemisphere'. NY: Carnegie Endowment for International Peace: 88.
4. *Baer J.* 'U.S. Military Presence in Latin America Increasing.' Available at: <<http://www.coha.org/u-s-military-presence-in-latin-america-increasing>>
5. *Bagley B.* (2012) 'Drug Trafficking and Organized Crime in the Americas'. Washington : Woodrow Wilson Center: 22.
6. *Berenson W. M.* 'Joint Venture for the Restoration of Democracy in Haiti'. Available at: <<http://www.oas.org/legal/english/dukerev.doc>>
7. *Gagne D.* 'InSight Crime's 2015. Latin America Homicide Round-up'. Available at: <<http://www.insightcrime.org/news-analysis/insight-crime-homicide-round-up-2015-latin-america-caribbean>>
8. *Hoffmann K.* 'Mexikos "War on Drugs" und die Mérida Initiative'. Available at: <http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27519/ssoar-2008-hoffmann-mexikos_war_on_drugs_und.pdf?sequence=1>
9. *Huey D.* 'The US war on drugs and its legacy in Latin America'. Available at: <<https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2014/feb/03/us-war-on-drugs-impact-in-latin-american>>
10. *La Jornada* (2004). No. 13. Madrid: 16.
11. *Lindsay-Poland J.* 'US Military Bases in Latin America and the Caribbean'. Available at: <<http://www.informationclearinghouse.info/article8555.htm>>
12. *Meyer P. J.* 'U.S. Foreign Assistance to Latin America and the Caribbean: Recent Trends and FY2015 Appropriations'. Available at: <<https://fas.org/sgp/crs/row/R43577.pdf>>
13. *Meyer P. J.* (2015) 'Central America Regional Security Initiative: Background and Policy Issues for Congress'. Washington : Congressional Research Service: 38.
14. *Pollock N.* 'Humanitarian Relief or Military Intelligence? The US Base in Chaco'. Available at: <<http://www.argentinaindependent.com/currentaffairs/humanitarian-relief-or-military-intelligence-the-us-base-in-chaco>>
15. *Ribando Seelke C.* 'Latin America and the Caribbean: Illicit Drug Trafficking and U.S. Counterdrug Programs'. Available at: <http://assets.opencrs.com/rpts/R41215_20100430.pdf>
16. *Weeks G.* 'U.S. Leverage in Latin America'. Available at: <<http://latinamericagoesglobal.org/2016/01/u-s-leverage-in-latin-america/>>
17. *Best Multinationals in Latin America*. Available at: <<http://www.greatplacetowork.net/best-companies/best-workplaces-in-latin-america/best-multinationals-in-latin-america>>
18. *CAFTA-DR* (Dominican Republic-Central America FTA). Available at: <<https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/cafta-dr-dominican-republic-central-america-fta>>
19. *Chile Free Trade Agreement*. Available at: <<https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/chile-fta>>
20. *Drug War Statistics*. Available at: <<http://www.drugpolicy.org/drug-war-statistics>>
21. *Foreign Direct Investment in Latin America and the Caribbean*. Available at: <http://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/38215/4/S1500534_en.pdf>
22. *Free Trade Agreements*. Available at: <<https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements>>
23. *Global Study on Homicide*. Available at: <<http://www.unodc.org/gsh/en/data.html>>
24. *Latin America & Caribbean Trade Summary 2014 Data*. Available at: <<http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/LCN/Year/2014/Summary>>

25. *Our History*. Available at: <http://www.oas.org/en/about/our_history.asp>
26. *Statistics of Addiction in America*. Available at: <<https://www.addictioncenter.com/addiction/addiction-statistics/>>
27. *Two US companies move manufacturing operations south to Mexico*. Available at: <<http://offshoregroup.com/2015/03/17/two-us-companies-move-manufacturing-operations-south-to-mexico>>
28. *U.S. Military Bases in Latin America and the Caribbean*. Available at: <http://fpif.org/us_military_bases_in_latin_america_and_the_caribbean>
29. *U.S. Trade Overview*, 2013. Available at: <http://www.trade.gov/mas/ian/build/groups/public/@tg_ian/documents/webcontent/tg_ian_002065.pdf>
30. *United States adds bases in South America*. Available at: <<http://peoplesworld.org/united-states-adds-bases-in-south-america>>
31. *US–Latin America relations: at a crossroads*. Available at: <<http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=624217646&Country=United%20States&topic=Politics>>
32. *World Drug Report 2016* (2016). [UNODC]. Vienna : United Nations publication: 174.

УДК 327.7

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ РЕГІОНУ У ДОСЛІДЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕГІОНІВ

EVOLUTION OF THE NOTION OF REGION IN THE STUDY OF INTERNATIONAL POLITICAL REGIONS

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ РЕГИОНА В ИССЛЕДОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕГИОНОВ

Константинов В. Ю.

Кандидат політичних наук, доцент, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, E-mail: viktor.konstantynov@gmail.com

Konstantynov V. Yu.

Ph.D. (Political Science), associate professor, Institute of International Relation Kyiv Taras Shevchenko National University, E-mail: viktor.konstantynov@gmail.com

Константинов В. Ю.

Кандидат политических наук, доцент, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, E-mail: viktor.konstantynov@gmail.com

Анотація. Дослідження присвячено методологічній проблемі становлення та еволюції поняття «регіон» у міжнародно-політичних дослідженнях регіональних систем та інститутів. Трансформація підходів та множинність аспектів, які вивчають дослідники міжнародного регіоналізму, зумовлюють важливе місце проблеми термінології у спеціалізованих дослідженнях. Оскільки поняття регіону є центральним для розуміння місця та ролі території у дослідженні регіоналізму, визначення напрямів та результатів трансформації терміну у наукових роботах є важливим чинником ефективності наукових розвідок регіональної проблематики міжнародних відносин.

У статті розглянуто поступову трансформацію поняття регіону від перших спроб, які у політичній географії було зроблено для перенесення поняття в площину вивчення міжнародних феноменів, із урахуванням особливостей міжнародно-політичного контексту, до становлення окремих методологічних підходів міжнародно-політичних досліджень до визначення поняття регіону та його використання в межах різних теорій та наукових шкіл у вивченні міжнародного регіоналізму та регіоналізації. Становлення в політичній науці міжнародного регіоналізму як окремого феномену не в останню чергу пов'язано саме із розробкою гнучких та різноманітних підходів до визначення поняття.

Визначено зв'язок трансформації визначення поняття регіону у міжнародно-політичних дослідженнях із еволюцією підходів до вивчення феномену міжнародного регіоналізму, множинністю аспектів регіоналізму в міжнародних відносинах, ускладненням типології регіоналізму в процесі розвитку міжнародного співробітництва у різних просторах світової системи.

Ключові слова: регіон, міжнародний регіон, простір, регіоналізм, система міжнародних відносин.

Abstract. *The research is dedicated to the study of methodological problem of emergence and evolution of the notion of “region” within political studies of international regional systems and institutions. Transformation of approaches and multiple aspect under investigation by the scholars who study international regionalism, define importance of terminology for these research endeavors. The notion of the region is central for understanding of the role of territory in research of international regionalism. Thus it is crucial to define directions and outcomes of transformations of the notion to succeed in studies of international political issues of regional systems.*

The article investigates evolution of the approaches to the term “region” from the first encounters made by political geographers to define international regions as a phenomenon of international relations research, to the emergence of specific research approaches by international relations scholars to the essence of region in the study of international issues, international regionalism and regionalisation. The very emergence of the international regionalism as a separate phenomenon within international relations area depend upon multiplicity of definitions of the region, elaborated by scholars throughout history of the discipline.

The article uncovers link between the notion of the region in the international political research and evolution of approaches to the study of the phenomenon of international regionalism, multiple aspects of regionalism in international relations, complexity of the regionalism typology amid international cooperation evolution in different parts of international system.

Key words: *region, international region, space, regionalism, international relations system.*

Аннотация. *Исследование посвящено методологической проблеме становления и эволюции понятия «регион» в международно-политических исследованиях региональных систем и институтов. Трансформация подходов и множественность аспектов, которые изучают исследователи международного регионализма, обуславливают важное место методологии в специализированных исследованиях. Поскольку понятие региона является центральным для понимания места и роли территории в исследовании регионализма, определения направления и результатов трансформации термина в научных работах остается важным фактором эффективности научных исследований региональной проблематики международных отношений.*

В статье рассматривается постепенная трансформация понятия региона от первых попыток политической географии перенести понятие в плоскость изучения международных феноменов, с учетом общего международно-политического контекста, до становления отдельных методологических подходов в международно-политических исследованиях к определению понятия региона и к его использованию в рамках различных теорий и научных школ, изучающих международный регионализм и регионализацию. Становление в политической науке регионализма как отдельного феномена не в последнюю очередь связано с разработкой гибких и разнообразных подходов к определению понятия региона.

Определена связь трансформации понятия региона в международно-политических исследованиях с эволюцией подходов к изучению феномена международного регионализма, множественностью аспектов регионализма в международных отношениях, усложнением типологии регионализма в процессе развития международного сотрудничества в различных пространствах международной системы.

Ключевые слова: *регион, международный регион, пространство, регионализм, система международных отношений.*

Постановка проблеми. Регіональні структури займають помітне місце у структурі політичних систем, зокрема – у міжнародних відносинах. У сучасних міжнародних відносинах їх вплив помітний на всіх рівнях – від глобального до національного. Сам факт існування високого рівня взаємодії між міжнародними акторами в межах певного географічного простору зумовлює його сприйняття як згуртованого, а іноді й консолідованого учасника міжнародних зв'язків.

Але водночас форми та інститути, у яких організовано регіональні процеси, залишаються надзвичайно різноманітними, що спричиняє високий ступень умовності у створенні універсальних, наскрізних концепцій та підходів до дослідження відповідних феноменів міжнародного розвитку. Тому важливим інструментом у розумінні принципів та характеру впливу регіональних структур на міжнародні відносини виступає належна концептуалізація процесів формування та згуртування регіонального простору, створення міжнародних регіонів та регіональних систем у глобальному просторі. Одним з ключових понять, що використовуються у такій концептуалізації, є саме поняття «регіону». Визначення його місце в структурі політичних досліджень міжнародних відносин, розуміння причин та напрямів еволюції його використання виступає одним із важливих методологічних завдань дослідження міжнародно-політичних регіональних структур.

Мета статті. Дослідження спрямовано на виявлення ключових етапів у запровадженні терміну «регіон» та його розвитку як частини методології дослідження міжнародних просторових феноменів, впливу мезорівня на системи міжнародних відносин, форм організації мезорівня глобальних та мета-глобальних систем міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на складну еволюцію, яку зазнали дослідження регіоналізму та регіоналізації у міжнародних відносинах, питання термінології спеціалізованих досліджень, визначення меж ключових понять, включно із терміном «регіон» завжди залишалось у полі зору дослідників. Поміж останніх досліджень проблеми варті виокремити роботи Ю. Міггельбрінк [16], Дж. Агню [1], Л. Гьонніггаузена [9]. Ці роботи розглядають множину підходів, що їх було використано для визначення місця та ролі географічного простору, поняття «регіон» зокрема у дослідження суспільно-політичних проблем, зокрема, проблем міжнародно-політичного розвитку.

Заслуговує на увагу дослідження С. Віппеля [23], яке більшою мірою сфокусовано на особливостях сучасного використання поняття «регіон» у дослідженні різноманітних міжнародно-політичних проблем, включно із специфічними питаннями транскордонного співробітництва, а також – ролі внутрішніх регіонів держави у міжнародних відносинах.

Водночас слід зазначити, що в дослідження питання застосування поняття регіону у міжнародно-політичних дослідженнях не робилася спроба простежити еволюцію методологічних підходів до поняття, визначити причини трансформації підходів до використання терміну, а також взаємозв'язок зміни методологічних підходів до відповідної термінології із зміною кола питань, якими займалися дослідники міжнародного регіоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесах регіонотворення у політичному вимірі міжнародні регіони та регіональні системи виступають продуктом міжнародних взаємодій, міжнародно-політичним простором, у якому розгортаються зазначені регіональні взаємодії та вибудовуються сталі зв'язки й повноцінні системи взаємодії на регіональному рівні. Ці процеси є не менш значущими для розвитку міжнародних відносин у цілому. По-перше, навіть формально взаємодії між міжнародними акторами, що відбуваються в межах територіальних комплексів, навіть у межах усталених міжнародних регіонів, залишаються міжнародними за своїм характером. А оскільки активізація співпраці

на регіональному рівні, з одного боку, не заперечує для кожного окремого міжнародного актора існування зв'язків та взаємодій за межами регіонального простору, а з іншого, – через більшу відносну важливість процесів регіонального згуртування, – цей вимір відбивається на всіх інших взаємодіях міжнародного актора, то регіональні процеси опосередковано впливають на всю систему міжнародних відносин. По-друге, участь позарегіональних держав у регіональних взаємодіях перетворює ці держави на учасників процесів формування регіональних структур взаємодії в усіх міжнародних регіонах. По-третє, консолідація регіонального простору або герметизація процесів у ньому безпосередньо впливає на баланс сил та розподіл ресурсів у світовій системі міжнародних відносин.

Нарешті, у методологічному плані, по відношенню до відповідних міжнародних процесів, що розгортаються на регіональному рівні світової системи та спрямовані на консолідацію певного географічного простору, міжнародні регіони та регіональні системи виступають як базові категорії й основних елементи аналізу. Їх роль залишається творчою та значущою при аналізі регіональних процесів у дослідженнях місця і ролі регіональних утворень, а також у дослідженнях природи та динаміки процесів побудови цих регіональних утворень, тобто, до дослідження власне феномену регіоналізму в міжнародних відносинах.

Фактично шлях до визначення природи регіоналізму та його місця між іншими тенденціями глобального розвитку розпочинається ще з перших спроб концептуалізації регіонотворення. Вивченням процесів формування регіонів першою почала опікуватися географія, ще з часів, коли світовий суспільний ландшафт масово почав змінюватися з переважно сільського, сільськогосподарського за виробничою структурою, у якому мешкала більшість населення, на урбанізований та індустріальний. Якщо до того часу вивчення регіону як суспільного явища фактично збігалось з дослідженням природної регіональної структури світу, ці зміни в суспільному житті поставили питання щодо принципів та форм організації старих та нових регіональних просторів [14, с. 264–266], появи регіонів та регіональних систем.

Першими спробами окреслити основні параметри регіоналізму здійснювалися Хантінгтоном, який наголошував на визначальному впливі природних параметрів на долю світових регіонів, через їх усвідомлення та перетворення в повсякденному житті людей [7], і Відалем де ла Бланшем, який зазначав, що визначення регіонів і регіональна організація є матеріальним виявленням взаємодії людини та природи. Відаль де ла Бланш фактично вважав природу основним чинником, що спричиняв регіоналізацію і намагався дослідити, яким чином різні природні оточення будуть впливати на особливості організації регіонального простору [21].

Поступово дослідники намагалися відшукати механізми регіоналізації, які мали б не тільки природні, але також суспільні елементи. Так, Соєр запропонував концепцію культурного ландшафту, згідно з якою будь-який регіон уже існує як довершене й органічне ціле, і лише має бути відкритим внаслідок цілеспрямованої дослідницької діяльності [20]. Тобто, регіоналізація виступає не процесом, спрямованим на формування регіону, а лише діяльністю, метою якої є пошук та визначення існуючого регіону, у якому природні елементи унікальним чином поєднуються з елементами, створеними людиною. Водночас наголошення на унікальності комбінації елементів у кожному регіоні доводило концепцію Соєра то такої межі партикуляризму, що ним відкидалося саме існування узагальнюючого феномена регіоналізму.

Згідно з концепцією Хартстоуна, регіони не були органічним цілим, навпаки, виникали лише внаслідок цілеспрямованих дій природи або людини [6]. На його думку, регіон

міг бути усвідомлений дослідником як єдине ціле, але ця цілісність не була продуктом діяльності природи або людини, а лише утворилася внаслідок завершення завдання творчого елемента із доведення певного простору до вигляду, відповідного виконанню певної функції [6, с. 362]. Таким чином, регіоналізація ставала першочерговим механізмом формування регіону, без якого його існування не було можливим, а творчий елемент визначав напрям та мету регіоналізації. Ця конструкція найближче підійшла до осмислення регіоналізму як специфічного суспільного феномена, який проявляється фактично в усіх сферах людського життя. Саме така модель організації регіонального простору стала основою подальшого дослідження регіоналізму фактично в усіх суспільних наукових дисциплінах.

Поступове розширення кола наукових дисциплін, які активно використовували категорію регіон або регіональний підхід у цілому, призвела до суттєвого розширення концепції регіоналізму та його визначальних чинників. Поступово наголос у визначенні сутності регіоналізму переміщувався з когнітивного аспекту концепції до онтологічного. Регіоналізм визначався як постійний процес трансформації світового простору, а його соціальний характер, що корелював із природою категорії регіону в суспільних науках, визнавався як джерело цієї трансформації; регіоналізм розглядався як складний процес конструювання та реконструювання регіонів у процесі суспільних відносин як усередині регіонального простору, так і поза його межами. Це процес конструювання носить перманентний характер, нові просторові конфігурації взаємодії між регіональними акторами «є продуктом постійних переговорів, результатом диференційованості суспільних відносин... несталість яких визначає тимчасовий характер будь-яких форм їхньої організації» [2, с. 138]. Регіоналізм, таким чином, визначає не тільки шляхи та форми просторової організації цих взаємодій, але і тривалість та взаємодію між собою різних регіональних комплексів.

Важливе питання, що постало у процесі розвитку концепцій регіоналізму, було пов'язане зі співвідношенням між універсальністю та відносністю самого явища регіональної просторової організації. З одного боку, регіоналізм виразно проявляв свої загальні характеристики, що підштовхувало до його визначення як універсальної тенденції. Однак водночас регіон, основна категорія регіоналізму, в емпіричних дослідженнях демонстрував надзвичайну різноманітність та різноплановість. Регіони відрізнялися один від одного, навіть якщо основою їх формування була та сама функціональна детермінанта.

Водночас визначення широкого, порівняно з першими дослідженнями, кола факторів, що визначали характер регіоналізму та його природу, дозволило доповнити географічні, політичні, економічні чинники також чинниками культурними, що, у свою чергу, відкрило шлях до інтеграції різних чинників організації регіонального простору й визначення регіоналізму як багатовимірного явища. Адже спільність культури, її вираження, сприяє розвитку відчуття спільності між суб'єктами регіонотворення. Отже, культурна спільність дозволила забезпечити формування регіональної ідентичності, основаної на культурі регіонального простору й закріпленій як ознаки цього простору як для його елементів, так і для зовнішніх акторів [11, с. 936].

Навіть у регіонах, які визначаються лише за географічними, політичними або економічними чинниками, зберігається певна спільна ідентичність, виражена або в подібності умов життя, або в однаковій культурі побуту тощо. Таким чином, навіть штучні конструкції регіонів спиралися на чинник, який забезпечував їм закріплення в суспільній свідомості. Особливо важливим це було для проектів регіоналізації, які були ініціативами держав і не завжди відповідали характеру економічних або суспільних зв'язків у певному регіональному просторі. Спільна мова або конфесійна приналежність виступали важли-

вими факторами регіоналізації навіть у тих частинах регіональних просторів, де інші типи взаємодії були слабкими.

Такі форми регіоналізації використовувала, зокрема, Франція для організації африканських країн, що колись були її колоніями, і найвиразнішою спільністю яких була приналежність до франкофонного світу. Саме тому Майніг визначив регіональну культуру як характеристику «групи людей, які укорінені на певній території та свідомі своєї ідентичності як такої, що походить від спільної спадщини, і мають спільну матеріальну та духовну культуру» [15, с. 80]. Саме ідентичність і спільність культур для нього виступають ключовими джерелами й, у своїй власній динаміці, рушійними силами регіонотворення, завдяки яким відбувається активізація взаємодії між елементами регіону, з'являються нові форми взаємодії та згуртовуються всі елементи регіонального простору [15, с. 81]. Таким чином, сам регіоналізм став визначатися і як потужна, самосвідома форма регіональної культури, яка дозволяє відтворювати основні цінності регіональної ідентичності, розвивати її та адаптувати до змін світу, що оточує регіон.

Значна культурна складова регіоналізму зумовила його дихотомну природу. Адже регіоналізм виступав у моделях протиставлення регіону та середовища незалежно від чинників регіоналізації та форм регіоналізму. Звісно, збільшення розміру регіонального простору, розширення функціональних площин, у яких регіональний простір консолідується, певною мірою розмиває жорсткі ознаки приналежності до регіону. Однак навіть у таких формах регіоналізм усе одно відокремлює певну частину від цілого. Адже регіон, регіональний комплекс, регіональна система в категоріях системності завжди є відкритими системами, оскільки той макрорівень, по відношенню до якого регіон виступає мезорівнем (держава для субнаціональних акторів, глобальна система для регіональних систем міжнародних відносин), завжди має вплив на регіон. І саме зменшення цього впливу є метою регіоналізації. А для цього треба провести чітку межу між регіоном та більшою системою, що для регіону також стає середовищем.

Ідея відмінності регіонального комплексу від оточення як центральна теза регіоналізму підштовхнула, по-перше, до активних компаративних досліджень різних регіональних систем і до появи регіональних досліджень як окремого напрямку в дослідженні міжнародних відносин. По-друге, вона зумовила активну розробку концепції регіоналізму, що серед іншого відштовхувалася від відмінностей регіоналізму та інших тенденцій організації просторових комплексів. Наприклад, регіон, сформований на основі культурних чинників, протиставлявся локалізму як прояву провінціалізації культури. Так, Одам вважав відсутність розвинених соціальних інститутів у певному районі причиною уповільнення адаптації до суспільної трансформації, відсталості культури та нездатності до повноцінного створення регіональної структури взаємодії, яка була б здатна до ефективного розвитку регіону. На його думку, регіональна культура утворювалася лише через злиття локальних традицій із національною культурою всієї держави, а існування активних суспільних інститутів у регіоні робило такий процес можливим [18, с. 43]. Адже «справжній регіоналізм мав сприяти розвитку як регіону, так і всієї держави» [18, с. 43]. Хоча можна заперечити обґрунтованість подібного розрізнення локалізму та регіоналізму, але сама ідея множинності просторової організації, запроваджена Одамом, безумовно виявилася корисною, серед іншого, і для становлення досліджень процесів регіоналізації в міжнародних системах.

Принцип формування інституціональних механізмів як ключових ланок регіоналізації розвинув Патнем, який пов'язував ефективність та результативність регіональних проєктів з існуванням ефективних регулятивних та контрольних механізмів. У його концепції

культурні чинники також відіграли важливу роль, оскільки рівень ефективності інститутів у регіоналізації він пов'язав з існуванням відповідних традицій створення та забезпечення функціонування інститутів [19, с. 162]. Фактор традицій у моделі регіоналізму за Патнемом відіграє важливу методологічну роль. Адже існування традиції співробітництва і розділення праці та повноважень, які існують в одних громадах і відсутні в інших, суттєво впливають на їхнє бажання та готовність долучатися до проектів регіоналізації, а також готовність покладатися у вирішенні важливих питань на колективні дії та механізми. Крім того, традиції співпраці та її організації за територіальним принципом створюють критичну масу звичаїв суспільних та політичних, які необхідні для започаткування нормативної структури регіону. Таким чином, культурні елементи та структура посилюють один одного.

Проблему ідентифікації у процесі регіоналізації проявляє консервативний чинник регіоналізму. Адже регіоналізм насправді посилює деякі традиційні елементи, атрибутивні до того географічного простору, що виступає основою регіону [22, с. 51]. Зіткнення ідентичностей є одним із важливих елементів регіоналізації, що впливає на її успішність, як усередині держави, так і зовні. Якщо всередині держави регіон опиняється перед потребою узгодити власну локальну ідентичність з ідентичністю національного рівня, він може або конструювати нову ідентичність на перетині двох старих й ідентифікуватися як нова за своїми ознаками регіональна структура, або відкидати національну ідентичність та обирати шлях сепаратизму [22]. В обох варіантах регіоналізм залишиться визначальною тенденцією розвитку цього простору. Натомість у міжнародних відносинах відмова від трансформації ідентичності в процесі регіоналізації з високою вірогідністю призведе до згорання регіоналізму взагалі та до втрати регіону.

Отже, соціальна конструкція регіону з'являється і проявляється у процесі регіоналізації. Саме цей аспект виявляється у концепціях регіону як «уявної спільноти» [3], «винайдення традицій» [10], та «консолідованої ідентичності» [13]. Природні особливості регіону часто надають певний поштовх до розгортання регіоналізації в окремих функціональних сферах, заохочуючи економічний і політичний регіоналізм. Однак у сучасному світі саме природні параметри та історичні традиції перестали бути абсолютними категоріями регіоналізації.

Для регіоналізму функціональні взаємодії, незалежно від того, чи корелюють вони із традиційними зв'язками чи ні, виходять на перший план та починають визначати його характер і динаміку регіоналізації. На думку Харелла регіотворення відбувається за рахунок територіальної організації соціальних, політичних, економічних і культурних аспектів життєдіяльності людських спільнот, тобто регіоналізм актуалізується у таких категоріях, як «соціальна згуртованість етнічних, расових і мовних груп, що проживають спільно; економічна взаємодоповнюваність тих господарських і промислових одиниць, що працюють у межах даної території; сумісність загальних цінностей, зв'язаних із культурою, релігією, історичними традиціями; політична солідарність» [8, с. 333].

У сучасному розумінні поняття регіону важливе місце відіграє комплекс функціональних взаємодій, що далеко виводять підхід до виокремлення просторового аспекту регіону від звичайного географічного плану. Простір не менше характеризується економічними, культурними, політичними відносинами, вони не є сторонніми проявами суспільної активності, навпаки, вписані в якості атрибутів самого простору, сприймаються як його невід'ємна характеристика. Так само, регіон пов'язаний із політичним управлінням, що впливає на економічний менеджмент, захист навколишнього середовища, соціальну стабільність – тобто, на низку чинників, визначальних для характеристик простору [17].

У постбіполярному світі важливими аспектами дослідження регіоналізму стали його співвідношення із глобалізацією та місце міжнародних регіонів у глобалізованому світі. Глобалізація з її нівелюванням значення національних кордонів фактично сприяла активізації дискусій щодо регіоналізму, оскільки територіальний у своїй основі, але пов'язаний з усвідомленими чинниками консолідації свого простору, феномен безумовно за глобалізації набуває нової ролі в організації національного та транснаціонального просторів [12]. Особливо значущими такі дослідження стають при вивченні таких регіональних утворень, які на практиці намагаються кинути виклик традиційним державам в актуалізації власної компетенції не тільки в державі, але й у міжнародних системах. Ці зміни в характері взаємовідносин між різними акторами вплинули й на трансформацію природи регіоналізму [5]. Відповідно, предметами досліджень регіоналізму стають визначення особливостей його взаємодії з іншими тенденціями трансформації міжнародних відносин [4], умов його розгортання та посилення й особливостей впливу регіоналізму на поведінку політичних і суспільних акторів [19].

Висновки. Складна картина наукових розвідок міжнародного регіоналізму та еволюція підходів до визначення поняття регіон в міжнародно-політичних дослідженнях свідчать про складність самого явища, про його комплексний та багатовимірний характер. Фактично, регіон та регіоналізм не тільки є предметами міждисциплінарних досліджень, але й у політичному процесі виступають як прояви поліфункціонального загальносистемного явища. Регіоналізм проявляється фактично в усіх площинах функціонування системи міжнародних відносин, внаслідок чого сам відчуває на собі вплив усіх провідних тенденцій трансформації цієї системи. Зв'язок та взаємний вплив регіоналізму й інших тенденцій у системі призводять до видозмінення регіоналізму, його модернізації та адаптації до нового стану системи. Більшість тенденцій, що безпосередньо здійснюють вплив на регіоналізм і, у свою чергу, відчувають на собі вплив регіоналізму, стосуються принципів і шляхів організації світового простору чи його фрагментів.

Тенденції розвитку системи міжнародних відносин, з якими регіоналізм перебуває у тісному зв'язку, впливають також на характер регіоналізації у кожному окремому регіоні. Цей вплив визначається як інтенсивністю взаємодії регіоналізму із відповідною тенденцією, так і ступенем впливу цієї тенденції на регіональний простір. Динаміка процесу регіоналізації визначається наступними факторами: природою та рівнем зближення країн, ступенем їх взаємозалежності, взаємного впливу і взаємодоповнюваності; співвідношенням рівня економічного, політичного, суспільного розвитку держав; історичною, культурною, релігійною, етнічною та лінгвістичною спільністю; природою зв'язків між державами та недержавними міжнародними акторами в регіональному просторі; співвідношенням потенціалу внутрішньої взаємодії в регіональному просторі та зовнішніх впливів; рівнем сили в регіональному просторі, наявністю силової рівноваги між регіональними державами.

Міжнародний регіон як елемент вертикальної, ієрархізованої організації світової системи насправді є продуктом регіонального розвитку й, певною мірою, проявом ієрархічності міжнародної системи. Для міжнародних відносин історично було характерним домінування саме вертикальної організації простору, коли малі та середні держави організовувалися навколо нечисленної групи великих держав. Найвищою фазою вертикального типу організації всього світового простору став європоцентричний світ Нового часу, коли кілька великих європейських держав контролювали через вертикальні зв'язки решту держав у Європі та свої великі колоніальні імперії. Навіть часткове звільнення деяких колоній у першій половині ХХ ст. не змінило докорінно цього стану речей, адже нові держави значною мірою залежали від колишніх метрополій і залишалися у системі їх

вертикальних зв'язків. У повоєнний час становлення біполярності ще більше закріпило вертикальний характер організації системи міжнародних відносин, адже наддержави прагнули жорсткого контролю глобального простору та всіх його акторів.

У таких умовах поява міжнародних регіонів та їх закріплення в системі міжнародних відносин у більшості випадків не була пов'язана із власне регіональними процесами. Формування регіональних комплексів, інколи навіть самої регіональної взаємодії між окремими міжнародними акторами ставала результатом зовнішнього втручання – конструктивного, коли зовнішній актор організовував або навіть формалізував простір (сприяв активізації зв'язків між регіональними державами, виступав ініціатором створення регіональних організацій), або деструктивного, коли зовнішній актор становив загрозу для всіх або більшості регіональних держав. Отже, трансформації системи міжнародних відносин, які призвели до формування її регіонального рівня та поступового підвищення ролі регіону в міжнародних відносинах пов'язані із поступовим послабленням вертикальних зв'язків у світовій системі.

Список використаних джерел

1. Agnew J. A. *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society* / J. A. Agnew. – New York: Routledge, 2014. – 282 с.
2. Allen J. *Rethinking the Region* / J. Allen, D. Massey. – London: Routledge, 1998. – 159 с.
3. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* / B. Anderson. – London: Verso, 1991. – 224 с.
4. Ayers E. L. *All Over the Map: Rethinking American Regions* / E. L. Ayers, P. N. Limerick, S. Nissenbaum, P. S. Onuf. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. – 136 с.
5. Griswold W. Does the center imagine the periphery?: State support and literary regionalism in Norway and the United States / W. Griswold, F. Engelstad. // *Comparative Social Research*. – 1998. – Vol. 17. – С. 129–175.
6. Hartshorne R. The nature of geography / R. Hartshorne. // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1939. – Vol. 29. – С. 1–469.
7. Huntington E. *The Character of Races, as Influenced by Physical Environment. Natural Selection and Historical Development* / E. Huntington. – N.Y. : C. Scribner's Sons, 1924. – 393 с.
8. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics / A Hurrell. // *Review of International Studies*. – 1995. – Vol. 21. – С. 331–358.
9. Hönnighausen L. *Regionalism in the Age of Globalism: Concepts of regionalism Center for the Study of Upper Midwestern Cultures* / L. Hönnighausen. Madison: University of Wisconsin, 2005. – 196 с.
10. Hobsbaum E. *The Invention of Tradition* / E. Hobsbaum, T. Ranger. – Cambridge, 1983. – 322 с.
11. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Vol. 23. – Amsterdam: Elsevier, 2001. – 1001 с.
12. Logan J. R. *Urban Fortunes: The Political Economy of Place* / J. R. Logan, H. L. Molotch. – Berkeley: University of California Press, 1987. – 383 с.
13. Griswold W. The writing on the mud wall: Nigerian novels and the imaginary village / W. Griswold. // *American Sociological Review*. – 1992. – Vol. 57. – С. 709–724.
14. Livingstone D. N. *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise* / D. N. Livingstone. – Oxford : Wiley, 1993. – 444 с.

15. Meinig D. W. The Shaping of America: A Geographical Perspective on 500 Years of History. Volume 1. Atlantic America, 1492–1800 / D. W. Meinig. – New Haven: Yale University Press, 1986. – 524 c.
16. Miggelbrink J. Der gezähmte Blick. Zum Wandel des Diskurses über “Raum” und “Region” in humangeographischen Forschungsansätzen des ausgehenden 20. Jahrhunderts / J. Miggelbrink. – Leipzig: Institut für Länderkunde, 2002.
17. Mitra J. Entrepreneurship, Innovation and Regional Development / J. Mitra. New York: Routledge, 2013. – 360 c.
18. Odum H. W. American regionalism: a cultural-historical approach to national integration / H. W. Odum, H. E. Moore. – N.Y.: H. Holt and Company, 1938. – 693 c.
19. Putnam R. D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / R. D. Putnam. – Princeton: Princeton University Press, 1994. – 280 c.
20. Sauer C. O. Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer / C. O. Sauer. – Berkeley: University of California Press, 1963. – 435 c.
21. Vidal de la Blache P. Principles of Human Geography / P. Vidal de la Blache . – London: H. Holt and Co, 1926. – 511 c.
22. Violich F. The Bridge to Dalmatia: A Search for the Meaning of Place / F. Violich. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998. – 351 c.
23. Wippel, S. Conceptual Considerations of “Space” and “Region”: Political, Economic and Social Dynamics of Region-Building / S. Wippel. // Regionalizing Oman [Ed. by S. Wippel]. – Leipzig: University of Leipzig, 2013. – C. 21–42.

References

1. Agnew, J. A. (2014). *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. N.Y., Routledge.
2. Allen, J. & Massey, D. (1998). *Rethinking the Region*. London, Routledge.
3. Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.
4. Ayers, E. L., Limerick, P. N., Nissenbaum, S., & Onuf, P. S. (1996). *All Over the Map: Rethinking American Regions*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
5. Griswold, W & Engelstad, F. (1998). Does the center imagine the periphery?: State support and literary regionalism in Norway and the United States. *Comparative Social Research*, 17, 129–175.
6. Hartshorne, R. (1939). The nature of geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 29, 1–469.
7. Huntington, E. (1924). *The Character of Races, as Influenced by Physical Environment. Natural Selection and Historical Development*. N.-Y., C. Scribner’s Sons.
8. Hurrell, A. (1995). Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics. *Review of International Studies*, 21, 331–358.
9. Hönninghausen, L. (2005). Regionalism in the Age of Globalism: Concepts of regionalism Center for the Study of Upper Midwestern Cultures. Madison, University of Wisconsin.
10. Hobsbaum, E. & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge.
11. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. (2001). Vol. 23. Amsterdam, Elsevier.
12. Logan, J. R. & Molotch, H. L. (1987). *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. Berkeley, University of California Press.
13. Griswold, W. (1992). The writing on the mud wall: Nigerian novels and the imaginary village. *American Sociological Review*, 57, 709–724.

14. Livingstone, D. N. (1993). *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*. Oxford, Wiley.
15. Meinig, D. W. (1986). *The Shaping of America: A Geographical Perspective on 500 Years of History*. Volume 1. Atlantic America, 1492–1800. New Haven, Yale University Press.
16. Miggelbrink, J. (2002). *Der gezähmte Blick. Zum Wandel des Diskurses über "Raum" und "Region" in humangeographischen Forschungsansätzen des ausgehenden 20. Jahrhunderts*. Leipzig, Institut für Länderkunde.
17. Mitra, J. (2013). *Entrepreneurship, Innovation and Regional Development*. New York, Routledge.
18. Odum, H. W. & Moore, H. E. (1938). *American regionalism: a cultural-historical approach to national integration*. N.Y., H. Holt and Company.
19. Putnam, R. D. (1994) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
20. Sauer, C. O. (1963) *Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley, University of California Press.
21. Vidal de la Blache, P. (1926). *Principles of Human Geography*. London, H. Holt and Co.
22. Violich, F. (1998). *The Bridge to Dalmatia: A Search for the Meaning of Place*. Baltimore, Johns Hopkins University Press .
23. Wippel, S. (2013). *Conceptual Considerations of "Space" and "Region": Political, Economic and Social Dynamics of Region-Building*. In. *Regionalizing Oman* (21–42). Leipzig, University of Leipzig.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 349.6+504.38:551.588.74(477)

INTERNATIONAL CLIMATE CHANGE REGIME AND NATIONAL LAW: CASE-STUDY ON UKRAINE

МІЖНАРОДНИЙ РЕЖИМ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО: ДОСВІД УКРАЇНИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕЖИМ БОРЬБЫ С ИЗМЕНЕНИЕМ КЛИМАТА И НАЦИОНАЛЬНОЕ ПРАВО: ОПЫТ УКРАИНЫ

Medvedieva M.

Doctor of Law, Professor at the International Law Chair of Institute of International Relations of National Taras Shevchenko University of Kyiv. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Медведєва М. О.

Доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Медведева М. А.

Доктор юридических наук, профессор кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.
E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Abstract. *The article considers the inter linkages and overlaps in climate change regime at the national level. The purpose of this research is to prove that fragmentation in climate change regime at the international level can lead to fragmentation and non-compliance at the domestic level. The author stipulates that the fact that climate change is governed by multiple international regimes affects national laws and policies. The author examines different pieces of Ukrainian legislation relating to combating climate change and draws to the conclusion that Ukrainian law on climate change mitigation and adaptation is sporadic and not coherent, it lacks integrated and systematic governance. All sectoral legal acts on energy, energy efficiency, renewable energy sources, agriculture, protection of the atmosphere, etc. require deep reconsideration in light of Ukrainian international obligations on the climate change mitigation and adaptation. New legislation on monitoring, reporting, and verification of the GHGs emissions in various sectors should be adopted.*

Key words: *climate change, national legislation, Ukraine, compliance, regime.*

Анотація. *Стаття присвячена аналізу взаємозв'язків та проблемних питань правового регулювання боротьби зі зміною клімату на національному рівні. Метою цієї статті є доведення того факту, що фрагментація правового режиму боротьби зі зміною клімату на міжнародному рівні може призводити до фрагментації та проблем з виконанням на рівні національного права. Автор припускає, що той факт, що питання зміни клімату регулюється різними міжнародно-правовими режимами, впливає на національне законодавство і політику. Автор аналізує різні сфери законодавства України, присвячені*

боротьбі зі зміною клімату та приходить до висновку, що українське законодавство щодо пом'якшення та адаптації до кліматичних змін є спорадичним та незв'язаним, воно не забезпечує інтегрованого та системного управління. Всі галузеві правові акти з питань енергетики, енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, сільського господарства, охорони атмосфери та ін. потребують глибокого перегляду в світлі міжнародних зобов'язань України щодо пом'якшення та адаптації до зміни клімату. Назріла необхідність ухвалити нове законодавство про моніторинг, звітність та верифікацію викидів парникових газів у різних секторах.

Ключові слова: зміна клімату, національне законодавство, Україна, виконання, режим

Аннотація. Стаття посвячена аналізу взаємосв'язей і проблемних вопросов правового регулювання боротьби з изменением климата на национальном уровне. Целью этой статьи является доказательство того факта, что фрагментация правового режима борьбы с изменением климата на международном уровне может привести к фрагментации и проблемам с выполнением на уровне национального права. Автор предполагает, что тот факт, что вопрос изменения климата регулируется различными международно-правовыми режимами, влияет на национальное законодательство и политику. Автор анализирует различные сферы законодательства Украины, посвященные борьбе с изменением климата и приходит к выводу, что украинское законодательство по смягчению и адаптации к климатическим изменениям является спорадическим и несвязанным, оно не обеспечивает интегрированного и системного управления. Все отраслевые правовые акты по вопросам энергетики, энергоэффективности, возобновляемых источников энергии, сельского хозяйства, охраны атмосферы и др. требуют глубокого пересмотра в свете международных обязательств Украины по смягчению и адаптации к изменению климата. Назрела необходимость принять новое законодательство о мониторинге, отчетности и верификации выбросов парниковых газов в различных секторах.

Ключевые слова: изменение климата, национальное законодательство, Украина, выполнение, режим.

Formulation of the problem. The multi-layered realm of climate change governance is marked by fragmentation in both substance and scale [Khan, 2017: 132]. It's impossible to effectively tackle climate change problems without enhanced interdisciplinary cooperation between different international self-contained regimes such as climate change, ozone protection, and protection of the atmosphere from pollution, weather modification, marine environment, biodiversity, human rights, trade and energy. The same is true for the national governance of climate change topics. Climate change-related issues gradually transcend the borders of international law and become an additional topic of national legal agenda of states. As a result, there are problems with effective domestic implementation and enforcement. In order to ensure that a country safeguard system is developed and implemented efficiently, one should examine synergies with other safeguard systems of related processes in the country [Tegegne, 2017: 2], namely, in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. The issue of international climate change regime as well as its fragmentation and synergies was studied by the following foreign scholars: S. A. Khan, R. Rayfuse, Sh. V. Scott, W. Boyd, H. van Asselt, F. Sindico, M. A. Mehling, K. W. Abbott, Th. Etty, V. Heyvaert, C. Carlarne, D. Farber, J. Scott, E. Fisher, E. Scotford, E. Barritt, L. Rajamani, A. Huggins, M. S. Karim and many others. The study of international climate change regime and implementation of relevant international legal rules into national law has re-

cently become the subject of special attention of Ukrainian scientists, legal practitioners and experts of different fields. Among the doctrinal legal research of these issues the works of A. Andrusevych, S. Kravchenko, O. Bardina, S. Kozhushko, A. Samura, N. Shpeg, K. Prohorenko, N. Udodand other scientists are worth mentioning. However, recent trends of legal regulation of this sphere in Ukraine require an individual research.

The purpose of the article. The purpose of this research is to prove that fragmentation in climate change regime at the international level can lead to fragmentation and non-compliance at the domestic level. The author stipulates that the fact that climate change is governed by multiple international regimes affects national laws and policies.

The main research. Climate change is an issue that cuts across many domains, deeply implicates all areas of international law and policy [13: 5]. The CC regime is fragmented into various functional and sector-specific areas [Boyd, 2014: 515]. Climate change challenges demand high level of coordination and cooperation in different sectors of international and national law. At first blush, international environmental law may be recognized as best suited for this task, but it suffers lack of coherence itself, thus, more integrated approach is needed. As Patricia Birnie, Alan Boyle and Catherine Redgwell rightly point out, ‘the sectoral approach, which has traditionally dominated international regulation of the environment, is plainly inappropriate to the interconnected and global character of climate change’ [Birnie, 2009: 356]. Thus, policy-makers need to build synergies within climate change regime, as well as between climate change regime and regimes for the protection of ozone, atmosphere, marine environment, biodiversity, human rights and governing the geoengineering, trade or energy activities.

Separate climate change issues are regulated by the UN Framework Convention on Climate Change (1992) (hereinafter – the UNFCCC), the Kyoto Protocol (1997), the Paris Agreement (2015), the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (1987), the Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution (1979), the 1999 Protocol to the Convention to Abate Acidification, Eutrophication and Ground-Level Ozone, the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (1977), the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (1973/1978), the London Protocol (1996) to the Convention on the Prevention of the Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (1972), the Convention on Biodiversity (1992), the Energy Charter Treaty (1994), the Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental Aspects (1994), the Energy Community Treaty (2005), Human Rights Council resolutions, WTO rules, ICAO instruments (e.g. Resolution for a global market-based measure to address CO₂ emissions from international aviation), etc. There are some examples of efficient cooperative efforts between the climate change regime and other relative regimes. Still, much has yet to be done to overcome the negative consequences of fragmentation and existent inconsistencies between climate change and other international legal regimes through cooperative efforts and unified position on the nature and impacts of the climate change phenomenon.

Ukraine ratified the UNFCCC, Kyoto Protocol and Paris Agreement. It defined that its National Determined Contribution will not exceed 60% of 1990 GHG emissions level in 2030 [16]. Ukraine is also a Party to all above-mentioned agreements, except the Gothenburg Protocol. Ukraine didn't ratify the Doha Amendment to the Kyoto Protocol [8], though expressed its intention to be bounded by the second commitment period. Ukraine was a leader in the amount of Clean Development Projects implementation due to the efficient national legislation on this particular topic. There are some other achievements that should be mentioned. Ukraine has laws on Energy Efficiency (1994), Electricity (1997), Alternative Types of Fuel (2000), Alternative Types of Energy (2003), amendments to some laws concerning competitive conditions for electricity

from alternative energy sources (2015), National Action Plan on the Implementation of the Kyoto Protocol Provisions (2005), the Sustainable Development Strategy till 2020 (2015), the Conception of the Implementation of Climate Change National Policy till 2030 (2016). Ukrainian law on refugees and persons who need additional or temporary protection (2011) incorporates the notion of climate refugees.

The international standards of the above-mentioned self-contained regimes are being incorporated into Ukrainian legislation, though mainly through secondary legal acts. Meanwhile, Ukraine experiences huge problems in implementing the international standards on the climate change mitigation and adaptation in its national legal order. The legal regulation of these questions in Ukraine is fragmented and lacks synergies. There is no long-term low GHG emission development strategy in Ukraine as envisaged in Article 4 (19) of the Paris Agreement [7]. Strategy for the Development of Agriculture and Agricultural Areas for 2015–2020 (2015) does not have any obligations and measures in the climate change mitigation and adaptation sector [5]. There is no reference to the climate change in the Ukrainian Law on the Protection of Natural Environment (1991) [3]. Law on the Protection of the Atmospheric Air (1992) contains respective references in Articles 16 (obligation to cut down the emission of pollutants impacting climate), 22 (on benefits in introducing the energy efficient technologies and regulation of activities impacting climate) and 33 (on responsibility for unlawful activities impacting climate and weather) [2]. However, there is no proper implementation mechanism except for the environmental tax provided in the Tax Code (2010): Article 243 stipulates tax rates for emissions of pollutants from stationary sources into the air, including GHGs (methane, CO₂ and nitrogen oxides) [1]. The tax rate for carbon dioxide emissions comprises of 0.37 hryvnia per 1 ton, which is considerably cheaper in comparison to developed countries. There is no tax rate for emissions from civil aviation, shipping or automobile transport in Ukraine.

Ukraine acceded to the Energy Community Treaty in 2010 and is obliged to implement EU Directives 2006/32 on energy end-use efficiency and energy services, 2010/31 on the energy performance of buildings, 2010/30 on the indication by labeling and standard product information of the consumption of energy and other resources by energy-related products which are most linked to the issue of combating climate change. Despite Ukraine adopted National Plan on Energy Efficiency till 2020, National Plan on Renewable Energy till 2020 and Energy Strategy till 2030 with a goal to enforce some relevant EU directives, Ukraine still lacks legislation on energy efficiency fund. Ukraine has obligations on climate change mitigation and adaptation due to the EU – Ukraine Association Agreement (2014) [6]. Thus, Ukraine has to implement EU Directive 2003/87 establishing a scheme for GHG emission allowance trading within the Community, but there is no national law on this subject yet.

The National Agency of Environmental Investments, responsible for the implementation of the Kyoto flexible mechanisms which also had accumulated some experience in integrated climate policy management, was liquidated; its functions were transmitted to the Climate Policy Department of the Ukrainian Ministry for Environment and Natural Resources. Intergovernmental Commission on the UNFCCC implementation is not active, meanwhile, national policy on specific industrial sectors that are major sources of GHG emissions is formed by different ministries (of energy, regional development, construction and housing, agriculture and food, infrastructure, etc.), which lack proper coordination and synergy.

The most vivid examples of national climate change legal regime's fragmentation and inconsistency are cases concerning non-compliance by Ukraine with relevant international treaties. On 12 October 2011, the Enforcement Branch of the Kyoto Protocol Compliance Committee adopted a final decision concerning Ukraine and declaring that our country was in non-compli-

ance and not eligible to participate in the market-based mechanisms of the Kyoto Protocol. The question of implementation related to compliance with the Guidelines for national systems for the estimation of anthropogenic GHG emissions by sources and removals by sinks under Article 5 (1) of the Kyoto Protocol. In particular, the expert review team found that the national system of Ukraine failed to perform some of the general and specific functions required by the Guidelines and didn't ensure that Ukraine's 2010 annual submission was sufficiently transparent, consistent, comparable, complete and accurate [9]. Very shortly, however, this sanction was lifted: in March 2012 the Enforcement Branch adopted a decision that Ukraine's implementation was no longer questioned [10]. In 2012, however, two more questions of implementation concerning Ukraine appeared on the agenda. The first question relates to the late submission by Ukraine of its true-up period report and inconsistencies between information submitted by it and the international transaction log maintained by the Secretariat. The second question relates to Ukraine's emission reduction target for the first commitment period of the Kyoto Protocol [17]. In the final decision, the Enforcement Branch confirmed its preliminary finding that Ukraine was not in compliance with Article 7 (1) and 7 (4) of the Kyoto Protocol and the guidelines adopted thereunder; reversed its preliminary finding with respect to compliance with the registry requirements and prescribed the following consequences to be applied with immediate effect to Ukraine: Ukraine was declared to be in non-compliance and required to submit a plan to address its non-compliance within three months [17].

There are also two cases of non-compliance concerning Ukraine within the framework of the Energy Community regime. In September 2016, the Secretariat opened the case ECS-13/16 addressing the lack of complete transposition of the EU Directive 85/337 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. In its preliminary legal assessment, the Secretariat points out the lack of transposition of the Directive's provisions on transboundary environmental impact assessment and the improper or incomplete transposition of the provisions on the projects to be covered by an environmental impact assessment, on the information to be included in the impact assessment report and on public participation, therefore, the Secretariat concluded that Ukraine did not fulfill its obligation to transpose the Environmental Impact Assessment Directive into national law [18]. On 12 January 2017, the Secretariat sent a Reasoned Opinion to Ukraine in this case. On 19 May, the Secretariat submitted this dispute settlement case to the Ministerial Council, which will take a decision on the alleged breaches of the Energy Community acquis by Ukraine at its meeting on 20 October 2017. On 11 February 2013, the Energy Community Secretariat sent Opening Letters to Albania, Bosnia and Herzegovina, FYR of Macedonia, Serbia and Ukraine noting that these five Contracting Parties have not yet transposed and implemented the requirements of Directive 1999/32 relating to a reduction in the sulphur content of certain liquid fuels as required by Article 16 and Annex II of the Treaty (see case ECS-5/13 regarding Ukraine) [19].

Ukraine's failure to adopt a Law on Environmental Impact Assessment became the cornerstone of the case ECS-13/16. Among activities subject to obligatory environmental impact assessment, Article 3 lists all sectors of energy industry, including all types of power plants; it explicitly refers to climate, climate change and GHGs emissions in Articles 1(1)(1), 6(2)(4) and 6(2)(5). The proposed law was vetoed by the President of Ukraine in October 2016. Then the revised and amended law was sent to Ukrainian Parliament for reconsideration. It was finally adopted and took effect on 23 May 2017, but it will become operative just on 18 December 2017 [4].

Some cases initiated by Ukrainian NGOs against governmental institutions dealing with the climate change or related topics also indicate existing problems with enforcement of international

obligations of the state and lack of integrated coherent climate change policy. National NGO 'Environment-People-Law' has a record of such cases dealing with the failure of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine to duly fulfill its climate change obligations, violation of the legislation on the right to information and public participation in climate change issues, inaction of the governmental bodies towards information dissemination and disclosing the information on international emissions trading under the Kyoto Protocol to the UNFCCC, and failure of the National Agency of Environmental Investments to provide access to information in National Electronic Registry of Anthropogenic Emissions, etc. [20].

Conclusions. Once predominantly a global issue addressed by the international community, the climate change slowly transcends the borders of international law and appears on national legal agenda. However, this does not necessarily bring about positive results, as there are still problems with efficient domestic implementation and enforcement.

Ukrainian legislation on the climate change mitigation and adaptation is sporadic and not coherent, it lacks integrated and systematic governance. Ukraine does not have any strategic document on cutting down the GHGs emissions. All sectoral legal acts on energy, energy efficiency, renewable energy sources, agriculture, protection of the atmosphere, etc. require deep reconsideration in light of Ukrainian international obligations on the climate change mitigation and adaptation. New legislation on monitoring, reporting, and verification of the GHGs emissions in various sectors should be adopted. The most vivid examples of national climate change legal regime fragmentation and inconsistency are cases concerning non-compliance by Ukraine with relevant international treaties.

By means of enhanced cooperation at universal, regional and national levels, strong political will and enthusiasm of different state and non-state actors, the dream of harmonious, safe and integrated Earth may finally become the reality.

References

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. [Tax Code, 2 December 2010], <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>>
2. Про охорону атмосферного повітря. Закон України від 16 жовтня 1992 р. [The Law of Ukraine on the Protection of the Atmospheric Air, 16 October 1992], <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2707-12>>
3. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991 р. [The Law of Ukraine «On the protection of natural environment», 25 June 1991], <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>>
4. Про оцінку впливу на довкілля. Закон України від 23 травня 2017 р. [The Law of Ukraine «On environmental impact assessment», 23 May 2017], <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>>
5. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки [Strategy for the Development of Agriculture and Agricultural Areas for 2015–2020], <<http://minagro.gov.ua/system/files/Єдина%20комплексна%20стратегія%20розвитку%20сільського%20господарства%20та%20сільських%20територій%20на%202015-2020.pdf>>
6. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, 2014, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf>
7. Paris Agreement, 12 December 2015, <http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf>

8. Doha Amendment to the Kyoto Protocol, 2012, <http://unfccc.int/files/kyoto_protocol/application/pdf/kp_doha_amendment_english.pdf>
9. Final Decision, Party Concerned: Ukraine, Enforcement Branch of the Compliance Committee, CC-2011-2-9/Ukraine/EB, 12 October 2011.
10. Decision under Paragraph 2 of Section X, Party Concerned: Ukraine, Enforcement Branch of the Compliance Committee, CC-2011-2-16/Ukraine/EB, 9 March 2012.
11. *Birnie P., Boyle A., Redgwell C.* (2009) *International Law and the Environment*. Oxford: Oxford University Press.
12. *Boyd W.* (2014) 'Climate Change, Fragmentation, and the Challenges of Global Environmental Law: Elements of a Post-Copenhagen Assemblage', *University of Pennsylvania Journal of International Law* 32 (2): 457–550.
13. *International Law in the Era of Climate Change* (2012), Rayfuse R., Scott Sh. (eds.) Cheltenham, UK/Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
14. *Khan S.* (2017) 'The Global Commons through a Regional Lens: The Arctic Council on Short-Lived Climate Pollutants', *Transnational Environmental Law* 6 (1): 131–52.
15. *Tegegne Y., S. Ramcilovic-Suominen, K. Fobissie, I. J. Visseren-Hamakers, M. Lindner, M. Kanninen* (2017) 'Synergies Among Social Safeguards in FLEGT and REDD + in Cameroon' *Forest Policy and Economics* 75: 1–11.
16. Intended Nationally-Determined Contribution (INDC) of Ukraine to a New Global Climate Agreement, <<http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Ukraine%20First/Ukraine%20First%20NDC.pdf>>
17. Informal Information Note by the Secretariat, <http://unfccc.int/files/kyoto_protocol/compliance/questions_of_implementation/application/pdf/ukr_informal_info_note_assessment_of_plan_2016dec21.pdf>
18. Case ECS-13/16: UA/Environment, Energy Community, <https://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/AREAS_OF_WORK/Dispute_Settlement/2016/13>
19. Cases 01-05/13: AL, BH, MK, RS, UA/Environment, Energy Community, <https://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/AREAS_OF_WORK/Dispute_Settlement/2013/01_05_13>
20. 'Climate Change', Environment-People-Law, <<http://epl.org.ua/en/law-tax/spravy/zminaklimatu>>

УДК 341.1/8

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

CONCEPT OF STATE SOVEREIGNTY IN INTERNATIONAL LAW

ПОНЯТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Кубальський В. Н.

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету. E-mail: vladislav.kubalskiy@gmail.com

Kubalskiy V.

Ph.D., assistant professor at the international law department of the educational-research institute of international relations of National Aviation University. E-mail: vladislav.kubalskiy@gmail.com

Кубальский В. Н.

Кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры международного права Учебно-научного института международных отношений Национального авиационного университета. E-mail: vladislav.kubalskiy@gmail.com

Анотація. У статті досліджено зміст поняття «державний суверенітет», його міжнародно-правові властивості та особливості концепції державного суверенітету в міжнародному праві на сучасному етапі. Наведені міжнародно-правові акти, які містять юридичну оцінку подій 2014 року в Криму. Особливого значення проведене дослідження набуває у зв'язку з втратою Україною суверенітету над окремими частинами території України. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві ґрунтується на принципах міжнародного права, передусім таких як незастосування сили та погрози силою у міжнародних відносинах, суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, непорушності кордонів та територіальної цілісності держав. Але в більшості міжнародно-правових актів поняття «державний суверенітет» застосовується передусім в поєднанні з принципом територіальної цілісності держав. Зроблено, зокрема, висновки про те, що в рамках міжнародного права доцільно розробити більш ефективні механізми для захисту державного суверенітету, враховуючи необхідність його захисту від сучасних форм виявів міжнародного злочину «агресія», який супроводжується інформаційними, торгівельними, а також «гібридними» війнами.

Ключові слова: державний суверенітет, територіальна цілісність, принципи міжнародного права.

Abstract. In the article is studied of concept «state sovereignty», his international legal properties and features of conception of state sovereignty in an international law on the modern stage. The special value undertaken a study acquires in connection with a loss Ukraine of sovereignty above separate parts of territory of Ukraine. Given the international legal acts, which contain legal opinion of the events of 2014 in Crimea.

The legal envisaged concept of state sovereignty is absent in an international law formally. The analysis of doctrine approaches of lawyers-specialists in international law is conducted to the concept «state sovereignty». The analysis of legal literature witnessed, that a concept «state

sovereignty» in an international law is characterized by next signs: political and legal independence, value as primary international legal subject; needed for exceptional supremacy of state power and envisages insubordination of power of other state; conditioned by legal equality of the independent states and is in basis of modern international law.

State sovereignty is characterized international legal and internal aspects. Under the external aspect of sovereignty is understood independent of other subjects of international law. The internal aspect of territorial supremacy means the right of the state exercise its authority within its territory

Sovereign equality is a concept, what derivant from a concept «sovereignty». But in most international legal acts, the concept of «state sovereignty» is used primarily in combination with the principle of territorial integrity of states. Principle of territorial integrity essentially comes forward as a major backer-up of state sovereignty, as exactly territory is an obligatory sign of any state, sphere of action of his sovereignty.

The concept of state sovereignty in international law is based on the principles of international law, primarily the non-use of force and threat of force in international relations, the sovereign equality of states, non-interference in the internal affairs of states, inviolability of borders and territorial integrity of states. At the national level, appropriate to speak of sovereignty as a property of the state, and at the international level, the principle of respect for state sovereignty.

Thus, state sovereignty remains the base of the international legal system. The most serious crime against state sovereignty in an international criminal law is a crime of aggression. In the framework of international law, it is expedient to develop more effective mechanisms for the protection of state sovereignty, taking into account the need to protect it from contemporary forms of manifestation of an international crime «aggression», which is accompanied by information, trade, as well as «hybrid» wars.

Key words: state sovereignty, territorial integrity, principles of international law.

Аннотация. В статье исследовано содержание понятия «государственный суверенитет», его международно-правовые свойства и особенности концепции государственности суверенитета в международном праве на современном этапе. Приведены международно-правовые акты, которые содержат юридическую оценку событий 2014 года в Крыму. Особое значение проведенное исследование приобретает в связи с утратой Украиной суверенитета над отдельными частями территории Украины. Понятие государственного суверенитета в международном праве основывается на принципах международного права, прежде всего, таких как неприменение силы и угрозы силой в международных отношениях, суверенного равенства государств, невмешательства во внутренние дела государств, нерушимости границ и территориальной целостности государств. Но в большинстве международно-правовых актов понятие «государственный суверенитет» используется прежде всего в сочетании с принципом территориальной целостности государств. Сделан, в частности, вывод о том, что в рамках международного права целесообразно разработать более эффективные механизмы для защиты государственного суверенитета, учитывая необходимость его защиты от современных форм проявлений международного преступления «агрессия», который сопровождается информационными, торговыми, а также «гибридными» войнами.

Ключевые слова: государственный суверенитет, территориальная целостность, принципы международного права.

Постановка проблеми. Тлумачення державного суверенітету в міжнародно-правовому смислі відрізняється певною мірою від його розуміння в загальній теорії держави і

права та у конституційно-правовій науці, хоч і має у своїй основі спільні підходи. Відомий вчений-міжнародник В. Е. Грабар називав «питання про поняття держави, її державності і незалежності загальним і в той же час основним і найважливішим питанням міжнародного права, без розгляду якого неможливо скласти собі правильного уявлення і про окремі його інститути» [10, с. 5].

Мета статті – дослідження змісту поняття державного суверенітету в міжнародному праві та особливостей його правового забезпечення на сучасному етапі в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню особливостей поняття державного суверенітету в міжнародному праві присвятили свої наукові праці такі радянські та російські вчені, як Е. Р. Алієв, К. А. Бекяшев, Д. В. Галушко, М. В. Кожем'якін, В. М. Корецький, І. І. Лукашук, Р. В. Мамедов, О. О. Мойсеєв, Л. А. Моджорян, М. О. Ушаков, серед українських – М. В. Барандій, В. А. Василенко, Н. В. Гринюк, В. Н. Денисов, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та інші. На монографічному рівні міжнародно-правові аспекти державного суверенітету досліджені радянськими (М. О. Ушаков) та російськими вченими-міжнародниками (О. О. Мойсеєв). Проблема державного суверенітету у вітчизняній міжнародно-правовій науці досліджувалась недостатньо. Лише у 2010 році в Україні О. М. Сіваш була захищена дисертація за науковою спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право» на тему «Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII – початок XX ст.)».

Виклад основного матеріалу дослідження. В міжнародному праві відсутнє формально юридичне закріплене поняття державного суверенітету. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

У вітчизняній юридичній енциклопедії зазначено, що, якщо в національному праві термін «суверенітет» пов'язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного державними органами і посадовими особами, то у міжнародному праві він уживається у зв'язку з правосуб'єктністю держави. Сучасне міжнародне право є проявом міждержавних відносин, здійснюваних на основі суверенітету [30, с. 684–685].

Досліджуючи міжнародно-правові властивості державного суверенітету, доцільно навести твердження О. О. Мойсеєва про те, що «сучасний міжнародно-правовий смисл суверенітету відображає існування на міжнародній арені незалежних і юридично рівних первинних суб'єктів міжнародного права» [22, с. 13]. Подібну точку зору висловив і Р. В. Мамедов [21].

Суверенітет виступає висхідним елементом побудови усієї міжнародно-правової системи, сучасне міжнародне право обумовлено існуванням суверенітету держав і слугує гарантом державного суверенітету, не підкоряє і не скасовує його [23, с. 26]. Суверенітет за своєю сутністю виступає як основна якість держави в міжнародному праві [21]. Як уточнює з цього приводу Р. Б. Хорольський, «суверенітет держав є однією із засадничих умов існування сучасного міжнародного права як різновиду світового порядку, оскільки міжнародне право розвивалося одночасно з концепцією політичної суверенності» [28, с. 18]. Принцип суверенітету в міжнародно-правовому смислі з часу свого концептуального оформлення і по даний момент є необхідною юридичною і політичною основою для ефективного міждержавного спілкування [21].

Принцип державного суверенітету вже декілька сторіч є наріжним каменем світопорядку та міжнародного права, піддається в наші дні глибокій ерозії, нерідко стає яблуком розбрату, через що ллється кров, сіються смерть і руйнування, завдається горе мільйонам

людей [16, с. 134]. У зв'язку з цим, суверенітет в радянській юридичній літературі визнався найбільш політичним з-поміж усіх юридичних принципів» [19, с. 11].

Для держави суверенітет, як життя для людини [20, с. 209]. Але, як стверджує Е. Л. Кузьмін, «суверенітет не абсолют. Навіть сильна держава обмежена самим фактом існування іншої більш сильної держави, а також загальним порядком, існуючим на міжнародній арені» [17, с. 53]. У цьому зв'язку С. В. Смирнов у своєму дисертаційному дослідженні констатував, що суверенітет сучасної держави в міжнародних відносинах є реально існуюча незалежність держави, межі якої обмежені загальноновизнаними нормами міжнародного права [27, с. 11]. Слід враховувати водночас, як писав Г. Елінек у своїй праці «Загальне вчення про державу», що «суверенітет є властивість, і притому така, яка не може бути ані збільшена, ані зменшена» [31, с. 247]. В. А. Василенко стверджує, що «міжнародне право не обмежує державний суверенітет, а є найбільш доступною мірою узгодження і координації суверенних воль держав, що впливають з суверенітету» [9, с. 60–79].

Є очевидним, що державний суверенітет характеризують міжнародно-правовий та внутрішній аспекти. З плином часу та під впливом міжнародного права у розвитку концепції суверенітету поступово став зміщуватися вектор із внутрішніх на зовнішні аспекти [15, с. 76]. Як пише С. В. Черниченко, «державний суверенітет набув переважно міжнародно-правового «відтінку» [29, с. 27]. Радянський дослідник І. Д. Левін свого часу підкреслював, що «міжнародне право і суверенітет не лише сумісні, але і являють собою логічно необхідну кореляцію, передбачають одне одного» [19, с. 117].

У радянському словнику міжнародного права суверенітет держави розуміється як «повнота законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території, яка виключає усіляку іноземну владу на її території, а також як не підпорядкування держави владі іноземних держав у сфері міжнародного спілкування, крім випадків явно вираженої і добровільної згоди (як правило, на основі взаємності)» [26, с. 388–389].

В дисертаційному дослідженні з міжнародного права, спеціально присвяченого державному суверенітету, останній визначається наступним чином: це невідчужувана юридична якість незалежної держави, яка символізує його політико-правову самостійність, вищу відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; необхідний для виняткового верховенства державної влади і передбачає не підпорядкування владі іншої держави; виникає або зникає через добровільну зміну статусу незалежної держави як цілісного соціального організму; обумовлений правовою рівністю незалежних держав і знаходиться в основі сучасного міжнародного права [22, с. 8].

Аналіз юридичної літератури з проблем державного суверенітету засвідчив, що досліджуване питання традиційно розглядається у прив'язці до принципів міжнародного права, які впливають з ідеї суверенітету: принцип суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах, мирного вирішення міжнародних спорів, територіальної цілісності держави, непорушності кордонів тощо.

Існує певна термінологічна невизначеність щодо назви принципу в міжнародному праві: одні вчені називають його принципом суверенітету, інші – принципом поваги до державного суверенітету. Так, відомий вітчизняний вчений В. Н. Денисов відзначає, що принцип суверенітету, який інкорпорований зі звичаєвого міжнародного права, є принципом Статуту ООН і водночас основним принципом міжнародного права [11, с. 127]. К. А. Бекашев називає його принципом поваги до державного суверенітету та визначає його в якості основоположного та основного принципу сучасного міжнародного права [7, с. 913–928].

В юридичній літературі підкреслюється, що принцип поваги до державного суверенітету є центральним принципом усієї міжнародно-правової системи. Державний суверенітет робить держави – первинних суб'єктів міжнародного права – юридично рівними. Повага до державного суверенітету є обов'язком усіх суб'єктів міжнародного права [7, с. 927]. Держави повинні поважати суверенітет інших учасників міжнародних відносин, тобто не посягати на їх право в межах власної території здійснювати законодавчу, виконавчу, адміністративну і судову владу без будь-якого втручання з боку інших держав, а також самостійно здійснювати свою зовнішню політику [20, с. 202].

В контексті дотримання принципу поваги державного суверенітету суб'єкти міжнародного права зобов'язані утримуватися від прямого втручання, підривної діяльності та всіх форм непрямого втручання у внутрішні або зовнішні справи будь-якої держави. Ця нормативна заборона конкретизована в низці міжнародно-правових актів ООН – Декларації щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи держав, захисту їх незалежності та суверенітету 1965 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., Декларації про недопущення інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р., Декларації про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1987 р. та деяких інших.

Систематизуючи міжнародно-правову концепцію державного суверенітету, виділяють основні її складові:

по-перше, суверенна держава – це суб'єкт міжнародного права;
по-друге, вона не знаходиться під контролем жодної іншої держави;
по-третє, вона фактично довела свою здатність існувати в якості суб'єкта міжнародних відносин [6].

А. Касезе у своїй відомій праці «Міжнародне право» [33, с. 49–52] називає суверенітет всеохоплюючою категорією і включає до його складу наступні повноваження і права:

1) право поширювати свою владу на усіх осіб, які знаходяться на території держави. Це право, на думку вченого, є «квінтесенцією суверенітету»;

2) право вільно використовувати та контролювати територію, яка перебуває під юрисдикцією цієї держави, і здійснювати будь-які необхідні дії, необхідні для населення, яке проживає на її території;

3) право, яке гарантує, що жодна держава не стане вторгтися на територію іншої держави;

4) право на імунітет від юрисдикції іноземних судів від дій, здійснюваних в рамках суверенітету іншої держави, і на виключення дії заходів, спрямованих на використання публічної власності чи активів, в рамках виконання цією державою публічних функцій;

5) право на імунітет для представників держави, які діють в рамках своєї правоздатності;

б) право на повагу до життя та майна осіб, які представляють державу за її межами.

Отже, під зовнішньою стороною суверенітету розуміється незалежність від інших суб'єктів міжнародного права. Внутрішній аспект означає територіальне верховенство, тобто право держави здійснювати свою владу в межах своєї території [8].

Суверенна рівність – поняття, яке похідне від поняття «суверенітет». Принцип суверенної рівності передбачає наступне:

а) держави юридичні рівні;

б) кожна держава користується правами, притаманними повному суверенітету;

в) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав;

г) територіальна цілісність і політична незалежність держав недоторканні;

д) кожна держава має право вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи, кожна держава зобов'язана виконувати повністю та добросовісно свої міжнародні зобов'язання та жити у мирі з іншими державами [1].

Суверенна рівність держав є невід'ємною складовою їхньої міжнародної правосуб'єктності, походить з визнання суверенітету найбільш важливою рисою, притаманною всім державам [32]. Авторитетний дослідник Г. Кельзен зазначав, що історично принцип суверенної рівності формувався на основі двох взаємопов'язаних правових засад – поваги до суверенітету всіх держав та їхньої рівноправності у міжнародних відносинах [35]. Радянська доктрина міжнародного права поділяла позицію Г. Кельзена в питанні формування принципу суверенної рівності держави [18, с. 45].

Виходячи з того, що територія – один з найважливіших компонентів державного суверенітету, поняття «суверенітет» використовується переважно у поєднанні з поняттям «територіальна цілісність» у багатьох міжнародно-правових документах. М. Шоу підкреслює, що концепція територіального суверенітету безпосередньо пов'язана з владою, яку здійснює держава на своїй території. У міжнародному праві територія і суверенітет є нерозривно пов'язаними, оскільки територія є географічним простором стосовно якого суверенітет або суверенні права можуть бути реалізовані [37, с. 61–91]. Територіальний суверенітет є юридичною сентенцією, що позначає явище територіальності, правовий прояв якої дав поштовх до формування принципу територіальної цілісності [5, с. 96–99]. В цьому контексті доцільно навести позицію Міжнародного суду ООН у справі Corfu Channel 1949 року, який у своєму рішенні вказав, що незастосування сили включає також заборону порушення територіального суверенітету держави, що є, за визначенням Суду, «суттєвою засадою міжнародних відносин» [11, с. 117].

Важливо зазначити, що принцип територіальної цілісності по суті виступає найважливішим засобом забезпечення державного суверенітету, оскільки саме територія – обов'язкова ознака будь-якої держави, сфера дії її суверенітету. В ч. 4 ст. 2 Статуту ООН зазначається: «Держави-члени повинні утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або використання сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави ...» [3]. В даному випадку є всі підстави констатувати певну тотожність понять «політична незалежність» та «державний суверенітет».

Сутність принципу територіальної цілісності полягає у визнанні права держав на територіальну цілісність як найважливішого права, властивого суверенітету, що означає реалізацію державою всіх прав у їхній повноті і винятковим чином у просторі, визначеному державними кордонами [24]. З цього приводу Л. Оппенгейм відзначав, що заборона втручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції держави, є безпосереднім наслідком права кожної держави на суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність» [36]. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва у Європі (1975 р.) передбачав, що «держави-учасниці будуть поважати суверенну рівність і своєрідність одна від одної, а також усі права, властиві їхньому суверенітету й охоплені ним, зокрема, право кожної держави на юридичну рівність, територіальну цілісність, свободу і політичну незалежність» (ст. 2) [34].

В Декларації ООН про принципи міжнародного права 1970 р. передбачено обов'язки держав щодо територіальної цілісності, зокрема, утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави; утримуватися від вказаних дій як засобу врегулювання міжнародних проблем; утримуватися у своїх міжнародних відносинах від військової, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, спрямованого проти політичної незалежності або територіальної цілісності будь-якої держави; не робити

спроб, спрямованих на часткове або повне руйнування національної єдності і територіальної цілісності держави чи їхньої політичної незалежності, як несумісних з метою і принципами Статуту. У зазначеній вище Декларації стосовно принципу рівноправності та самовизначення народів міститься наступне застереження: «Ніщо в наведених вище пунктах не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які вели б до розчленування або до часткового чи повного руйнування територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав ...» [1].

Найтяжчим злочином проти державного суверенітету в міжнародному кримінальному праві визнається злочин агресії. У Резолюції Генеральної Асамблеї (далі – ГА) ООН № 3314 (XXIX) «Про визначення агресії» (1974 р.) визначено, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН (ст. 1) [2].

Як зазначав професор О. В. Задорожній, військова агресія Росії проти України та дії, що її супроводжують, містять ознаки системних порушень російською стороною основних обов'язків держав щодо принципу суверенної рівності, визначених міжнародно-правовими актами у цій сфері:

I. Обов'язок поважати правосуб'єктність інших держав, їхню територіальну цілісність і політичну незалежність. Військова агресія РФ проти України, окупація та анексія Кримського півострова спрямовані не лише проти правосуб'єктності та політичної незалежності, територіальної цілісності нашої держави, а на їхнє знищення та розпад України як держави;

II. Обов'язок жити у мирі з іншими державами, який РФ грубо порушує, неправомірно застосовуючи силу України;

III. Обов'язок не перешкоджати державі і не застосовувати засобів тиску на неї при реалізації державою прав, властивих суверенітету, зокрема, права вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи, ухвалювати свої закони та адміністративні правила [12, с. 356–357].

Росія, вчиняючи військову агресію, анексію Кримського півострова та цілий ряд інших дій, зокрема, в рамках «торгівельної війни», «газової війни», протидії європейській та євроатлантичній інтеграції України, вимогах щодо внутрішнього устрою країни тощо грубо порушує передбачені принципом суверенної рівності обов'язки поважати ці права, правосуб'єктність інших держав, їхню територіальну цілісність і політичну незалежність, не застосовувати силу, не вчиняти жодного тиску при реалізації ними прав, притаманних повному суверенітету.

Окупація та анексія Кримського півострова, окупація частини Донецької та Луганської областей передусім порушують право України на суверенітет, політичну незалежність, територіальну недоторканність, національну єдність і безпеку, право вільно здійснювати свої внутрішні функції, невід'ємний суверенітет над своїми природними ресурсами відповідно до волі її народу без зовнішнього втручання, підривної діяльності, примусу або погрози в будь-якій формі [12, с. 362].

Як зазначається у науковій записці вчених Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «... Російська Федерація проігнорувала Будапештський меморандум і норми міжнародного права, зруйнувала світовий порядок, поставши в ролі держави-агресора, що підтримує сепаратизм та тероризм, не дотримується принципів суверенітету незалежних держав та непорушності встановлених і визнаних кордонів» [25, с. 66]. У цьому контексті цілком доречно навести висловлювання М. Вуда про те, що «факт оскарження суверенітету держави над певною територією в жодному разі не дає право іншій

державі застосовувати силу для «відновлення» або «встановлення» власного суверенітету над територією, на яку вона претендує; такі дії являють собою грубе порушення принципу територіальної цілісності держави в сенсі права на контроль над спірною територією. Сила не може використовуватись як засіб розв'язання міжнародних спорів, у тому числі територіальних» [13, с. 137].

Парламентська Асамблея ОБСЄ у своїй Резолюції від 1 липня 2014 року під назвою «Очевидне, грубе та невиправлене порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією» зазначила, що «ОБСЄ засуджує очевидне, грубе і невиправлене порушення гельсінських принципів Російською Федерацією щодо України, в тому числі особливо кричуще порушення суверенітету і територіальної цілісності цієї країни; вважає такі дії, що включають військову агресію і різні форми примусу, спрямовані на утиск властивих суверенітету України прав на угоду власним інтересам Російської Федерації, неспровокованими і заснованими на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах» (п. 12) [4].

9 квітня 2014 року Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила Резолюцію № 1988 «Розвиток останніх подій в Україні: загроза функціонуванню демократичних інститутів», в якій підтвердила свою «підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України». 27 березня 2014 року ГА ООН ухвалила резолюцію № 68/262 «Територіальна цілісність України», в якій хоча і відсутня юридична оцінка дій Росії, однак підтверджено визнання суверенітету, політичної незалежності, єдності та територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах. Рада Безпеки ООН у своїй Резолюції щодо «Мінських угод» № 2202 від 17 лютого 2015 р. підтвердила повну повагу до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України. У жовтні 2016 року Третій комітет ГА ООН ухвалив Резолюцію під назвою «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)», в якій засуджується окупація Криму та підтверджується невизнання його анексії.

Висновки. Отже, поняття державного суверенітету в міжнародному праві ґрунтується на принципах міжнародного права, передусім таких як незастосування сили та погрози силою у міжнародних відносинах, суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, непорушності кордонів та територіальної цілісності держав. На внутрішньодержавному рівні слід вести мову про суверенітет як властивість держави, а на міжнародному рівні про принцип поваги до державного суверенітету. Державний суверенітет залишається базисом міжнародно-правової системи. В рамках міжнародного права доцільно розробити більш ефективні механізми для захисту державного суверенітету, враховуючи необхідність його захисту від сучасних форм виявів міжнародного злочину «агресія», який супроводжується інформаційними, торгівельними, а також «гібридними» війнами.

Список використаних джерел

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН (24 октября 1970 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
2. Определение агрессии (утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
3. Статут ООН від 26 червня 1945 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

4. Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation // *Baku Declaration and Resolutions*. OSCE. – 2014. – 60 p.
5. Алямкін Р. Сила права vs право сили: територіальна цілісність держав у сучасному світі / Р. Алямкін // *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. – 2014. – № 4. – С. 96–99.
6. Барциц И. Н. Правовое пространство России. Вопросы конституционной теории и практики / И. Н. Барциц. – М., 2000. – 496 с.
7. Бекашев К. А. Принцип уваження державного суверенітета – основопологаючий принцип загального міжнародного права / К.А. Бекашев // *LexRussica*. – 2008. – № 4. – С. 913–928.
8. Валяровский Ф. И. Суверенитет в конституционном строе Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ф. И. Валяровский – М., 2003. – 153 с.
9. Василенко В. А. Государственный суверенитет и международный договор / В. А. Василенко // *Советский ежегодник международного права*. – М. : Наука, 1973. – С. 60–79.
10. Грабарь В. Э. Римское право в истории международно-правовых учений. Элементы международного права в трудах легистов XII–XIV веков [Текст] / В. Э. Грабарь. – Юрьев: Тип. К. Маттиссена, 1901. – I–VII. – 293 с.
11. Денисов В. Н. Принципи міжнародного права // *Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 126–128.
12. Задорожній О. В. Міжнародне право у відносинах України та Російської Федерації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / О. В. Задорожній. – К., 2015. – 594 с.
13. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія / Задорожній Олександр Вікторович; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. – Київ : К.І.С., 2015. – 712 с.
14. Задорожній О. В. Становлення та нормативний зміст принципу територіальної цілісності держав як основного принципу міжнародного права / О. В. Задорожній // *Університетські наукові записки*. – 2015. – № 1 (53). – С. 231–246.
15. Кожевников К. К. Демократия и международное право: иллюзия или реальность? / К. К. Кожевников. – М. : Издательство «Юрист», 2014. – 150 с.
16. Кузьмин Э. Л. Международное право на распутье / Э. Л. Кузьмин // *Международная жизнь*. – 2007. – № 7–8. – С. 125–143.
17. Кузьмин Э. Л. Мировое государство: иллюзии или реальность? Критика буржуазных концепций суверенитета / Э. Л. Кузьмин. – М. : Международные отношения, 1969. – 199 с.
18. Курс международного права в 7 томах. – Т. 2. – М. : Наука, 1989. – 240 с.
19. Левин И. Д. Суверенитет. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 373 с.
20. Мамедов Р. В. Государственный суверенитет как объект международно-правового регулирования / Р. В. Мамедов // *Экономика и право. XXI век*. – 2013. – № 2. – С. 202–211.
21. Мамедов Р. В. Государственный суверенитет в доктринах международного права / Р. В. Мамедов // *Образование и право*. – 2013. – № 10 – С. 7–22.
22. Моисеев А. А. Соотношение суверенитета и надгосударственности в современном международном праве (в контексте глобализации): автореф. дисс. ... д. ю. н.: 12.00.10 / А. А. Моисеев; М, 2007. – 45 с.

23. Моисеев А. А. Суверенитет государства в современном мире: международно-правовые аспекты / А. А. Моисеев. – М. : Научная книга, 2006. – 246 с.
24. Остроухов Н. В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и её обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10 / Н. В. Остроухов. – М., 2010. – 61 с.
25. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: Наукова записка / Кресіна І.О. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Кресін О. В. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – 143 с.
26. Словарь международного права. – М. : Международные отношения, 1986. – 432 с.
27. Смирнов С. В. Суверенитет современного государства в условиях глобализации: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... к. ю. н.: 12.00.01 / С. В. Смирнов. – Казань, 2011. – 24 с.
28. Хорольський Р. Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Р. Б. Хорольський. – Х., 2001. – 201 с.
29. Черниченко С. В. Делим ли государственный суверенитет? / С. В. Черниченко // Евразийский юридический журнал. – 2010. – № 12. – С. 25–31.
30. Шаповал В. М. Суверенітет державний / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 684–685.
31. Эллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Эллинек. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 752 с.
32. Ansong A. The Operation of the Concept of Sovereign Equality of States in International law / A. Ansong. – Middlesex University. – 2012. – 366 p.
33. Cassese A. International law / A. Cassese. – Oxford University Press, 2005. – 558 p.
34. Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act 1975. – Helsinki, 1975. – 62 p.
35. Kelsen H. Peace through law / Hans Kelsen. – Union, New Jersey, 2000. – 135 p.
36. Oppenheim's International Law: Vol. I, Peace (in 2 parts) / Edited by Robert Jennings, Arthur Watts. – 9th ed. – Longman, 1992. – 1572 p.
37. Shaw M. N. Territory in International Law / M. N. Shaw // Netherlands Yearbook of International Law. – 1982. – Volume 13. – P. 61–91.

References

1. Declaration on the principles of international law concerning friendly relations and cooperation between states in accordance with the UN Charter (October 24, 1970) [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569
2. Definition of aggression (resolution 3314 (XXIX) of 14 December 1974 approved by General Assembly) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml
3. United Nations Charter, June 26, 1945 [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010
4. Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation // Baku Declaration and Resolutions. OSCE. – 2014. – 60 p.

5. *Aliamkin R.* Syl'a prava chy pravo syly: terytorialna tsilisnist derzhav u suchasnomu sviti [The power of law or the law of force: the territorial integrity of states in the modern world] / R. Aliamkin // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 4. – S. 96–99.
6. *Bartsits I. M.* Pravovyi prostir Rosii. Pytannia konstytutsiinoi teorii i praktyky [Legal space of Russia. Issues of constitutional theory and practice] / Bartsits I. M. Y. N. – M., 2000. – 496 s.
7. *Bekiashev K. A.* Pryntsyp povahy derzhavnoho suverenitetu – osnovopolozhnyi pryntsyp zahalnoho mizhnarodnoho prava [Principle of respect for the sovereignty – is a fundamental principle of general international law] / K. A. Bekiashev // Lex Russica. – 2008. – № 4. – S. 913–928.
8. *Valiarovskii F. I.* Suverenitet v konstytutsiinomu ladi Rosiiskoi Federatsii [Sovereignty in the Constitutional System of the Russian Federation]: dyss. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / F. I. Valiarovskii – M., 2003. – 153 s.
9. *Vasylenko V. A.* Derzhavnyi suverenitet i mizhnarodnyi dohovir [National sovereignty and international treaty] / V. A. Vasylenko // Radianskyi shchorichnyk mizhnarodnoho prava. – M.: Nauka, 1973. – S. 60–79.
10. *Hrabar V. E.* Rym'ske pravo v istorii mizhnarodno-pravovykh navchan. Elementy mizhnarodnoho prava v pratsiakh lehistov XII–XIV stolit [Roman law in the history of international legal exercises. Elements of international law in the works of legists of the XII–XIV centuries] / V. E. Hrabar. – Yuriev: Typ. K. Mattisse, 1901. – I–VII. – 293 c.
11. *Denysov V. N.* Pryntsypy mizhnarodnoho prava [Principles of international law] // Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. / Redkol.: Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – K.: Ukr. entsykl., 1998. – T. 5: P–S. – 2003. – S. 126–128.
12. *Zadorozhnii O. V.* Mizhnarodne pravo u vidnosynakh Ukrainy ta Rosiiskoi Federatsii [International law in relations between Ukraine and the Russian Federation] / dys. ... d–ra yuryd. nauk: 12.00.11 / O. V. Zadorozhnii. – K., 2015. – 594 s.
13. *Zadorozhnii O. V.* Porushennia ahresyvnoiu viinoiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy osnovnykh pryntsypiv mizhnarodnoho prava [Violation of the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine basic principles of international law]: monohrafiia / Zadorozhnii Oleksandr Viktorovych; Ukr. asots. mizhnar. prava, In–t mizhnar. vidnosyn Kyiv. nats. un–tu im. Tarasa Shevchenka, kaf. mizhnar. prava. – Kyiv: K.I.S., 2015. – 712 s.
14. *Zadorozhnii O. V.* Stanovlennia ta normatyvnyi zmist pryntsypu terytorialnoi tsilisnosti derzhav yak osnovnoho pryntsypu mizhnarodnoho prava Formation and normative content of the principle of territorial integrity of states as the basic principle of international law [Formation and normative content of the principle of territorial integrity of states as the basic principle of international law] / O. V. Zadorozhnii // Universytetski naukovi zapysky. – 2015. – № 1 (53). – S. 231–246.
15. *Kozhevnykov K. K.* Demokratsiia i mizhnarodne pravo: iliuziia chy realnist? [Democracy and international law: illusion or reality?] / K. K. Kozhevnykov. – M.: Vydavnytstvo «Iuryst», 2014. – 150 c.
16. *Kuzmin E. L.* Mizhnarodne pravo na rozdorizhzhzi [International Law at the Crossroads] / E. L. Kuzmin // Mizhnarodna zhyttia / [International Life]. – 2007. – № 7–8. – C. 125–143.
17. *Kuzmin E. L.* Svitove derzhava: iliuzii chy realnist? Krytyka burzhuaznykh kontseptsii suverenitetu [World state: illusion or reality? Critique of bourgeois concepts of sovereignty] / E. L. Kuzmin. – M.: Mizhnarodni vidnosyny [International relationship], 1969. – 199 s.
18. Kurs mizhnarodnoho prava v 7 tomakh. [International Law Course in 7 volumes] – T. 2. – M.: Nauka, 1989. – 240 s.

19. Levin I. D. Suverenitet. [Sovereignty] – SPb. : Vydavnytstvo «Iurydychnyi tsentr Press», 2003. – 373 s.
20. Mamedov R. V. Derzhavnyi suverenitet yak ob'ekt mizhnarodno–pravovoho rehuliuвання [State sovereignty as an object of international legal regulation] / R. V. Mamedov // Ekonomika i pravo. XXI stolittia. – 2013. – № 2. – S. 202–211.
21. Mamedov R. V. Derzhavnyi suverenitet v doktrynakh mizhnarodnogo prava [State sovereignty in the doctrines of international law] / R. V. Mamedov // Osvita i pravo. – 2013. – № 10 – S. 7–22.
22. Moiseiev A. A. Spivvidnoshennia suverenitetu i nadderzhavnykh v suchasnomu mizhnarodnomu pravi (v konteksti hlobalizatsii) [Value of sovereignty and supstate in modern international law]: avtoref. disc. ... d.i.u.n. : 12.00.10 / A. A. Moiseiev; M., 2007. – 45 s.
23. Moiseiev A. A. Suverenitet derzhavy v suchasnomu sviti: mizhnarodno–pravovi aspekty [State sovereignty in the modern world: international legal aspects] / A. A. Moiseiev. – M. : Naukova knyha, 2006. – 246 s.
24. Ostroukhov N. V. Terytorialna tsilisnist derzhav v suchasnomu mizhnarodnomu pravi i yii zabezpechennia v Rosiiskii Federatsii ta na postradianskomu prostori [Territorial integrity of states in modern international law and its provision in the Russian Federation and in the post–Soviet space]: / N. V. Ostroukhov. – M., 2010. – 61 s.
25. Polityko-pravovi mekhanizmy zapobihannia separatyzmu v demokratychnomu suspilstvi [Political and legal mechanisms for preventing separatism in a democratic society]: Naukova zapyska / Kresina I. O. (kerivnyk avt. kol.), Shemshuchenko Iu.S., Horbatenko V.P., Kovalenko A. A., Kresin O. V. ta in. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2014. – 143 s.
26. Slovyk mizhnarodnogo prava. [Dictionary of international law] – M. : Mizhnarodni vidnosyny [International relations], 1986. – 432 s.
27. Smyrnov S. V. Suverenitet suchasnoi derzhavy v umovakh hlobalizatsii: pytannia teorii i praktyky [Sovereignty of the modern state in the conditions of globalization: issues of theory and practice] / S. V. Smyrnov. – Kazan, 2011. – 24 c.
28. Khorolskyi R. B. Pravovi zasoby vyrishennia mizhnarodnykh sporiv u ramkakh Yevropeiskoho Soiuzu [Legal means of resolving international disputes within the framework of the European Union]: / R. B. Khorolskyi. – Kh., 2001. – 201 c.
29. Chernychenko S. V. Dilymo chy derzhavnyi suverenitet? [Do we share state sovereignty?] / S. V. Chernychenko // Yevraziiskyi yurydychnyi zhurnal. – 2010. – № 12. – S. 25–31.
30. Shapoval V. M. Suverenitet derzhavnyi [State sovereignty] / V.M. Shapoval // Yurydychna entsyklopediia: / Redkol.: Iu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – K. : Ukr. entsykl., 1998. – T. 5: P-S. – 2003. – S. 684–685.
31. Ellinek H. Zahalne vchennia pro derzhavu [General doctrine of the state] / H. Ellinek. – SPb. : Yurydychnyi tsentr Pres, 2004. – 752 s.
32. Ansong A. The Operation of the Concept of Sovereign Equality of States in International law / A. Ansong. – Middlesex University. – 2012. – 366 p.
33. Cassese A. International law / A. Cassese. – Oxford University Press, 2005. – 558 p.
34. Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act 1975. – Helsinki, 1975. – 62 p.
35. Kelsen H. Peace through law / Hans Kelsen. – Union, New Jersey, 2000. – 135 p.
36. Oppenheim's International Law: Vol. I, Peace (in 2 parts) / Edited by Robert Jennings, Arthur Watts. – 9th ed. – Longman, 1992. – 1572 p.
37. Saw M. N. Territory in International Law / M. N. Shaw // Netherlands Yearbook of International Law. – 1982. – Volume 13. – P. 61–91.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

УДК 330.8

METHODOLOGICAL DISCOURSE IN ECONOMIC SCIENCE

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Filipenko A. S.

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: anton_filipenko@ukr.net

Філіпенко А. С.

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: anton_filipenko@ukr.net

Филипенко А. С.

Доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: anton_filipenko@ukr.net

Abstract. *The article investigates the main approaches in the field of economic methodology. There are two methodological trends that emerged under the philosophy of science: naturalistic and constructivist. The first originates from Aristotle's materialism, the second – from Plato's ideas. Naturalized approaches eliminates distinction between the “context of discovery” and the “context of justification”. Constructivism related to cognitive methodological paradigm. It means that it is more sociological in nature, concerned with connections between individuals – with learning, inter-subjectivity, and social knowledge. Thus, the main methodological views on economic theory can, on the one hand, explain the economic life in all its dimensions – the micro – macro – and geo-economic levels, establish certain patterns and trends. On the other hand, using a variety of methods – logical, mathematical, statistical, computer models and programs, new phenomena and processes of local or global nature are explored. That creates conditions for accumulation of empirical and theoretical material that enriches the economic theory, generally shaping the economic science.*

Key words: *economic methodology, discourse, the philosophy of science, naturalism, constructivism, realism, post-modern, methodological individualism.*

Анотація. *У статті розглянуті головні підходи щодо методології в економічній науці. Основна увага приділена двом методологічним поглядам у контексті філософії науки: натуралізму та конструктивізму. Натуралізм бере свої початки від матеріалізму Аристотеля, конструктивізм – від ідеалізму Платона. Натуралізм знімає відмінності між “контекстом відкриття” та “контекстом підтвердження”. Конструктивізм відноситься до когнітивної методологічної парадигми. Це характеризує його соціологічну при-*

роду, що проявляється у взаємозв'язках між індивідуумами, у навчанні та в соціальних знаннях. Отже, методологічні виміри економічної науки, з одного боку, пояснюють економічну реальність у всіх її проявах: на мікро-, макро- та геоекономічному рівнях. З іншого боку, використовуючи різноманітні методи – логічні, математичні, статистичні, комп'ютерні моделі і програми, досліджуються нові феномени і процеси локального і глобального значення. Зазначене створює передумови для узагальнення емпіричного та теоретичного матеріалу, що поліпшує розуміння економічної теорії та економічної науки.

Ключові слова: економічна методологія, дискурс, філософія науки, натуралізм, конструктивізм, реалізм, пост-модерн, методологічний індивідуалізм.

Анотація. В статті рассмотрены ведущие методологические концепции в современной экономической науке. Основное внимание уделено двум методологическим позициям в контексте философии науки: натурализму и конструктивизму. Натурализм берет свое начало от материализма Аристотеля, конструктивизм – от идеализма Платона. Натурализм нивелирует различия между “контекстом открытия” и “контекстом подтверждения”. Конструктивизм относится к когнитивной экономической парадигме. Это характеризует его социологическую природу, проявляющуюся во взаимосвязях между индивидуумами, в учебе и в социальных знаниях. Таким образом, методологические понятия и категории, с одной стороны, объясняют экономическую реальность во всех ее проявлениях: на микро-, макро- и геоекономическом уровнях. С другой стороны, используя разнообразные методы – логические, математические, статистические, компьютерные модели и программы, исследуются новые феномены и процессы локального и глобального значения. Вышеизложенное создает предпосылки для обобщения эмпирического и теоретического материала, что способствует лучшему пониманию экономической теории и экономической науки.

Ключевые слова: экономическая методология, дискурс, философия науки, натурализм, конструктивизм, реализм, пост-модерн, методологический индивидуализм.

The current problem. There are two main approaches in the field of economic methodology. The overwhelming majority of scientists consider implicitly the feasibility and the absolute need of its elaboration and application in research as an important part of economics: first, to determine the subject and method of economics, its ontological and epistemological dimensions; second, to verify, test and calibrate the existing or new economic theories and models; third, to obtaining new knowledge, new theories and models; fourth, as the theoretical basis of empirical data exercising the process of economic measurement. However, there is a belief that methodology is the prerogative of philosophy of science and just a small group of economists-methodologists. The author endorses the first position as the methodological principles, methods, tools, methodological culture, methodological standards result in the formation of a more or less homogeneous scientific economic area, give the opportunity to avoid “The Tower of Babel” effect under the diversification of economic knowledge, strengthening of interdisciplinary research under conditions of “economic imperialism”.

The aim of the article is the first, to analyze the nature of economic methodology and to investigate the scope of economics as a science. This means that economic methodology examines the basic and grounds for the explanations economists give to answer why questions about the economy. For example, economists use the shifting of demand and supply curves to answer the question of why prices change. Economic methodology attempts to understand the specific role these relationships play in an explanation. Second. In article is used to both descriptive and prescriptive approaches. Descriptive economic methodology aims to describe the

different types of economic research practices and their results. In philosophy of science descriptive methodology is often denoted as positive methodology (Latin *positus* which means “put” or “place”). Positive methodology concern the question of how science is actually practiced. Prescriptive economic methodology distinguishes between good and bad explanations in economics and considers how good explanations should be formulated. Prescriptive methodology in philosophy of science is denoted as normative methodology, and concern the question of how science ought to be practiced. Third. One of the most important questions in economic methodology is whether an explanation of the status and character of economics as a social science involves issues that are significantly different from those involved in explaining the status and character of the natural and physical sciences (*M. Baumans; J. Davis* 2010, 2–4).

The important research results.

Two worldviews. How does methodological discourse of economics look like at the beginning of XXI century? Its content and paradigm structure depends on the overall worldview or scientific outlook that provides the interpretation of any natural or social phenomena. In the years since Plato and Aristotle a discussion has been hold on the ways and methods of human perception of the world. Plato argued that ideas and their mathematical expression are primary in gaining the insight into the universe. Views of Descartes, Leibniz and others were close to the above-mentioned. Contemporary Polish philosopher Zbigniew Krol stated that “the sociological, economic, political, psychological and other factors are secondary. For this reason, in theory of knowledge creation, it is necessary to consider both basic and secondary levels. The basic level is determined by purely rational and ontological factors. This means that the scientific change in mathematics is a rational one and based on objective conditions prior to every scientific theory” [*Z. Krol* 2015, 339].

Based on mathematical priorities the model of axiomatic structure of the world and axiomatic methodology has become widespread. Patrick Suppes, a famous scholar and advocate of this method stated that “the axiomatic method has this old tradition. It was probably really first introduced in an important mathematical way by the ancient Greeks” [*P. Suppes* 2016, 336].

Aristotle had the opposing view, defending a metaphysical concept based on the real events and processes reflection at the level of philosophical abstractions. Bacon, Spinoza, Kant, and others also supported this approach. The philosophy of positivism followed the abovementioned school at the turn of the XIX and XX century. Nothing more than facts (bare bones) were taken into account by the followers of positivism – neo – positivists and post – positivists in the twentieth century.

Two methodological trends. In general terms the two main methodological trends emerged under the philosophy of science: naturalistic and constructivist. The first originates from Aristotle’s materialism, the second – from Plato’s ideas. British school of philosophy (Bacon, Locke, and Hume) formulated the naturalistic methodology basic principles further elaborated by their followers. The naturalist approach embraces the following six features. There are exist regularities or patterns in nature that are independent of the observer (that is, a Real World). These patterns can be experienced (observed), and these observations can be described objectively. Experiential statements can be tested empirically according to a falsification principles and a correspondence theory of truth. It is possible to distinguish between value-laden and factual statements. The scientific project should be aimed at the general at the expense of the particular. Human knowledge is both singular and cumulative [*J. W. Moses & T. L. Knutsen* 2012, 8–9]. Naturalized approaches to philosophy of science eliminates distinction between the “context of discovery” and the “context of justification” in terms of Popper, Hempel and Kuhn, putting

the actual process of discovery prior to the logic of justification and urging a thoroughgoing historical and empirical study of this process.

Constructivism methodology starts from the premise that there is an intimate and reciprocal connection between human subjects and the social world. According to Vernon Smith, “constructivism involves the use of the human mind for consciously shaping the human activity rules within the social and economic institutions” [V. Smith 2008, 427]. Constructivists see beliefs and values as something that have to be explained and as crucial in shaping and determining reality. Constructivism posits that norms and values go beyond shaping actors’ interests – they in themselves constitute identities and hence interests. On the other hand, constructivism related to cognitive methodological approach. It means that it is more sociological in nature, concerned with connections between individuals – with learning, inter-subjectivity, and social knowledge. The spotlight of constructivism is on the independent effect of norms on state behavior [B. Cohen 2014, 18].

In a post-modern doctrine there are three constructivist logics – meaning, cognition, and uncertainty. Particularly Knightian uncertainty [F. Knight 1921] – emphasize the social construct that inform agents and the communities of which they are a part. This style of analysis makes discourse central to its narration of economics, and the position a subject takes within that discourse then defines the subject identity. For post-modern constructivists methodological norms are objects of power that determine the boundaries of possible speech and action (communication of Habermas discourse) and operate by exclusion of alternatives as much as by constitution of identities. Constructivism corresponds to Gadamer’s hermeneutics, French deconstructionists, post-structuralists. In this way of approaching scholarship the context – the structure, or the discourse within which agents are situated – is decisively influential for the very “thinkability” of options.

The third methodological trend – scientific realism – is opposed to both – the naturalism and constructivism, at the same time adopting some of their principles. The wide range of literature of this approach reveals differentiation in positioning of the schools defining themselves “transcendental realists”, “relational realists”, “critical realists”, “empirical realists”. Occasionally, scientific realism, tending to the naturalism by its ontological characteristics (recognizes the existence of the real world independent of our experience), tries to represent itself as a synthesis of the two leading contemporary methodological trends – naturalism and constructivism.

Going back to the beginning of the thesis, it can be argued that in economics there is a qualitative and quantitative methodology. The first is based on the philosophy of science, philosophy of economics, the second – on mathematics, statistics, econometrics, computer models. The application of one of the methods in economic analysis is known as monomodel methodology. In our case we are dealing with bimodal methodology as it was denoted by Kurt Dopfer [K. Dopfer 2011, 329].

The philosophical component of economic methodology

Philosophy of economics is one of the important area of philosophy of science, which defines the general, universal trends and patterns of economic development in the world based on broad philosophical categories.

Five statements of the philosophy of science have a fundamental importance for economic theory.

1. Objectives. What are the objectives of science and scientific theorizing? Is science primarily practical activity aimed at identifying useful generalizations, or should it be seeking explanations and finding the truth?
2. Explanation. What is the scientific explanation?

3. Theories. What theories, models and laws? How do they relate to each other? How are they being discovered and structured?

4. Verification, induction and demarcation. How are the scientific theories, models and laws verified and confirmed (or refuted). How do the settings and practices of scientists and representatives differ from other disciplines?

5. Do all sciences answer to these four questions identically both now and always? Is it possible to carry out research on human behaviour and institutions the same way we study nature? [D. Hausman 2008, 5].

The answers to these and similar questions are formulated from different ideological, philosophical, methodological positions.

The philosophical bases of economics were put in place in ancient times by Plato and Aristotle, and were further promoted by medieval theologians and philosophers.

The schools of Modern philosophy in UK and Continental Europe introduced the term “Philosophy of Economics”. In particular, the philosophical problems of the economy were considered by John Stuart Mill in “Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy” (1848).

In 1904–1907 Fritz Berolzheimer (1869–1920), the German writer, published his work “System der Rechts – und Wirtschaftsphilosophie”. The works of Bentam, Fichte, Hegel, Foucault, Heidegger and others deeply rooted the philosophical bases of economic development [Th. Hoffmann 2009, 12–15].

When considering the philosophical bases of economy, three fundamental questions gain importance.

1. How do we define the essence or nature of economic reality? An answer to this question is provided by economic ontology or ontology of economy.

2. How do we collect information about the economic reality or, in other words, which are the reliable sources of information about it? This issue is investigated by epistemology.

3. How do we structure the acquired information on the knowledge content and its practical application? There is the outline of the subject matter of methodology [P. Keizer 2015, 22].

The subject matter of Philosophy of Economics

A broad explanation considers interpretation of the philosophy of economics as a subject that includes ontological, epistemological and methodological aspects of the economy, or that is a philosophical theory on economic reality. Other definitions of the philosophy of economics are close in meaning as well. Ontological, epistemological, methodological, axiological and logical dimensions form the bases, the core of philosophy of economics, its conceptual core, removing doubts and limitations regarding the economy as a science. Historical and economic approach focuses on the historical origins of philosophy of economics, specifically emphasizing on the primacy of economic and business ethics under the philosophical concepts from antiquity till modern age [Th. Hoffmann 2009, 15]. A term “wirtschaftsphilosophie” (economic philosophy) established by German philosophers Fichte and Hegel and British Bentham and Mill is applied in German literature. Economic philosophy means the philosophy of economic life and economic thought worldwide. It is considered as a social philosophy and acquired rational justification in Descartes’ time. History and economic version considers historical resources (source) of the philosophy, economy, having in mind the natural, human and intellectual components.

One of the important components of the philosophy of economics is a philosophical verification of economic rationality. First, it is determined by the relation between utility theory and individual choice theory. Secondly, is taking into account the assumption of selfishness or self-interest as a condition of the pure theory. Thirdly, philosophers indicate that real psychological

actors rely on actions, far from pure theory of economic rationality. Fourth, more emphasis is put on the assumptions of the game theory. Finally, some philosophers analyze the economic rationality characteristics for real individuals by means of experiments. Economical ethics and ethical value in the economy are also vitally important in philosophy of economics [A. Sen 2009, 358–361].

Thus, philosophy of economy in the broad sense substantially includes economic ontology, epistemology and methodology of economics, rational choice decision theory, game theory, ethical economy and justice. In the narrow, pragmatic sense the Oxford Dictionary defines the philosophy of economics as an interaction of people, institutions (companies, countries) in their historical development with application in the study of game theory, linear and dynamic programming.

The genesis of economic methodology

Background of economic methodology covers the century between 1850 and 1950th. It consists of the workings by James. S. Mill, work by John. N. Keynes “The Scope and Method of Political Economy” (1891), the contribution of Mises, Knight and Robbins – adherents of the Austrian school. There are distinguished works of L. Robbins “The Nature and Significance of Economic Science” (1932) and T. Hutchison “The Significance and Basic Postulates of Economic Theory” (1938). M. Friedman’s publication – “The Methodology of Positive Economics” (1953) – became to some extent a summarizing work of this period [D. Hausman 2008 31–34].

One of the key provisions of this period is Robbins’ definition of the economics: “Economics is the science which studies human behavior as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses...” [L. Robbins 2008, 75].

The next important step in shaping the approach was a normative critique of the economics during the 1970s known as the Rise of Keynesianism. As response to this criticism, provisions of the philosophy of science developed back in the 1950–60s had been applied.

The Formalist Revolution of the 1950s is considered to be a breakthrough in the history of economic methodology. A new level of mathematical science, which prospered since 1930s to 1970s, made the formalist revolution a real revolution. Mathematical Economics is considered a science because of its incontestability.

However, there were serious reservations against the dominance of mathematics in the economy insofar that threatens to render to nullify the content of the subject of economics due to the loss of its fundamental essential features.

The philosophy of science involvement in the mid–1970s is another breakthrough in the history of economists’ methodological insight. A necessary condition for the introduction of philosophical experience was diminishing role, if not distancing, of the context where a methodological reflection occurs. It turns out that economists hold implicitly expressed views now – primarily Popper’s views.

Imposing of such views had becoming easier to the extent that the majority of economists kept themselves from participating in methodological discussions [T. Dütte 2011 166, 171–172].

In the early 1980s economic methodology acquires the independent character. The first publication of historians and methodologists appeared in “Research in the History of Economic Thought and Methodology” journal in 1983. The “Economy and Philosophy” journal was established in 1985. The first results of the efforts for economic methodology transfer on a professional basis were obtained in the late 1980s. Henry Woo and Dan Fusfeld founded The International Network for Economic method (International Network for Economic Method, INEM).

Establishing of the economic methodology as a separate direction in economic science occurred simultaneously with the increasing number of theories. The economist is faced with both – a variety of economic theories and methods, and theories of models, theories of causality, theories of explanation and others.

The philosophical certainty, a certain slickness of methodological framework contributed to the outlining limits of economic methodology and its consolidation around Post–Keynesian representatives, who founded the *Journal of Economic Methodology* (1994).

The main methodological views on economic theory

Economic methodology is the philosophy of science applied in the economy. Philosophy of science examines the nature of the assumptions, types of causality, forms of explanations used in science and so on. Accordingly, economic methodology studies the nature of assumptions (idealizations), types of causality and forms of explanations used in economics [M. Baumans and J. Davis 2010, 1]. M. Blaug identifies the methodology as “a research of concepts, theories and fundamental principles of considerations adopted in a particular science. The methodology of economics – he adds, – must be understood simply as a philosophy of science in its application to the economy” [M. Blaug 2004, 35].

The main methodological views on economic theory correspond to the three philosophy of science areas: positivism (Comte, Mill), neo – positivism (Carnap, Reichenbach) post – positivism (Popper, Lakatos).

J. St. Mill methodological principles relied on causal relationships and economic determinism. He used four methods in his research: experimental, in which scientific facts are fixed, consistent with the philosophy of positivism principles; abstract, when all is due to one reason; direct deductive (considering a lot of reasons); inverse–deductive – implies that empirically discovered historical laws are explained by human abilities.

The latter method partly resembles Bayes’s conditional probability method, which is currently experiencing a real renaissance. Distinctive features of the Mill’s Methodology were naturalism, descriptivism and psychologism. Interdisciplinary approach takes into account the impact of political science, sociology and ethics on the economy.

The bases of methodological views of A. Marshall, representative of late positivism, form: a synthesis of rationalism with empiricism, typical for the British school of philosophy; gradualist approach, according to which the opposing sides can be combined through a gradual step-by-step process; identifying the specific economic events that have monetary measurement.

At the neo – positivism stage J. M. Keynes used to concisely express his own methodological position. In a letter to R. Harrod he pointed that, firstly, economic theory – is a branch of logic, way of thinking; secondly, advance in economic theory almost entirely is the gradual improvement of our choice; third, statistical studies are needed for both the forecast and verification of model relevance and validity; fourth, the purpose of the model is to separate acting relatively long or relatively unchanged factors from fleeting or changing ones to develop logical thinking and understand the processes that generate these factors in specific cases [economia.univ.it/harrod/edition/editionstuff/rfh.346.htm].

M. Friedman is considered an outstanding representative of post positivism in economic science. His methodological credo was formulated in the “The Methodology of Positive Economics”. Analysis begins with the reference to the work of John N. Keynes “The Scope and Method of Political Economy”, emphasizing that positive economics is called the “what is”, and normative is referred to as the “what should be” economics.

The theory, according to Friedman, is composed of two elements – the “language” (logic and mathematics), which describes the systematic and organizational methods of argumentation and

explanation; meaningful hypotheses, revealing the abstract essential features of complex reality. Friedman describes the logics and mathematics as a tautology; Popper defines them as theoretical sciences that do not require verification or falsification. Thus, hypothesis ought to be verified to identify their compliance with economic realities. Verification consists of two interconnected stages: justification of the hypothesis concept and testing its effectiveness and accuracy.

Friedman attaches a great importance to the assumptions, which perform three essential functions:

- describing and presenting a theory;
- facilitate an indirect test of the hypothesis by its implications;
- determination of the specific conditions under which the theory can be effective [M. Friedman 1953, 23].

Ultimately, the four principles of post positivism have been reflected in M. Friedman's methodology. First, it is referred to the theoretical principles of relativity, in which the facts are always theoretical characteristics. Second, the falsification principle means, on the one hand, that the conclusions of the theory are always verified by the facts, and that facts cannot prove the theory, but can only reveal its inaccuracy, on the other (Duhem–Quine thesis). Thirdly, Popper's growth of scientific knowledge is applied. Fourth, the determining principle of theory comparable strength is applied in the context that the more efficient is the theory, which conclusions are more precise and the scope of action is the most extensive. Friedman's methodology is called methodological instrumentalism, which is a form of positivism or conventionalism [J. Mulberg 1995, 15]. F. Machlup's concept known as a limited methodological instrumentalism was also close. This approach is based on the use of set of instruments which are not confirmed by the theory (assumptions, hypotheses, forecasts, etc.) or that is a methodological approach according to which all scientific theories and hypotheses are tools for developing the forecasts. However, some authors believe that methodological instrumentalism is more efficient (more suitable) on short periods for solving practical problems.

Economic methodology by J. Dewey is called pragmatic instrumentalism. Its components are fallibilism, context-sensitivity, anti-teleology. This methodology provides an opportunity of a broad social engineering and economic planning. The link between economic pragmatism and methodology can be observed in three directions. First, essentially pragmatism considerably combines (binds) scientific rationality and economic rationality. Second, pragmatic way of thinking belongs to the moral and social sciences, including the economics, while, many aspects of economic life are developing on the base of instrumental scientific rationality. Third, experimental rationality, experimental forms of life as the key concepts of pragmatism, tend to increase from antiquity to the industrial revolution, taking shape in relationships of "the industrial revolution – economic progress", "industrial rationality – scientific rationality" [D. Wade Hands 2004, 261–265].

R. Solow and O. Williamson formulated the practical aspect of pragmatic methodology. Solow's methodology took the form of three commandments: keep it simple, get it right, make it plausible.

Keep it simple: (Occam's razor) principle is accomplished by stripping away inessentials and by concentration on the effects of the first order – the most important, following which can be presented evaluations, clarifications and continuation.

"Get it right" principle entails working out the logic, and «make it plausible» principle means to preserve contact with the phenomena and eschew fanciful constructions. O. Williamson added the fourth commandment: derive refutable implications to which the relevant (often microanalytic) data are brought to bear [O. Williamson 2009 145–146].

Methodological individualism should be highlighted among the modern methodological concepts of economic theory, in opposite to it are methodological holism, institutional individualism, methodological institutionalism.

Methodological individualism means the explanation of social phenomena in terms of individual behaviour. The principles of methodological individualism are realized mainly in neoclassical economics (mainstream) in relation with its basic postulates:

- a model of rational economic agent that has stable preferences;
- the maximization principle, which determines the economic behaviour of market agents in accordance with the concept of subjective expected utility;
- the presence of competition between market agents;
- the possibility to achieve the market equilibrium.

According to methodological individualism in terms of individual actions, the economic events should be explained both at micro and macro level. It refers to inflation, unemployment and other macroeconomic indicators and processes. Due to the fact that the latter requires a holistic, systemic approach, methodological holism principles are more effective for their analysis. P. Keizer describes this approach as methodological collectivism [P. Keizer 2015, 24].

The principles of holism were first applied in institutional thought in the first half of the twentieth century. Thus, the main attention focused on integrated objects (groups, associations, corporations, government, supranational unions etc.). Consequently, the first approach (methodological individualism) prefers an analysis of individual actions, the second (holism) – a variety of institutions. The dispute between the two approaches caused the rise of the third trend in economic methodology – institutional individualism. A distinctive feature of this method reside in the fact, that individuals do not act arbitrarily as in the case of methodological individualism, and their behaviour is determined by institutions.

The main characteristic of the institutional individualism is the explanation of human behaviour not by the means of rationality, as assumed in the neoclassical doctrine, but on the rules and regulations (prescriptions). There are three effectiveness preconditions of this economic methodology approach. First, only actors, not institutions, can care about their interests and goals. Second, formal and informal set of institutional rules, which affect the interaction between actors, ranks among the explicable variables. Third, significant institutional changes are always the result of independent and collective actions of certain subjects and are always carried out in a broad institutional framework.

Another institutional approach is called methodological institutionalism

Its basic postulates are as follows:

- The rejection of social neutrality allegations of scientific knowledge subjects and recognition of their deep involvement in the system of professional division of labour, internal scientific connections and relationships, status interests, informal hierarchies and networks.
- Understanding of specific scientific approaches as specific institutions, that are embodied in the target groups and related agents, in their mutual trust and reputation capital, research strategies and conventions, the impact on ideology and public policy.
- Focus on the system of interaction between cognitive conflict and status interests of scientific fields' agents [D. Frolov 2008, 90–91]. These preconditions narrowly interpret the essence of methodological institutionalism.

In summary, the methodological institutionalism has holistic roots and involves the study of economic systems as integral structural units which are based on formal and informal rules (institutional individualism) and the explanation of economic phenomena in terms of operations and changes in institutional structures, including the scientific community. Examples of method-

ological institutionalism are found in the works of Karl Polanyi, where he goes beyond the traditional methodological attitude, considering the interaction of economic and non-economic institutions. Specifically, the three types of relationships – reciprocity, redistribution and exchange – are the basis of modern research methodology of social and solidarity economy [Polanyi 2002, 59–67].

The mathematical apparatus of economic methodology

The history of economic science and economic methodology particularly indicates, that elements of mathematics have always been present in economic research. Enough to mention The economic table by Francois Quesnay (1758), “Mathematical Principles of the Theory of Wealth” by A. Cournot (1835), A system of equations of L. Walras General equilibrium theory (1874, 1877), “Mathematical psychology” by F. Edgeworth (1881), Marshall’s applications of mathematics to economics (1890) and their numerous followers in the twentieth century, especially postwar general equilibrium theories, including Arrow – Debre – McKenzie general equilibrium model (ADM) and The New Macroeconomic Consensus model (NCM), to ensure constant interrelationship and the interaction of these two important fundamental social sciences.

One of the key provisions of the methodology is to determine the relation between theory, model and the real economic world. Most theories are capable of being realized by several models, depending on how each factor is specified. Because theories can be realized by several models, it is usually easier to test a model than a whole theory. If one model fails, the same theory may yield another model that would be more consistent with the data [Perri 6 and C. Bellamy 2012, 36]. Thus, the task of theory and methodology is to justify models that would adequately explain the real economic processes. The requirement that all theories must have economic content causes serious problem in connecting models to data. In general economists work in one of two models: econometrics reduced form models and chosen for more or less ad hoc reasons and fit to data. Theoretical model, in contrast, posit fundamental axioms within a set-up in which agents selfishly maximize utility like in computational agent – based model [Farmer, 2013, 381]. In this regard let us refer to Hausman that economic theory consists of microeconomics, macroeconomics and econometrics. This relationship is brightly shown in DSGE macroeconomic model, which refers to the microfoundations of macroeconomics. DSGE model must be derived from microeconomic theory in an internal and external consistency. As S. Wren-Lewis suggests, it needs a third element, besides internal and external consistency, is intervening: complexity. Complexity, rather than empirical evidence alone, rules out complete or direct internal consistency, and instead internal consistency has to allow an appeal to additional off-model theory. Such modification of microfoundations methodology, to allow off-model justifications for particular relationship, at first sight appears not to compromise the primacy of microeconomic theory over econometric consistency as the criterion for model admissibility [Wren-Lewis 2011, 140–141].

Conclusions. The history of economic thought has proved the uneven development of methodological research. J. St. Mill’s works initiated methodological exploration in mid-nineteenth century, which were completed in 1890 during the debate on the “Metodenstreit” method between representatives of the Austrian school of marginal utility and the German historical school. Then there came forty years of a methodological vacuum caused by the World War I, economic crisis and the Great Depression of 1929–1933, when policy rather than methodology became the priority.

The revival of methodological studies begins in the works of F. Knight, T. Hutchison and L. Robbins in 1930s. Results of the methodology study by students of economics and application of mathematics in economics remained contradicting. Thus, in 1992, Frank Hahn due to

his retirement as a professor of economics at Cambridge University addressed the students choosing a profession with the advice to avoid discussions of mathematics in economics like a plague and therefore give no thought to methodology [Bachhouse 2010, 3]. It should be noted that such statements are still underway, but they rather consider the dominance of mathematics in economics, on the one hand, and the formation of methodological paradigms, methodological discourse that are designed to confirm the status of economics as a science in the system of modern knowledge, on the other. The bimodal methodological discourse proposed in the abstract is aimed at achieving this goal. Principles of philosophy define the subject matter of economics, its epistemological and ontological status based on the principles of demarcation, verification and falsification. Mathematical tools, applying the principle of corroboration, provide economic science with the necessary rigor and precision, mathematical logic and reasonableness of economic axioms and hypotheses.

Thus, the main methodological views on economic theory can, on the one hand, explain the economic life in all its dimensions – the micro – macro – and geo-economic levels, establish certain patterns and trends. On the other hand, using a variety of methods – logical, mathematical, statistical, computer models and programs, new phenomena and processes of local or global nature are explored. That creates conditions for accumulation of empirical and theoretical material that enriches the economic theory, generally shaping the economic science.

References

1. *Blaug, M.* (2004). *Metodologiya ekonomicheskoy nauki, ili Kak ekonomisty obyasnayut* [The methodology of economic science, or How economists explain]: per. s angl. Moskva. (In Russian).
2. *Kirdina, S.* (2013). *Metodologicheskii individualizm i metodologicheskii institucionalizm* [Methodological individualism and methodological institutionalism]. *Voprosy ekonomiki – Issues of economics*, 10. (In Russian).
3. *Polanyi, K.* (2002). *Velikaya transformaciya: politicheskie i ekonomicheskie istoki nashego vremeni* [The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time]: per. s angl. Sankt-Peterburg. (In Russian).
4. *Smit, V.* (2008). *Eksperimentalnaya ekonomika* [Experimental economics]: per. s angl. Moskva. (In Russian).
5. *Filosofiya nauki: Epistemologiya. Metodologiya. Kultura* [Philosophy of Science: Epistemology. Methodology. Culture]: chrestomatiya. (2006). Moskva. P. 368. (In Russian).
6. *Frolov, D.* (2008). *Metodologicheskii institucionalizm: novyi vzgyad na evolyuciyu ekonomicheskoy nauki* [Methodological Institutionalism: A New Perspective on the Evolution of Economic Science]. *Voprosy ekonomiki – Issues of economics*, 11. (In Russian).
7. *Habermas Ju.* (1990). *Poznanie i interes* [Cognition and interest]. *Filosofskie nauki*, 1, 91. (In Russian).
8. *Hausman, D.* (1994). *Ekonomicheskaya metodologiya v dvuch slovach* [Economic methodology in a two words]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 2. (In Russian).
9. *Shchedrovickiy, P. G.* (2007). *Izmeneniya v myshlenii na rubezhe XXI stoletiya: socio-kulturnye vyzovy* [Changes in thinking at the turn of the XXI century: socio-cultural challenges.]. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 7, 39–40. (In Russian).
10. *Backhouse R. E.* *Methodology in: action in Journal of economic methodology*, Vol.17, Nr. 1, March, 2010.
11. *Baumans M., Davis J. B.* *Economic methodology. Understanding economic as a science.* – New York, 2010.

12. *Cohen B.* Advanced introduction to international political economy. – Cheltenham, 2014.
13. *Dopfer K.* Economics in cultural key; complexity and evolution revisited in: The Elgar companion to recent economic methodology / Ed. by Davis J. B., and Hands D. W. – Cheltenham, 2011.
14. *Duppe T.* How economic methodology became a separate science in: Journal of economic methodology, Vol.18, Nr. 2, June, 2011.
15. *Farmer J. D.* Hypothesis non fingo: problems with the scientific method in economics in: Journal of economic methodology, Vol. 20, Nr. 4, 2013.
16. *Friedman M.* The methodology of positive economics in: The Methodology of positive economics. Reflections on the Milton Friedman legacy / Ed. by Mäki U. – Cambridge University press, 2009.
17. *Hands D. W.* Deweyan pragmatic philosophy and contemporary economic methodology in: Dewey, pragmatism, and economic methodology / Ed. by Khalil E. L. – London and New York, 2004.
18. *Herfeld K.* The world in axioms: an interview with Patrick Suppes in: Journal of economic methodology, Vol. 23, Nr 3, September , 2016.
19. *Hoffmann Th. S.* Wirtschaftsphilosophie. Ansätze und Perspektiven von der Antike bis heute. – Wiesbaden, 2009.
20. *Keizer P.* Multidisciplinary economics. A methodological account. – Oxford University press, 2015.
21. *Krol Z.* Platonism and the development of mathematics. Infinity and geometry. – Warszawa, 2015.
22. *Moses J. W., Knutsen T. L.* Ways of knowing. Competing methodologies in social and political research. Second edition. – London, 2012.
23. *Mulberg J.* Social limits to economic theory. – London and New York, 1995.
24. *Perry 6 and Ch. Bellamy.* Principles of methodology. Research design in social science. – Los Angeles, 2012.
25. *Robbins L.* The nature and significance of economic science in: The philosophy of economics. An Antology / Ed. by Hausman D. – Cambridge University press, 2008.
26. *Sen A.* The idea of justice. – London, 2009.
27. The philosophy of economics. An Anthology. Third edition / Ed. by Hausman D. M. – Cambridge University press, 2008.
28. *Williamson O.* Pragmatic methodology; a sketch with applications to transactions cost economics in: Journal of economic methodology, Vol.16, Nr. 2, June, 2009.
29. *Wren-Lewis S.* Internal consistency, price rigidity and the microfoundations of macroeconomics in: Journal of economic methodology, Vol. 18. Nr. 2, June, 2011.

УДК 339.727.2

**ОПТИМІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПОРТФЕЛІВ ЗА ПРИНЦИПОМ
МАКСИМАЛЬНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ПОГЛЯД
НА ФОРМУВАННЯ ПОРТФЕЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ
МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТУВАННЯ**

**SAFETY FIRST INVESTMENT PORTFOLIOS OPTIMIZATION:
ALTERNATIVE VIEW ON PORTFOLIO PARADIGM
OF INTERNATIONAL INVESTING ORIGIN**

**ОПТИМИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПОРТФЕЛЕЙ
ПО ПРИНЦИПУ МАКСИМАЛЬНОЙ ОПРЕДЕЛЁННОСТИ:
АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ВЗГЛЯД НА ФОРМИРОВАНИЕ
ПОРТФЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО
ИНВЕСТИРОВАНИЯ**

Дзюба П. В.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: pavlo_dzyuba@ukr.net

Dziuba P. V.

Ph.D. (economics), Associate Professor, Department of International Finance
Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: pavlo_dzyuba@ukr.net

Дзюба П. В.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.
E-mail: pavlo_dzyuba@ukr.net

Анотація. Досліджено гносеологічні умови виникнення та розвитку сучасної парадигми міжнародного портфельного інвестування. Виявлено та обґрунтовано надзвичайну близькість результатів фундаментальних досліджень парадигмального значення Марковиця та Роя. Доведено, що попри поширене ставлення до Марковиця як до фундатора портфельної парадигми, її поява зумовлена основоположними дослідженнями обох учених, які виникли одночасно та незалежно. Обґрунтовано, що попри високий рівень ідентичності обох підходів за такими напрямками, як визначення ризику портфеля, генерування ефективної гіперболи тощо, Рой надовго наперед передбачив розвиток наукової думки та випередив Марковиця в ряді принципово важливих моментів. Це стосується виведення рівняння ефективної множинності, максимізації дохідності з поправкою на ризик (аналог майбутньої максимізації коефіцієнта Шарпа), вибір за результатами оптимізації не множинності, а одного інвестиційного портфеля. При цьому оптимізація Роя є не біпараметричною, а здійснюється за трьома параметрами.

Досліджено та проведено порівняльний аналіз підходів до оптимізації міжнародних інвестиційних портфелів за принципом максимальної визначеності: критерій Роя, критерій Телсера та критерій Катаоки. Доведено, що за своїм змістом принцип макси-

мальної визначеності, з одного боку, лежить в основі портфельної парадигми міжнародного інвестування, а з іншого боку, дав поштовх розвитку доволі поширеної в сучасних умовах позитивної концепції VaR, котра активно використовується не лише у сфері міжнародного інвестиційного менеджменту, але й у галузі міжнародного банківництва. Виявлено, що попри належність до єдиної парадигмальної лінії, критерії максимальної визначеності передбачають мультипараметричну оптимізацію, на відміну від біпараметричного характеру теорії портфеля.

Ключові слова: парадигма міжнародного портфельного інвестування, оптимізація інвестиційного портфеля, принцип максимальної визначеності, критерій Роя, критерій Телсера, критерій Катаоки, концепція VaR.

Abstract. *Gnoseological framework of contemporary paradigm of international portfolio investing origin and development is explored. It is revealed and justified that the results of Markowitz and Roy seminal fundamental research are very similar and they both have paradigm constituent meaning. The paper proves that unlike the widely spread attitude to Markowitz as to the portfolio paradigm founder its appearance is bound up with seminal research of both scholars. Their papers were published simultaneously and independently. It is evidenced that although both approaches are highly identical in terms of such points as portfolio risk identification, efficient hyperbola generation etc. Roy foresaw the paradigm development direction much farther passing Markowitz ahead as to some crucial moments. Among them are the derivation of efficient frontier equation, risk adjusted return maximization (similar to future Sharpe Ratio maximization), optimization resulting in one rather than a set of portfolios. Moreover, Roy optimization is not biparametric but a multiparametric approach.*

Safety first approaches to international portfolio optimization are explored and their comparative analysis is carried out. These approaches include Roy criteria, Telser criteria and Kataoka criteria. It is proved that the safety first approach underlies the portfolio paradigm of international investing on the one hand. On the other hand, it gave birth to the widely spread VaR concept development that was heavily utilized not only in the field of international investment management but in international banking as well. It is revealed that unlike the biparametric character of portfolio theory safety first criteria imply multiparametric optimization though both approaches represent the single paradigm.

Key words: *international portfolio investing paradigm, investment portfolio optimization, safety first principle, Roy criterion, Telser criterion, Kataoka criterion, VaR concept.*

Аннотация. *Исследованы гносеологические условия появления и развития современной парадигмы международного портфельного инвестирования. Выявлена и обоснована чрезвычайная близость результатов фундаментальных исследований парадигмального значения Марковица и Роя. Доказано что, несмотря на распространенное отношение к Марковицу как к основателю портфельной парадигмы, её появление обусловлено основополагающими исследованиями обоих учёных, которые появились одновременно и проводились независимо. Обосновано, что несмотря на высокий уровень идентичности обоих исследований по таким направлениям, как определение риска портфеля, генерирование эффективного множества и др., Рой надолго вперед предугадал развитие научной мысли и опередил Марковица в ряде принципиально важных моментов. Это касается выведения уравнения эффективного множества, а именно – максимизация доходности с поправкой на риск (аналог будущей максимизации коэффициента Шарпа), выбор по результатам оптимизации не множества а одного инвестиционного портфеля. При этом оптимизация Роя не является бипараметрической, а осуществляется по трем параметрам.*

Исследованы подходы к оптимизации международных инвестиционных портфелей по принципу максимальной определенности: критерий Роя, критерий Телсера и критерий Катаоки; проведен их сравнительный анализ. Доказано, что по своей сущности принцип максимальной определенности, с одной стороны, лежит в основе портфельной парадигмы международного инвестирования, а с другой стороны, дал импульс к развитию очень распространенной в современных условиях позитивной концепции VaR, которая активно используется не только в сфере международного инвестиционного менеджмента, а и в международном банковском деле. Выявлено, что несмотря на принадлежность к единой парадигмальной линии, критерии максимальной определенности предусматривают мультипараметрическую оптимизацию, в отличие от бипараметрического характера теории портфеля.

Ключевые слова: парадигма международного портфельного инвестирования, оптимизация инвестиционного портфеля, принцип максимальной определенности, критерий Роя, критерий Телсера, критерий Катаоки, концепция VaR.

Сучасна теорія міжнародного портфельного інвестування є унікальною гносеологічною субстанцією. Аналіз її формування та еволюції засвідчує, що вона носить біпарадигмальний характер. З одного боку, абсолютно домінує відома портфельна парадигма, котра базується на теорії портфеля Г. Марковиця, що була започаткована у 1952 році [10; 11]. Вона є теоретично обґрунтованим і доведеним науковим підходом, який передбачає використання широкого спектру економетричних методів, а тому висновки та інвестиційні рішення, прийняті за цим підходом, виглядають теоретично виправданими та статистично підтвердженими. Положення цієї парадигми добре описані не лише у науковій, але й в академічній літературі, вивчаються в університетах, використовуються на практиці. Менш відомою є так звана парадигма вартісного інвестування. Вона представлена значно меншою кількістю наукових публікацій, однак за всіма ознаками також має статус парадигми. Еволюційно вона виникла значно раніше – у 1934 році завдяки доробку Б. Грема та Л. Додда [6]. Після появи теорії портфеля, котра швидко стала домінувати в епістемологічному сенсі, парадигма вартісного інвестування значно втратила свої позиції у другій половині ХХ ст., однак уже з початком 1990-х років почала відновлювати свої позиції та активно розвивається зараз. Значущими прикладами сучасного доробку у сфері вартісного інвестування є дослідження Ю. Фама й К. Френча [4]. У 1993 році вони розробили трьохфакторну модель оцінювання активів [5], котра за більш як 20-ти річний період своєї еволюції трансформувалася в потужну п'ятифакторну вартісну концепцію.

Однак щодо портфельної парадигми, то її загальне бачення в сучасній науці є, на наш погляд, недостатньо повним. Приміром, водночас із виникнення самої теорії портфеля були опубліковані й інші наукові роботи, котрі мали дуже схожі положення й висновки. Як зазначає М. Рубінштейн [15, с. 1043], незалежно від Г. Марковиця ідентичне рівняння для визначення ризику портфеля та схожа ефективна множинність були розроблені Роєм. У той же час в сучасній науковій літературі прізвище Роя асоціюють із так званим принципом максимальної визначеності, який використовують для оптимізації інвестиційних портфелів. Зважаючи на такі розбіжності в літературі, а також на недостатньо повне бачення означеної проблематики, вважаємо дану проблему актуальною, теоретично важливою, а у гносеологічному сенсі значущою з точки зору розуміння сутності, структури й характеру еволюції портфельної парадигми міжнародного інвестування.

Проблематикою дослідження парадигми портфельного інвестування, її структури та розвитку вчені почали займатися власне з появою самої парадигми. Серед відомих досліджень такого спрямування слід зазначити роботи Дж. Лінтнера і В. Шарпа [8], Дж. Ве-

стона [17], Г. Марковиця [9], М. Рубінштейна [15] та інших. Аналіз робіт у цій сфері дає можливість заключити, що вони в принципі рідко виходять за межі парадигми – зазвичай дослідження в рамках однієї парадигми не торкаються іншої, рівно як і навпаки. При цьому, як уже зазначалося, еволюційні витoki портфельної парадигми висвітлені недостатньо.

З огляду на зазначене, у нашій статті ми маємо на меті виявити основні еволюційні детермінанти традиційної теорії портфеля та оптимізаційної концепції за принципом максимальної визначеності, встановити ієрархію та співвідношення між зазначеними підходами, а також виявити їхнє місце в парадигмі міжнародного портфельного інвестування.

Отже, фундатором напряму оптимізації інвестиційних портфелів за принципом максимальної визначеності¹ є Рой, який опублікував своє дослідження в 1952 році [14]. Свою концепцію автор будує на таких послідах. По-перше, існуюча на той час теорія базувалася на максимізації очікуваної дохідності та не враховувала принципу диверсифікації в її найвищому розумінні. По-друге, знання індивідів, що приймають інвестиційні рішення, є обмеженими та невизначеними, навіть попри те, що вони вважають, що знають про очікувані дохідності напевно. На думку Роя, завжди існує ризик несприятливих подій, котрі можуть призвести до банкрутства або втрати частини багатства, який треба обов'язково враховувати інвесторам. Якби такого ризику не було, то розробити якісь правила прийняття рішень в умовах невизначеності реального світу було б неможливо [14, с. 432].

У реальному світі інвестор може отримати збитки, недоотримати частину потенційного прибутку, втратити частину купівельної спроможності за рахунок інфляції тощо. На думку Роя, для багатьох індивідів така можливість є цілком реальною, а тому їм доцільно використовувати підхід максимальної визначеності для мінімізації ймовірності настання вищезазначених подій. Головний принцип оптимізації Роя є таким: оптимальний портфель передбачає мінімізацію ймовірності настання несприятливих подій, які призведуть до отримання дохідності, меншої від очікуваної. Оптимізація включає встановлення певного рівня дохідності, нижче якого інвестор не хоче опускатися, та мінімізацію ймовірності реалізації нижчої дохідності. Важливу паралель Рой проводить із максимізацією функції корисності: якщо вона є бінарною (набуває або нульових, або одиничних значень), то оптимізація за принципом максимальної визначеності є фактично максимізацією очікуваної корисності – значення функції корисності дорівнює одиниці. Хоча цей посил, на наш погляд, має лише теоретичне значення та навряд чи може знайти безпосереднє практичне втілення.

Нехай d – мінімальний рівень необхідної інвесторові дохідності, а m – реально реалізована дохідність, котра не повинна бути меншою від d . Стандартне відхилення реально реалізованої дохідності – σ . Як і в традиційній біпараметричній оптимізації, припускається, що значення m та σ відомі напевно, хоча в реальності вони містять похибки вимірювання. Нехай між m та σ існує певна залежність, котру можна описати функцією

$$f(\sigma, m) = 0 \quad (1)$$

Оскільки на основі цієї інформації неможливо чітко визначити ймовірність реалізації дохідності, меншої від d , єдиним шляхом є визначення верхньої межі цієї ймовірності [14, с. 434]. Це можна зробити на основі нерівності Бієнеме–Чебишева – якщо кінцева дохідність є випадковою величиною ξ , то

¹ В оригінальних джерелах цей принцип має назву «safety first», що в дослівному перекладі означає «безпека понад усе». У літературі українською та російською мовами зустрічаються також інші варіанти перекладу, такі як «критерій підвищеної надійності» та ін.

$$P(|\xi - m| \geq m - d) \leq \frac{\sigma^2}{(m - d)^2}, \quad (2)$$

а тому

$$P(m - \xi \geq m - d) = P(\xi \leq d) \leq \frac{\sigma^2}{(m - d)^2}. \quad (3)$$

По суті, мінімізація означає максимізацію виразу

$$\frac{m - d}{\sigma}. \quad (4)$$

Така оптимізація є можливою за умови нормального розподілу значень ξ та якщо середня дохідність перевищує бажаю, однак не передбачає максимізацію корисності. Графічно оптимізація Роя наведена на рис. 1.

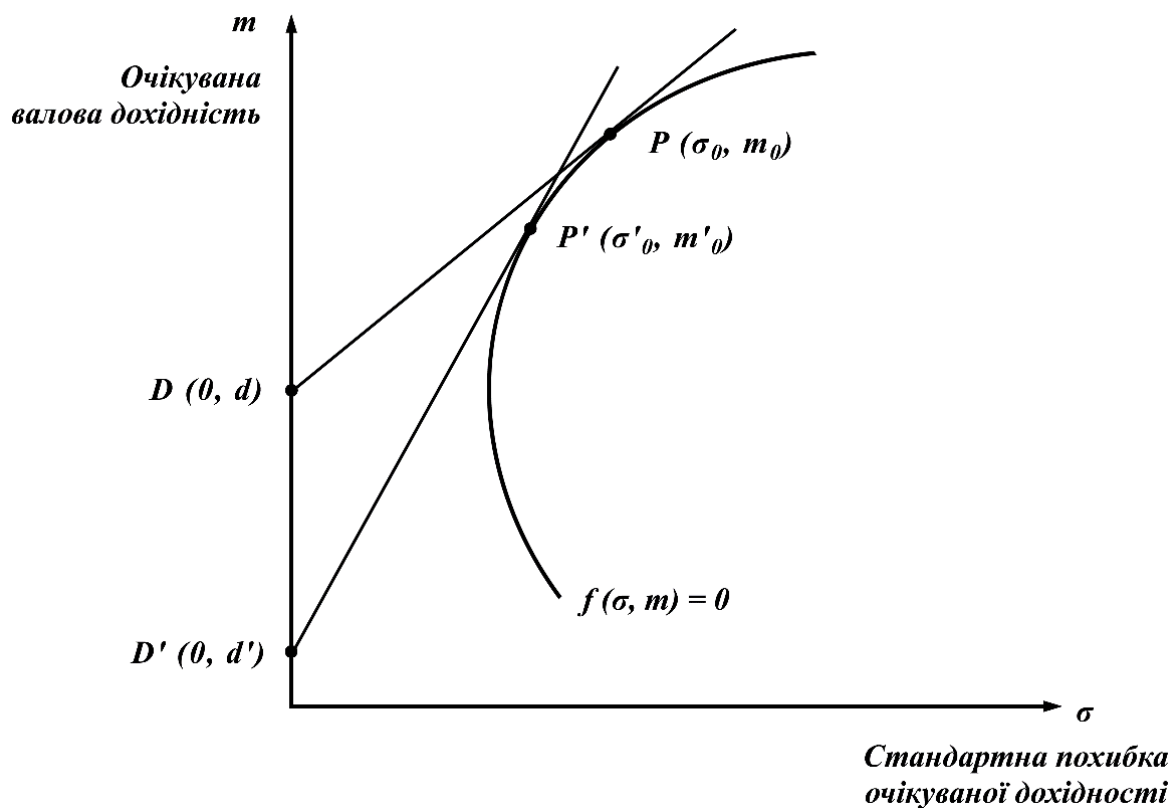

Рис. 1. Оптимізація за критерієм Роя.

Джерело: джерело [14, с. 435].

Гіпербола представляє собою функцію (1). За віссю ординат відкладається значення d – дохідність, а з цієї точки (D) проводиться дотична до гіперболи. Точка дотику P й представляє собою оптимальний портфель. Кут нахилу прямої DP визначає ймовірність настання несприятливих подій. Чим він є більшим, тим ймовірність – меншою. Він визначається як відношення одиниці до квадрата тангенса кута нахилу прямої DP :

$$\text{Prob}_{\max} = \frac{1}{(\text{tg}DP)^2}. \quad (5)$$

Геометрично, це впливає з рівня d – чим він є нижчим, тим і ймовірність також є нижчою (рис. 1).

Так, для рівня d' за інших рівних умов ймовірність є нижчою – точка D' . Слід однак зазначити, що наведена процедура оптимізації є чинною лише для випадків, коли кут нахилу прямої DP більший від 45° . Якщо ж він буде меншим, то дана методологія дасть можливість лише констатувати, що ймовірність буде меншою від 1 (якщо кут – 45°), або меншою від 2 чи 3 для менших кутів нахилу. Такі висновки, очевидно, не мають жодного економічного сенсу.

Друга частина дослідження Роя присвячена тому, як, власне, сформувати гіперболу з рис. 1 – досі вона розглядалася лише на концептуальному рівні, а її точна форма була невідомою. З погляду свого фінансового змісту, вирішення даної геометричної задачі передбачає визначення часток активів у портфелі. Нехай загальна вартість портфеля – k умовних реальних одиниць. У кінці періоду інвестування вартість портфеля повинна скласти не менш, як d таких же одиниць – аналог бажаного рівня мінімальної дохідності інвестора з попередньої частини дослідження. Кінцева вартість усіх активів, а також їхні співзалежності з усіма іншими активами оцінені на основі попередніх історичних даних. Припустимо, що поточна вартість усіх активів дорівнює 1,00 умовних реальних одиниць, їхня кінцева вартість – $p_1, p_2 \dots p_n$, а відповідні стандартні похибки – $\alpha_1, \alpha_2 \dots \alpha_n$. Кореляція між цінами активів – r_{ij} . Якщо $x_1, x_2 \dots x_n$ – обсяги коштів, які будуть вкладені в різні активи відповідно, то дохідність і ризик цієї інвестиції² можна розрахувати так

$$m = \sum_{i=1}^n x_i p_i, \quad (6)$$

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_i x_j r_{ij} \alpha_i \alpha_j, \quad (7)$$

$$k = \sum_{i=1}^n x_i. \quad (8)$$

На основі наведених викладок Рой виводить рівняння досліджуваної гіперболи, котру він називає граничною кривою³:

$$\left[\frac{(a'W^{-1}a)(b'W^{-1}b) - (a'W^{-1}b)^2}{b'W^{-1}b} \right] \left(\sigma^2 - \frac{k^2}{b'W^{-1}b} \right) = \left(m - k \frac{a'W^{-1}b}{b'W^{-1}b} \right), \quad (9)$$

де a – вектор-стовпчик $(p_1/\alpha_1, p_2/\alpha_2 \dots p_n/\alpha_n)$,

b – вектор-стовпчик $(1/\alpha_1, 1/\alpha_2 \dots 1/\alpha_n)$,

W – кореляційна матриця з елементами r_{ij} ,

W^{-1} – матриця, обернена матриці W .

Геометрично ця гіпербола наведена на рис. 2, причому це – її реальний вигляд, на відміну від рис. 1.

² У даному контексті Рой не вживає термін «портфель», однак саме про нього йде мова в термінах нашого дослідження.

³ Boundary curve.

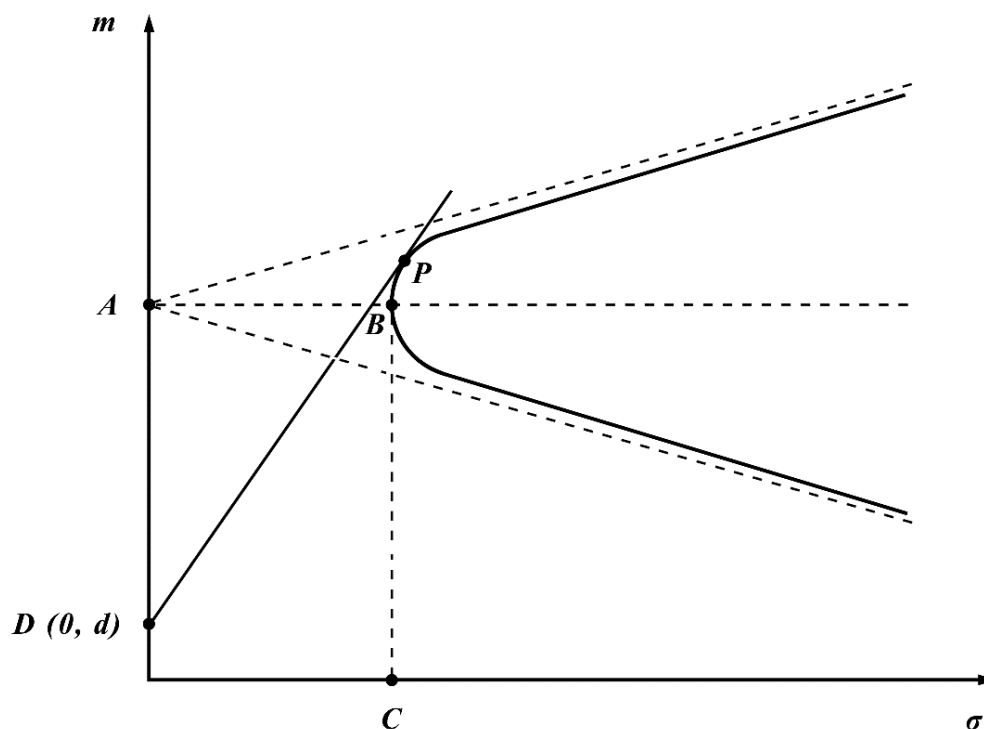

Рис. 2. Оптимальний портфель та форма кривої Роя.
Джерело: [14, с. 437].

Тобто, для визначення структури портфеля необхідно розв'язати систему з n рівнянь. Особливе місце в цих рівняннях займає коефіцієнт d/k , який називається критичною ціною [14, с. 438]. Падіння ціни активу нижче цього рівня неминуче означає настання небажаних подій. За інших рівних умов, якщо кінцева ціна активу перевищує критичну ціну, то в цей актив слід інвестувати. Якщо ж ціна падає нижче цього рівня, то за цим активом слід займати коротку позицію. Оцінюючи свій оптимізаційний алгоритм, Рой наголошує на важливості диверсифікації: бажано тримати інвестиції в різних формах (активах) – це хоча й зменшує ймовірність отримання високого доходу, але й знижує ймовірність настання катастрофічних ситуацій. Приміром, при наявності ідентичних активів слід розмістити інвестицій в усі з них пропорційно. При цьому важливе значення має саме зниження зазначеної ймовірності, в той час як це ніяким чином не вплине на дохідність портфеля.

Шукані значення часток розраховуються за формулою

$$x_i = \frac{\lambda}{\alpha_i} \sum_{j=1}^n \frac{(p_j - \frac{d}{k}) W_{ij}}{|W|}, \quad (10)$$

де λ обирається в такий спосіб, аби витримувалася рівність (8),

W_{ij} – кофактор r_{ij} у матриці W ,
 $|W|$ – визначник матриці W .

Важливим етапом розвитку принципу максимальної визначеності стало дослідження Л. Телсера [16], а його підхід до оптимізації інвестиційного портфеля отримав у літературі назву «критерій Телсера». Він, як і Рой, підтримує положення про необхідність диверсифікації портфелів, а тому також відхиляє ідею про максимізацію чистого прибутку

як несумісну з диверсифікацією. Головним недоліком теорії Роя Телсер вважає те, що при мінімізації ймовірності настання небажаних подій можна отримати від'ємну дохідність, що означатиме втрату вартості портфеля [16, с. 2]. Натомість, він пропонує альтернативу: оптимальний портфель – це той, який має максимальну очікувану дохідність за умови, що ймовірність реалізації певного (заданого) або нижчого рівня дохідності не перевищує певного (заданого) рівня.

Припустимо, що для кожної можливої альтернативи a існує певний ймовірнісний розподіл чистого прибутку I , який можна представити у вигляді $P_r(I \leq c; a) = p$, де c – константа. Ця ймовірність коливається, очевидно, в діапазоні від 0 до 1, а c представляє собою певний критичний рівень дохідності (скажімо, r), нижче якого інвестор не хоче опускатися. Припустимо, що інвестор не бажає, аби ймовірність падіння дохідності до r та нижчого перевищувала α . Тоді оптимізаційне обмеження можна записати так

$$P_r(I \leq r; a) = p \leq \alpha, \quad (11)$$

Це – умова допустимих інвестиційних альтернатив. Серед них інвестор обере ту, яка передбачатиме максимальний очікуваний прибуток [16, с. 1]. Номінально такий вибір передбачає володіння інформацією стосовно характеру розподілу значень очікуваних дохідностей. Однак якщо припустити, що він є нормальним, то, аналогічно до підходу Роя, можна скористатися нерівністю Бієнеме–Чебишева. Це дасть можливість установити верхню межу досліджуваної ймовірності:

$$P_r(|I - \bar{I}| \geq k) \leq \frac{\sigma^2}{k^2}, \quad (12)$$

де $k > 0$,

σ^2 – варіація I .

Із використанням нерівності Бієнеме–Чебишева обмеження (11) можна представити в такому фінальному вигляді:

$$\frac{\sigma^2}{I - r} \leq \alpha. \quad (13)$$

За нормального розподілу це оптимізаційні обмеження можна записати в дещо іншому вигляді, котрий є більш зручним у тому сенсі, що при витримуванні рівності він дасть рівняння прямої лінії:

$$I \geq r + \Phi_\alpha \sigma, \quad (14)$$

де Φ_α – тангенс кута нахилу кривої Телсера, котрий визначається безпосередньо рівнем встановленої ймовірності α та представлений у стандартній таблиці нормального розподілу. Приміром, для максимально встановленого рівня ймовірності в 5% Φ_α дорівнюватиме 1,65, а для 10% ймовірності – 1,28.

Геометрична форма оптимізації за критерієм Телсера наведена на рис. 3.

Із рис. 3 видно, що обмеженню Телсера задовольняють усі портфелі, котрі розташовані вище від прямої лінії. Однак оптимальним буде портфель B , оскільки він має найвищу дохідність. Слід зазначити, що обмеженню, формально, задовольняють усі портфелі, розташовані в заштрихованій зоні, котра згори обмежена ефективною множинністю.

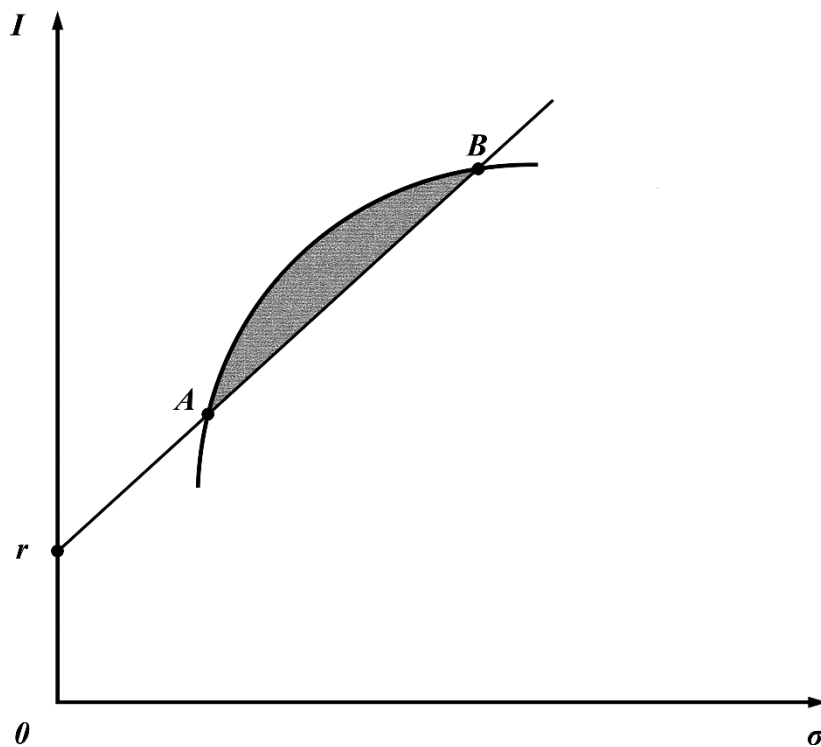

Рис. 3. Оптимальний портфель за критерієм Телсера.

Примітка: модифіковано автором за джерелом [16, с. 108].

Важливим аспектом оптимізації за критерієм Телсера є те, що оптимального портфеля може не бути взагалі, що залежить від форми та розташування ефективної та допустимої множинностей (рис. 4). Ефективна множинність може бути розташована й вище від кривої Телсера. У такому випадку оптимальний портфель також буде відсутній.

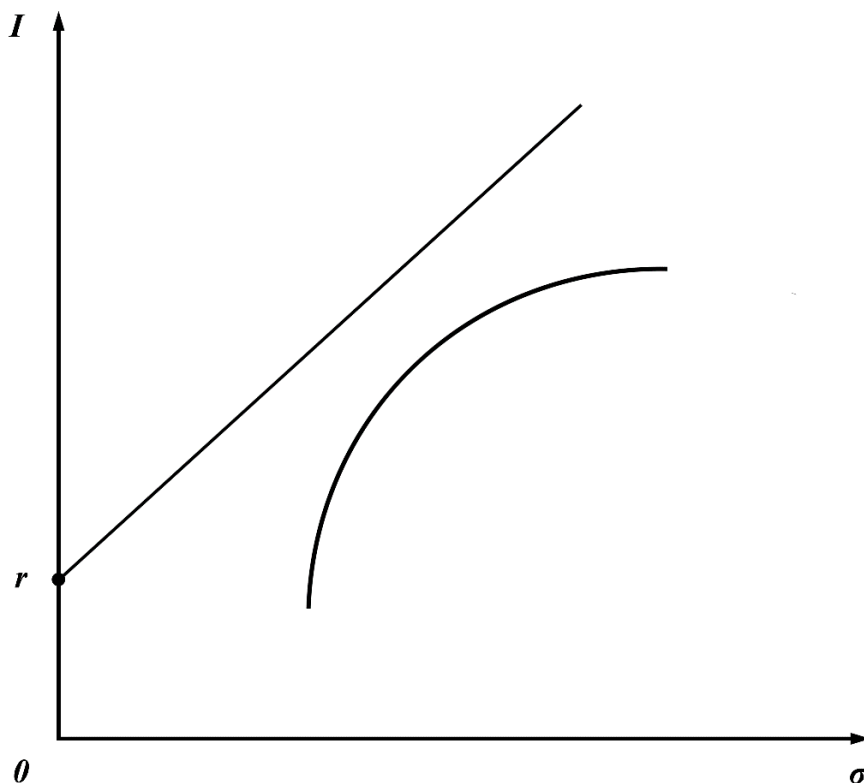

Рис. 4. Відсутність оптимального портфеля за критерієм Телсера.

Примітка: модифіковано автором за джерелом [16, с. 108].

Критерій Катаоки є третім критерієм оптимізації портфельів за принципом максимальної визначеності. Дослідження Ш. Катаоки вийшло пізніше від Роя та Телсера, воно є унікальним у тому сенсі, що абсолютно не стосується інвестиційних портфельів та навіть фінансів у цілому [7]. Це – суто математичне дослідження, котре присвячено методології постановки та розв'язку задач стохастичного програмування. Однак оскільки очікувані дохідності інвестицій є також величинами стохастичними, методологія Катаоки знайшла втілення й у теорії портфельного інвестування.

Головний принцип оптимізації Катаоки полягає в тім, що необхідно максимізувати нижню межу дохідності за умови, що ймовірність реалізації такої або нижчої дохідності не перевищує певний рівень. Оптимізаційну задачу, таким чином, можна формалізувати так⁴:

$$\max(r), \quad (15)$$

а обмеження

$$\text{Prob}(I \leq r) \leq \alpha. \quad (16)$$

Геометрично це означає пошук найвищої «кривої Катаоки» – фактично максимізації заданого рівня r (найвища точка перетину з віссю ординат). При цьому кут нахилу кривої є константою (рис. 5), у той час як для критеріїв Роя та Телсера оптимізація здійснювалася шляхом максимізації кута нахилу при сталому рівні перетину.

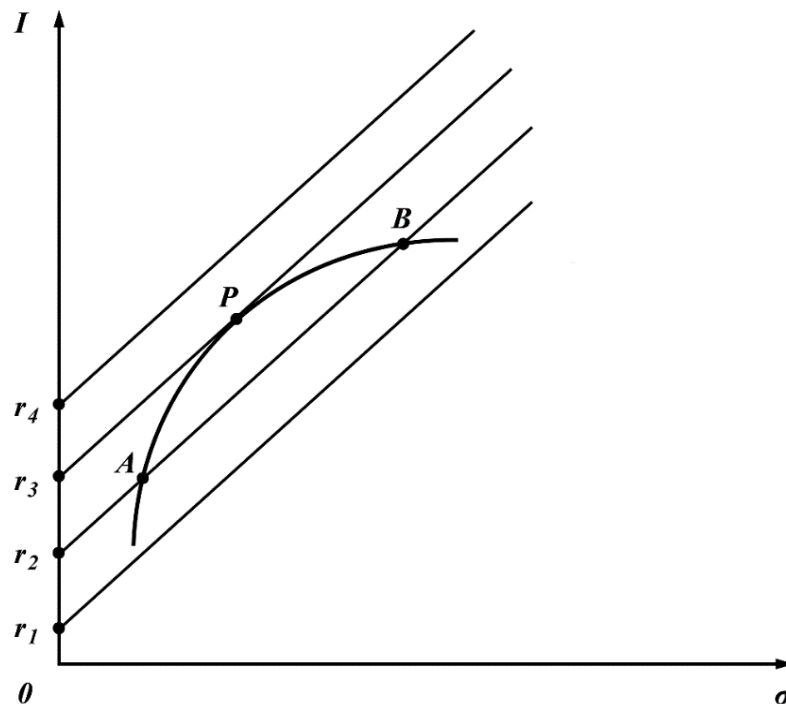

Рис. 5. Оптимізація портфеля за критерієм Катаоки.

Джерело: авторська розробка.

Максимізація досягається в найвищій точці, котра одночасно знаходиться і на кривій Катаоки, і на ефективній множинності. Це – точка дотику двох графіків. Рівняння кривої Катаоки виводиться за аналогією до критерія Телсера (за умови нормального розподілу

⁴ Для зручності порівняння та аналізу дана задача записана в нотації Телсера. Оригінальна робота Катаоки використовує зовсім іншу нотацію – загального формату, котра застосовується для розв'язання транспортної задачі.

очікуваних дохідностей) та має в підсумку такий вигляд, як і (14), однак у даному випадку максимізується r .

Порівнюючи розглянуті критерії максимальної визначеності, слід відзначити, що вони хоча номінально й апроксимуються до біпараметричної оптимізації, як, приміром, критерій Роя фактично вже представляють мультипараметричну оптимізацію. Поряд із традиційними параметрами ризику й дохідності ймовірність виступає третім параметром, котрий враховується під час оптимізації. Переваги й недоліки цих підходів впливають з результатів їх порівняльного аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика підходів до оптимізації
за принципом максимальної визначеності**

КЛЮЧОВІ РИСИ	ПІДХІД		
	Роя	Телсера	Катаоки
Напрямок оптимізації	$P(m \leq d) \rightarrow \min$	$m \rightarrow \max$	$d \rightarrow \max$
Допустима множинність	Немає	$P(m \leq d) \leq \alpha$	$P(m \leq d) \leq \alpha$
Параметр, що задається	d ($d < m$)	α, d	α
Етапи оптимізації	Однокрокова	Двокрокова (попередній етап оптимізації – формування допустимої множинності)	
Оптимальний портфель	Існує завжди	Може не бути	Існує завжди
Альтернативний запис	$\frac{m-d}{\sigma} \rightarrow \max$	$\frac{\sigma^2}{m-d} \leq \alpha.$ ***** $m \geq d + \Phi_{\alpha} \sigma$ $\Phi_{\alpha} = 1,65$ для $\alpha = 5\%$ Кут нахилу – $\arctg 1,65 \approx 58,78^{\circ}$.	
Тип ефективної множинності	Ефективна множинність Роя	Традиційна ефективна множинність	
Від’ємна дохідність портфеля	Може бути	Не може бути (окрім випадків, коли це задовольняє інвестора)	
Геометричний сенс	Максимізація кута нахилу (не менш як 45°). Точка перетину є константою.	Кут нахилу є константою (визначається лише односторонньою α – квантиллю). Точка перетину є константою.	Кут нахилу є константою (визначається лише односторонньою α – квантиллю). Пошук найвищої кривої Катаоки (найвищої точки перетину з віссю ординат).

Примітки: 1. Складено автором.

2. Для зручності та релевантності порівняння таблиця складена у форматі нотації Роя.

Критерій Телсера, у підсумку, можна вважати певним удосконаленням застосування принципу «максимальної визначеності» у процесі оптимізації інвестиційного портфеля. На відміну від критерія Роя, він не передбачає існування оптимального портфеля з від’єм-

ною дохідністю, за винятком тих рідких випадків, коли від'ємна дохідність задовольняє інвестора. За критерієм Телсера оптимізаційна задача може не мати розв'язку, а оптимального портфеля може не бути, у той час як за критерієм Роя оптимальний портфель є завжди. Критерій Телсера базується на традиційній ефективній множинності, у той час як принцип Роя є більш фундаментальним – він містить методологію побудови власної гіперболи.

Одним із відомих досліджень, присвячених підходу максимальної визначеності, є робота Е. Арзака та В. Бави [1]. Вони довели, що несхильний до ризику інвестор також може здійснювати свій вибір за критерієм «максимальної визначеності» в умовах існування на ринку безризикової ставки. Цей підхід є, по суті, поєднанням постулатів теорії корисності з принципом «максимальної визначеності», котрий вони фактично поєднали також з САРМ. У рамках названого дослідження було сформульовано й доведено два важливі положення. По-перше, несхильний до ризику інвестор, який керується принципом «максимальної визначеності», включатиме до свого портфеля певну частку подільних ризикових активів. При цьому оптимізаційна задача передбачає максимізацію рівня ризику (а відповідно – й дохідності) портфеля ризикових активів за такого інвестиційного обмеження

$$W + b = \frac{s - Wr}{q_{\alpha}(R) - r}, \quad (17)$$

де W – початковий обсяг коштів інвестора,

b – обсяг коштів, залучених під безризикову ставку (від'ємне значення означає надання коштів у позику),

s – мінімальний рівень прибутку, нижче якого інвестор не хоче опускатися,

r – безризикова ставка,

$q_{\alpha}(R)$ – α фрактал стандартного розподілу дохідностей.

По-друге, теорема портфельного вибору передбачає (1) вибір інвестором оптимальних часток ризикових активів, котрі не залежатимуть від обсягу запозичень, та (2) вибір пропорції між портфелем ризикових активів та запозиченням.

Так званий модифікований принцип «максимальної визначеності» був розроблений Дінгом та Лу [3] на прикладі оптимізації портфелів фондів соціального забезпечення⁵, для яких надійність та жорсткий контроль над рівнем ризику є однією з ключових вимог. Їхній підхід, серед іншого, припускає існування безризикової ставки, причому короткі продажі ризикових активів дозволяються, а запозичувати за безризиковою ставкою для купівлі ризикових активів забороняється, а також еліптичний (замість традиційного – нормального) характер розподілу дохідностей. Окрім, власне, математичних викладок щодо розв'язання оптимізаційної задачі за наявності безризикового активу, вони також вивели нові ефективні множинності на основі свого модифікованого підходу та сформулювали на цій основі чотири відмінності традиційної біпараметричної оптимізації від свого модифікованого підходу за принципом «максимальної визначеності». По-перше, незалежно від того, якою є чутливість до ризику зниження, у традиційній біпараметричній оптимізації завжди існує оптимальний портфель. У моделі Дінга–Лу його існування залежить від рівня схильності до ризику зниження. Для доволі значного рівня такої схильності оптимального портфеля може не існувати. Оптимізація також залежить від рівня безризикової ставки, у той час як традиційна біпараметрична оптимізація завжди передбачає існування оптимального портфеля, що не залежить від її рівня. По-друге, якщо ефективна множинність Дінга–

⁵ Social security funds.

Лу існує, то вона або така ж сама, як і традиційна ефективна множинність, або є її частиною в системі координат «стандартне відхилення – очікувана дохідність». Тобто, усі портфелі, ефективні за моделлю Дінга–Лу, є ефективними за традиційним підходом, але не всі ефективні за традиційним підходом портфелі будуть завжди ефективним за моделлю Дінга–Лу. По-третє, ефективні множинності в моделі Дінга–Лу містять у собі більше інформації, ніж традиційна ефективна множинність. Насамперед, вони відображають інформацію щодо схильності інвестора до ризику. Однак навіть за умови, що різні інвестори мають ідентичну схильність до ризику, вони можуть мати різну схильність до ризику значних втрат, що також відображено в модифікованих ефективних множинностях. Це не відображається в традиційній ефективній множинності. По-четверте, у моделі виведена формула, котра характеризує рівень ймовірності настання критичних подій, котрий розділяє ідентичність та відмінність традиційної біпараметричної оптимізації та оптимізації за моделлю Дінга–Лу. Обидва підходи дають ідентичні результати, якщо рівень ймовірності є нижчим від зазначеної межі. Якщо ж він є вищим, то результати оптимізації відрізняються. При відносно незначному рівні безризикової відсоткової ставки модель Дінга–Лу передбачає інвестування всіх коштів у ризикові активи, а традиційна модель – частину коштів у безризиковий актив.

У дослідженні Чіу, Вонга та Лі [2] було виявлено специфіку застосування принципу «максимальної визначеності» для багатоперіодного формату. Вони дістали висновку, що усунення традиційного оптимізаційного обмеження щодо середньої дохідності портфеля, котре було у Роя, або просто перетворює оптимізаційну задачу на задачу щодо досягнення певного рівня дохідності, або дає в підсумку високолевереджевий портфель. Удосконалення базового підходу Роя було здійснено в дослідженні вітчизняних учених Норкіна та Бойка [16]. Вони показали схожість підходів Роя та Марковиця в частині аналізу симетричного характеру розподілу ймовірностей. У їхній роботі, натомість, замість традиційної варіації було використано напівдисперсію, що також дало можливість отримати й дещо відмінну ефективну множинність. Учені, таким чином, акцентували увагу на впливі лише ризику зниження дохідності та дістали висновку, що в таких умовах оптимізаційна задача зводиться до генерування нової ефективної множинності, у той час як сам принцип інвестиційного вибору залишається таким же, як у Роя.

Підбиваючи підсумки аналізу підходу Роя, слід зазначити, що він, за своїм змістом, надзвичайно схожий на теорію Марковиця, яка вважається основою портфельної парадигми міжнародного інвестування. Хронологічно вони виникли фактично в один і той самий час – у 1952 році. Стаття Марковиця була опублікована в березневому випуску «Журналу фінансів», а робота Роя – у липневому випуску «Економетрики». При цьому достеменно невідомо, який саме рукопис був поданий до редакційної колегиї раніше. Це дає можливість констатувати, що ці дослідження проводилися незалежно одне від одного. У Роя немає посилань на Марковиця, чия стаття вийшла, формально, раніше однак він посилається на тих самих попередників, що й Марковиць. Із урахуванням наведених обставин, а також базуючись на результатах аналізу змісту обох підходів, із нашої точки зору, можна стверджувати, що теорія Роя, поряд із теорією Марковиця, також є основою досліджуваної парадигми.

Між теоріями Марковиця та Роя слід провести дві важливі паралелі. По-перше, спільність ключового принципу цих теорій. Обидві аналізують інвестиції в біпараметричному форматі, що, в підсумку, дало майже ідентичні гіперболи, на основі яких здійснюється інвестиційний вибір. У Роя, приміром, не використовуються терміни «допустима множинність» або «ефективна множинність» однак називаючи свою гіперболу «верхньою ме-

жею», він має на увазі саме ефективну множинність в термінах Марковиця. Рой говорить, що виведені ним функції описують не лише верхню межу (ймовірності), але всю родину можливих функцій такого типу, однак для оптимізації потрібна саме згадана верхня межа, котру Рой називає «конвертом». У даній ситуації під всією родиною слід розуміти допустиму множинність для випадку трьох та більшої кількості активів у Марковиця. Однак якщо в традиційній теорії портфеля загальне рівняння допустимої множинності Марковиця було виведено значно пізніше – у 1970 році Мертоном [17], то Рой навів рівняння своєї гіперболи у вищезгаданій статті 1952 року, що робить її, у певному розумінні, більш фундаментальною. Ключова відмінність між інвестиційним вибором Марковиця та Роя полягає в тім, що Марковиць пропонує інвесторові обирати будь-якій портфель на гіперболі – ефективній множинності, у той час як Рой обмежує цей вибір лише одним конкретним портфелем. А сама оптимізація здійснюється вже на основі трьох параметрів: до традиційних ризику й дохідності, які використовуються для формування ефективної множинності, додається ймовірність, котра і дає можливість здійснити вибір одного оптимального портфеля, а не певну множинність портфелів.

По-друге, в обох теоріях запропонована доволі схожа методологія визначення ризику інвестиційного портфеля. На нашу думку, однак з погляду того часу – коли портфельна теорія ще не існувала – обидві формули виглядали насправді рівнозначними, у їхній основі лежав однаковий принцип – врахування коваріацій між дохідностями активів. І якщо прийняти за константу те, що ми не знаємо, як у реальності слід обчислювати ризик інвестиційного портфеля, то його можна цілком обґрунтовано розраховувати й за формулою Роя.

Важливим здобутком теорії Роя є те, що він, у певному розумінні, передбачив подальший розвиток сучасної теорії портфеля, зокрема окремі погляди Шарпа в рамках теорії ринку капіталів. Так, максимізація окремих рівнянь Роя, по суті, є аналогом максимізації коефіцієнта Шарпа. І хоча Рой не використовує безризикову ставку, бажаний рівень дохідності є її заміником. У теорії Шарпа інвестор не може отримати дохідність, нижчу від безризикової ставки, а в теорії Роя він не може отримати дохідність, нижчу від заданого рівня, оскільки в такому разі він просто не буде інвестувати та, відповідно, проводити аналіз – застосовувати свою теорію. Теорія Роя, що впливає з її головного принципу – максимальної визначеності, орієнтована на відносно менш схильного до ризику інвестора.

Із зазначеного можна зробити важливий висновок: дослідження Роя та його теорія займають особливе місце в сучасній інвестиційній теорії. Із нашої точки зору, це місце – щонайменше в одному ряду з теорією портфеля й теорією ринку капіталів, а разом вони становлять основу портфельної парадигми теорії міжнародного інвестування. Однак Рой не отримав нобелівську премію та не став відомим швидше з тієї причини, що, опублікувавши вищезгадане дослідження, він зник із наукової ниви. У той час Марковиць продовжував проводити дослідження в галузі та друкуватися, ставши вченим парадигмоутворюючого значення.

Значущість та важливість здобутків Роя також підтверджує той факт, що в еволюційному плані розвиток принципу максимальної визначеності дав поштовх виникненню ще одній – значно більш відомій сьогодні концепції – оптимізації за *VaR*⁶ підходом, який передбачає аналіз ризику у вартісному вимірі. Ця концепція передбачає визначення того максимального вартісного обсягу коштів, котрі будуть втрачені з певною ймовірністю за певний проміжок часу. Вона активно використовується сьогодні як у сфері міжнародного портфельного інвестування, так і у міжнародному банківництві.

⁶ Аббревіатура *VaR* розшифровується як «value at risk», що в перекладі означає вартість під ризиком. Часто перекладають як «вартісна міра ризику».

Список використаних джерел

1. Arzac E. R. Portfolio Choice and Equilibrium in Capital Markets with Safety-First Investors / Enrique R. Arzac, Vijay S. Bawa // *Journal of Financial Economics*. – 1977. – Vol. 4, № 3. – P. 277–288.
2. Chiu M. C. Roy's Safety-First Portfolio Principle in Financial Risk Management of Disastrous Events / Mei Choi Chiu, Hoi Ying Wong, Duan Li // *Risk Analysis*. – 2012. – Vol. 32, № 11. – P. 1856–1872.
3. Ding Y. The Optimal Portfolios Based on a Modified Safety-First Rule with Risk-Free Saving / Yuanyao Ding, Zudi Lu // *Journal of Industrial and Management Optimization*. – 2016. – Vol. 12, № 1. – P. 83–102.
4. Fama E. F. A Five-Factor Asset Pricing Model / Eugene F. Fama, Kenneth R. French // *Journal of Financial Economics*. – 2015. – Vol. 116, № 1. – P. 1–22.
5. Fama E. F. Common Risk Factors in the Returns on Stocks and Bonds / Eugene F. Fama, Kenneth R. French // *Journal of Financial Economics*. – 1993. – Vol. 33, № 1. – P. 3–56.
6. Graham B. Security Analysis / Benjamin Graham, David L. Dodd. – New York, London : Whittlesey House, McGraw-Hill Book Company, Inc., 1934. – 725 p.
7. Kataoka S. A Stochastic Programming Model / Shinji Kataoka // *Econometrica*. – 1963. – Vol. 31, № 1/2. – P. 181–196.
8. Lintner J. V. Session Topic: Portfolio Theory and Security Analysis: Discussion / John Lintner, William F. Sharpe // *The Journal of Finance*. – 1972. – Vol. 27, № 2 (Papers and Proceedings of the Thirties Annual Meeting of the American Finance Association, New Orleans, Louisiana, December 27–29, 1971). – P. 453–458.
9. Markowitz H. M. Foundations of Portfolio Theory / Harry M. Markowitz // *The Journal of Finance*. – 1991. – Vol. 46, № 2. – P. 469–477.
10. Markowitz H. M. Portfolio Selection / Harry Markowitz // *The Journal of Finance*. – 1952. – Vol. 7, № 1. – P. 77–91.
11. Markowitz H. M. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments / Harry M. Markowitz. – New York : John Wiley & Sons, Inc.; London : Chapman & Hall, Ltd.; Cowles Foundation for Research in Economics at Yale University, 1959. – 344 p.
12. Merton R. C. An Analytic Derivation of the Efficient Portfolio Frontier / Robert C. Merton // *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*. – 1972. – Vol. 7, № 4. – P. 1851–1872.
13. Norkin V. I. Safety-First Portfolio Selection / V. I. Norkin, S. V. Boyko // *Cybernetics and Systems Analysis*. – 2012. – Vol. 48, № 2. – P. 180–191.
14. Roy A. D. Safety First and the Holding of Assets / A. D. Roy // *Econometrica*. – 1952. – Vol. 20, № 3. – P. 431–449.
15. Rubinstein M. Markowitz's "Portfolio Selection": A Fifty-Year Retrospective / Mark Rubinstein // *The Journal of Finance*. – 2002. – Vol. 57, № 3. – P. 1041–1045.
16. Telser L. G. Safety First and Hedging / Lester G. Telser // *The Review of Economic Studies*. – 1955–1956. – Vol. 23, № 1. – P. 1–16.
17. Weston J. F. Developments in Finance Theory / J. Fred Weston // *Financial Management*. – 1981. – Vol. 10, № 2. – P. 5–22.

References

1. Arzac E. R. Portfolio Choice and Equilibrium in Capital Markets with Safety-First Investors / Enrique R. Arzac, Vijay S. Bawa // *Journal of Financial Economics*. – 1977. – Vol. 4, № 3. – P. 277–288.

2. *Chiu M. C.* Roy's Safety-First Portfolio Principle in Financial Risk Management of Disastrous Events / Mei Choi Chiu, Hoi Ying Wong, Duan Li // *Risk Analysis*. – 2012. – Vol. 32, № 11. – P. 1856–1872.
3. *Ding Y.* The Optimal Portfolios Based on a Modified Safety-First Rule with Risk-Free Saving / Yuanyao Ding, Zudi Lu // *Journal of Industrial and Management Optimization*. – 2016. – Vol. 12, № 1. – P. 83–102.
4. *Fama E. F.* A Five-Factor Asset Pricing Model / Eugene F. Fama, Kenneth R. French // *Journal of Financial Economics*. – 2015. – Vol. 116, № 1. – P. 1–22.
5. *Fama E. F.* Common Risk Factors in the Returns on Stocks and Bonds / Eugene F. Fama, Kenneth R. French // *Journal of Financial Economics*. – 1993. – Vol. 33, № 1. – P. 3–56.
6. *Graham B.* Security Analysis / Benjamin Graham, David L. Dodd. – New York, London : Whittlesey House, McGraw-Hill Book Company, Inc., 1934. – 725 p.
7. *Kataoka S.* A Stochastic Programming Model / Shinji Kataoka // *Econometrica*. – 1963. – Vol. 31, № 1/2. – P. 181–196.
8. *Lintner J. V.* Session Topic: Portfolio Theory and Security Analysis: Discussion / John Lintner, William F. Sharpe // *The Journal of Finance*. – 1972. – Vol. 27, № 2 (Papers and Proceedings of the Thirties Annual Meeting of the American Finance Association, New Orleans, Louisiana, December 27-29, 1971). – P. 453–458.
9. *Markowitz H. M.* Foundations of Portfolio Theory / Harry M. Markowitz // *The Journal of Finance*. – 1991. – Vol. 46, № 2. – P. 469–477.
10. *Markowitz H. M.* Portfolio Selection / Harry Markowitz // *The Journal of Finance*. – 1952. – Vol. 7, № 1. – P. 77–91.
11. *Markowitz H. M.* Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments / Harry M. Markowitz. – New York : John Wiley & Sons, Inc.; London : Chapman & Hall, Ltd.; Cowles Foundation for Research in Economics at Yale University, 1959. – 344 p.
12. *Merton R. C.* An Analytic Derivation of the Efficient Portfolio Frontier / Robert C. Merton // *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*. – 1972. – Vol. 7, № 4. – P. 1851–1872.
13. *Norkin V. I.* Safety-First Portfolio Selection / V. I. Norkin, S. V. Boyko // *Cybernetics and Systems Analysis*. – 2012. – Vol. 48, № 2. – P. 180–191.
14. *Roy A. D.* Safety First and the Holding of Assets / A. D. Roy // *Econometrica*. – 1952. – Vol. 20, № 3. – P. 431–449.
15. *Rubinstein M.* Markowitz's "Portfolio Selection": A Fifty-Year Retrospective / Mark Rubinstein // *The Journal of Finance*. – 2002. – Vol. 57, № 3. – P. 1041–1045.
16. *Telser L. G.* Safety First and Hedging / Lester G. Telser // *The Review of Economic Studies*. – 1955–1956. – Vol. 23, № 1. – P. 1–16.
17. *Weston J. F.* Developments in Finance Theory / J. Fred Weston // *Financial Management*. – 1981. – Vol. 10, № 2. – P. 5–22.

УДК 620.9.001.32

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

PROVIDING ENERGY SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Бабець І. Г.

Доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу та економічної безпеки Львівського інституту менеджменту.

Babets I.

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Marketing and Economic Security of the Lviv Institute of Management.

Бабец И. Г.

Доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой маркетинга и экономической безопасности Львовского института менеджмента.

Анотація. У статті проаналізовано основні тенденції розвитку енергетичного сектора України в сучасних геополітичних умовах. Проведено оцінку стану і динаміки рівня енергетичної безпеки України упродовж 2007–2015 років. Виявлено основні чинники зміцнення енергетичної безпеки України у 2015 р. – зниження енергомісткості ВВП та посилення диверсифікації джерел постачання і видів використовуваних енергоносіїв. Визначено вплив ключових загроз, обумовлених геополітичними змінами, на рівень енергетичної безпеки України. Обґрунтовано ймовірність та передумови реалізації оптимістичного, базового, песимістичного сценаріїв зміни основних чинників енергетичної безпеки – енергомісткості ВВП та частки домінуючого виду палива у загальних обсягах споживання енергоресурсів. Запропоновано напрями зміцнення енергетичної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій: комплексне реформування сфер видобування та імпорту енергоносіїв, виробництва, розподілу та використання електроенергії; подальше зниження енергомісткості ВВП на основі реструктуризації економіки та збільшення частки послуг і високотехнологічних галузей промисловості у ВВП, підвищення ефективності використання енергії підприємствами старопромислових галузей та проведення їх технічної модернізації.

Ключові слова: енергетична безпека, геополітичні загрози, енергетичні ресурси, енергомісткість, інтегральний показник, прогнозування.

Abstract. In the article the major trends in the energy sector of Ukraine in modern geopolitical conditions are investigated. The status and dynamics of energy security of Ukraine during 2007–2015 years are evaluated. The main factors strengthening the energy security of Ukraine in 2015 – the decrease of energy intensity of GDP and improving of the diversification of supply sources and kinds of energy resources are detected. The impact of key threats caused by geopolitical changes on the level of energy security of Ukraine is determined. The probabil-

ity and preconditions of implementation of optimistic, basic, pessimistic scenarios of changes in such key factors of energy security, as energy intensity of GDP and the share of the dominant fuel in total energy consumption are substantiated. Directions of strengthening the energy security of Ukraine in terms of geopolitical transformations, comprehensive reforms of the production and import of energy production, distribution and the use of electricity; further reducing of energy intensity of GDP through economic restructuring and increasing the share of services and high-tech industries in GDP, energy efficiency enterprises of old industrial areas and their technical modernization.

Key words: *energy security, geopolitical threats, energy resources, energy intensity, integral index, prediction.*

Аннотация. *В статье проанализированы основные тенденции развития энергетического сектора Украины в современных геополитических условиях. Проведена оценка состояния и динамики уровня энергетической безопасности Украины на протяжении 2007–2015 годов. Выявлены основные факторы укрепления энергетической безопасности Украины в 2015 году – снижение энергоёмкости ВВП, улучшение диверсификации источников снабжения и видов используемых энергоносителей. Определено влияние ключевых угроз, обусловленных геополитическими изменениями, на уровень энергетической безопасности Украины. Обоснованы вероятность и предпосылки реализации оптимистического, базового, пессимистичного сценариев изменения основных факторов энергетической безопасности – энергоёмкости ВВП и доли доминирующего вида топлива в общих объёмах потребления энергоресурсов. Предложены направления повышения энергетической безопасности Украины в условиях геополитических трансформаций: комплексное реформирование сферы добычи и импорта энергоносителей, производства, распределения и использования электроэнергии; снижение энергоёмкости ВВП на основе реструктуризации экономики и увеличения доли услуг и высокотехнологичных отраслей промышленности в ВВП, повышение эффективности использования энергии предприятиями старопромышленных отраслей и проведения их технической модернизации.*

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, геополитические угрозы, энергетические ресурсы, энергоёмкость, интегральный показатель, прогнозирование.*

Постановка проблеми. Кризові ситуації в енергетичній сфері супроводжують розвиток економіки України від моменту здобуття незалежності. Їх виникнення пов'язане як із внутрішніми проблемами в нашій країні, так і з впливом геополітичних чинників. При цьому зміна геополітичної ситуації є не лише джерелом загроз енергетичній безпеці, а й поштовхом до кардинальних реформ, оскільки створює сприятливі умови для розвитку енергетичного сектора та диверсифікації співпраці на ринку енергоносіїв.

Поглиблення економічної кризи внаслідок військових дій на сході України, блокування надходжень вугілля з окупованих регіонів Донецької та Луганської областей, висока енергомісткість промислового виробництва та непрозора тарифна політика в умовах послаблення підтримки з боку Європейського Союзу та міжнародних фінансових організацій розглядаються як загрози національній безпеці України. Подолання чи зниження цих загроз можливе лише на основі системного реформування енергетичного сектору, що, згідно Енергетичної стратегії України до 2035 року [1], повинно передбачати розвиток ринкових відносин та створення інституціонального середовища для конкуренції суб'єктів господарювання, диверсифікацію джерел постачання енергоресурсів, поглиблення співпраці з країнами ЄС.

Відповідно, актуалізується проблема визначення основних чинників внутрішніх і зовнішніх загроз та оцінка їх впливу на енергетичну безпеку України в результаті удоскона-

лення інституційного середовища в державі та зміни геополітичних умов розвитку енергетичного сектора.

Мета статті – визначення впливу загроз, обумовлених змінами геополітичної ситуації, на рівень енергетичної безпеки України. Відповідно до мети окреслимо завдання дослідження: ідентифікація загроз енергетичній безпеці України; аналіз основних тенденцій та динаміки чинників розвитку енергетичного сектора в умовах геополітичних трансформацій; оцінка впливу ключових факторів на рівень енергетичної безпеки та обґрунтування можливих сценаріїв зміни цих загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження енергетичної безпеки переважно стосуються проблем, обумовлених високою енергомісткістю виробництва, залежністю від імпорту нафти і газу та неефективністю інфраструктури енергетичного ринку, а також впровадження новітніх технологій та енергозбереження як основи структурних змін і зміцнення економічної безпеки України [6; 8]. Багато уваги у науковій літературі приділяється дослідженню факторів, які призводять до виникнення загроз енергетичній безпеці: високий ступінь зносу основних засобів, технологічна відсталість обладнання та розподільчих мереж в електроенергетиці, значні втрати при виробництві, розподілі й споживанні енергії [4], сировинна орієнтація промисловості та зниження виробництва продукції з високою доданою вартістю [5, с. 148], залежність від одного постачальника енергоносіїв чи електроенергії, незадовільний технічний стан енергетичного сектора та низький рівень енергоефективності [9].

Експертні дослідження енергетичної безпеки пов'язані з оцінкою рівня економічного розвитку, наявності енергетичних ресурсів і попиту на них. Саме такий підхід став основою формалізації енергетичної безпеки України як функції від таких чинників: енергозаощадження та енергоефективність; наявність власних енергетичних ресурсів (природний газ, вугілля, нафта, відновлювані джерела енергії (ВДЕ)); диверсифікація імпорту енергоресурсів; формування стратегічних резервів; інтеграція до енергетичного простору [7].

Отже, увага дослідників зосереджена в основному на визначенні чинників енергетичної безпеки держави, які обумовлюють проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу, структуру та ефективність енергетичного балансу та генерують загрози, наслідком яких є енергодефіцитність, енергетична залежність, енергомісткість виробництва промислової продукції. При цьому недостатньо дослідженими залишаються проблеми оцінки впливу загроз на рівень енергетичної безпеки держави в умовах геополітичних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття енергетичної безпеки є комплексною категорією, яка поєднує географічний, політичний, технологічний, економічний, екологічний виміри [15]. Енергетична безпека держави визначається станом енергетичного сектора, що забезпечує реалізацію національних інтересів у енергетичній сфері на основі мінімізації загроз для достатнього і безперервного постачання енергоносіїв та енергії споживачам.

Свою чергою, рівень енергетичної безпеки безпосередньо залежить від стану економіки країни, який обумовлює можливості формування матеріального підґрунтя та технологічного розвитку енергетичної сфери, забезпечує застосування економічних засобів та інструментів протидії загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру через технічну модернізацію промислових підприємств, впровадження енергозберігаючих технологій, диверсифікацію джерел постачання енергоресурсів, забезпечення конкурентного середовища на енергетичному ринку.

Вирішення внутрішніх проблем забезпечення енергетичної безпеки України значною мірою залежить від здатності протидіяти чи адаптуватися до впливу зовнішніх факторів,

обумовлених технологічним розвитком, змінами екологічної та енергетичної політики провідних постіндустріальних країн, політичним тиском та військовими діями інших, насамперед, сусідніх держав.

Енергетична безпека України формується в складних геополітичних умовах, як зазначено в Енергетичній стратегії України, «між ЄС та Росією», чим обумовлені як виклики (втрата транзитного статусу), так і можливості (унезалежнення від імпорту газу з РФ) [3].

Регіональні особливості формування структури споживання енергоносіїв обмежують можливості оптимізації енергетичного балансу України. Використання вугілля як базового палива для теплоелектростанцій в більшості регіонів нашої країни генерує низку загроз енергетичній безпеці в короткостроковій та довгостроковій перспективі: незабезпеченість потреб за рахунок внутрішніх ресурсів; невідповідність екологічних показників енергетичного та промислового секторів економіки вимогам політики декарбонізації ЄС відповідно до реалізації євроінтеграційних прагнень України. Переважне використання газу чи нафти в інших регіонах України обумовлює енергетичну залежність економіки від зовнішнього ринку енергоносіїв, який знаходиться під впливом геополітичних змін.

Тенденції зміни геополітичної ситуації, яка є джерелом загроз енергетичній безпеці, характеризуються активізацією політичних та збройних конфліктів в регіонах, де зосереджені значні природні запаси енергоносіїв. Події, пов'язані з Арабською весною та експансією Ісламської держави, обумовлюють загострення загрози істотних цінових коливань на ринку енергетичних ресурсів. Басейн Каспійського моря є об'єктом стратегічних інтересів Російської Федерації, яка посилює свій контроль за транспортуванням газу з цього регіону до країн Європи. Крім цього, як зазначено під час круглого столу «Дипломатичний фронт. Шляхи посилення енергетичної безпеки», з початком російської агресії посилілися гібридні енергетичні виклики для нашої країни, такі як будівництво газотранспортних магістралей в обхід України: «Північний потік – 2» (Nord Stream II), «Турецький потік» [14].

В цих умовах, ідентифікація та оцінка ключових зовнішніх загроз, аналіз їх динаміки та прогнозування змін повинні відбуватися із врахуванням внутрішніх проблем і можливостей.

З огляду на сутність енергетичної безпеки як комплексної категорії, що поєднує технологічні та економічні аспекти, застосування індикативного підходу для оцінки її рівня передбачає формування системи індикаторів, до якої включені такі показники: рівень залежності від імпорту домінуючого ресурсу в загальних обсягах постачання первинної енергії; ступінь зносу основних засобів підприємств енергетичної сфери; відношення інвестицій в підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП; енергомісткість ВВП; частка домінуючого палива в загальних обсягах споживання енергоресурсів. Перелік індикаторів охоплює показники, аналіз значень та динаміки яких дозволяє охарактеризувати ступінь прояву загроз енергетичній безпеці держави.

Насамперед, головною внутрішньою загрозою енергетичній безпеці України залишається висока енергомісткість ВВП. Загальносвітова тенденція енергоспоживання характеризується зниженням енергомісткості ВВП з 0,25 у 2011 р. до 0,19 т н.е./1000 дол. США (у цінах 2010 р.) у 2014 р., у країнах-членах ОЕСР – з 0,14 до 0,11 відповідно. Аналогічна тенденція також характерна і для України, хоча, порівняно з розвиненими країнами та сусідніми європейськими країнами, вітчизняна економіка й надалі споживає багато енергетичних ресурсів. Енергомісткість ВВП України в 2014 р. знизилася до 0,79 т н.е./1000 дол. США (у цінах 2010 р.) порівняно з 2011 р. (1,33 т н.е./1000 дол. США (у цінах 2010 р.)), що є вищим, ніж показники Німеччини (0,08), Угорщини (0,17) чи Польщі (0,18) [20; 21].

При цьому варто зауважити, що таке зниження енергомосткості ВВП в Україні є наслідком скорочення обсягів виробленої промислової продукції. Це підтверджується зниженням індексу промислового виробництва з 108% в 2011 р. до 84,6% в 2015 р. Рівень енергомосткості ВВП в Україні залишається на високому рівні через неефективну структуру виробництва, в якій переважають енерговитратні галузі промисловості (металургія, хімічне виробництво, паливно-енергетичний сектор, добувна промисловість), що споживають багато енергетичних ресурсів та електроенергії внаслідок використання застарілих технологій та обладнання. Технологічна відсталість підприємств енергетичного сектора проявляється через високий ступінь зносу основних засобів і обумовлена недостатніми обсягами фінансування технологічного оновлення підприємств (Рис 1).

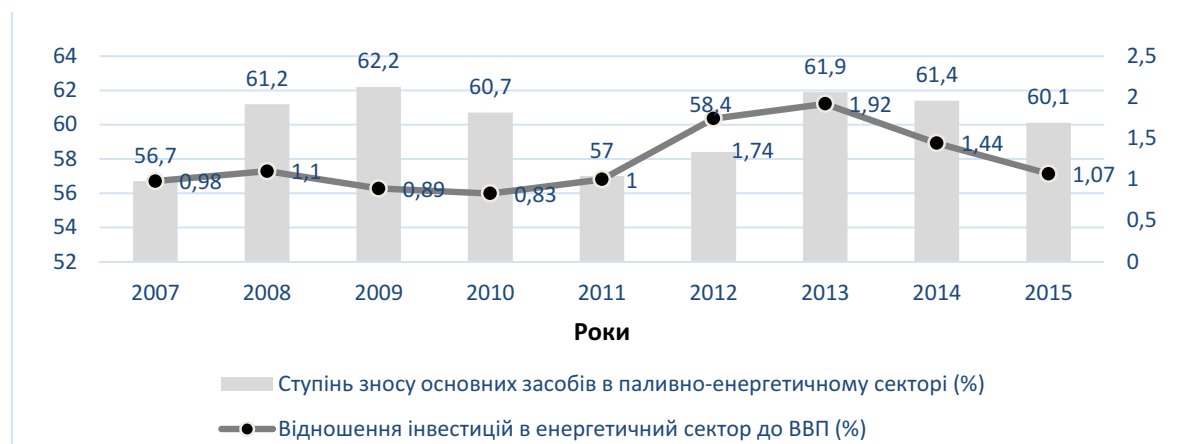

Рис. 1. Динаміка показників технічного стану підприємств енергетичного сектора України.

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики [11; 12; 18].

Істотною загрозою з точки зору енергомосткості економіки є низька ефективність теплоенергетичного сектора, транспортування та розподілення електроенергії та тепла. Середня ефективність використання вугілля в тепловій електроенергетиці України є майже у 1,5 рази нижчою, ніж в комерційно доступних технологіях, а втрати електроенергії в мережах – вищі у 2 рази ніж в Німеччині та США [3, с. 24].

Обсяги газу власного видобутку не забезпечують повною мірою потреби економіки України, що обумовлює низку загроз не лише економічного, а й політичного характеру. Незважаючи на тенденцію до скорочення споживання газу економічними суб'єктами (в основному через зниження обсягів промислового виробництва), за рахунок вітчизняних джерел забезпечується лише половина обсягу потреб економіки в цьому енергоносії (Рис. 2).

Скорочення внутрішнього видобутку і зростання імпорту кам'яного вугілля становить загрозу безперервному функціонуванню ТЕС. Упродовж 2001–2013 рр. в Україні щороку видобували близько 80 млн. т вугілля, з яких 2/3 використовувалися для виробництва електричної та теплової енергії. В Україні на вугіллі повністю або частково працюють всі 14 теплових електростанцій, з них сім – на вугіллі антрацитної групи «А» і «П». У зв'язку із військовими діями на Донбасі упродовж останніх років відбулося зниження виробництва вугілля (у 2015 р. в Україні вироблено 29,9 млн. т вугілля, що на 34,8% менше порівняно з 2014 р.). Це є істотною загрозою, насамперед, для забезпечення роботи ТЕС на сході і в центрі країни (Трипільська, Придніпровська, Криворізька, Запорізька, Зміївська, Луганська і Старобешівська) [19].

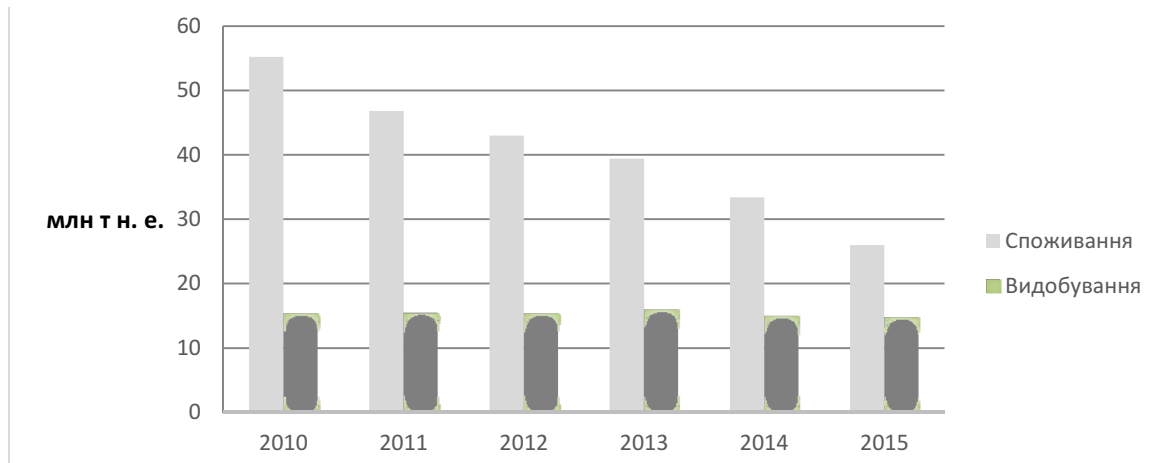

Рис. 2. Внутрішнє виробництво та споживання природного газу в Україні.

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики [13].

Дані енергетичного балансу України про обсяги виробництва та імпорту вугілля свідчать про зростання загрози узалежнення від зовнішніх джерел постачання цього енергоресурсу та збереження технологічної відсталості теплоелектростанцій. Зниження внутрішнього виробництва вугілля призводить до збільшення обсягів його імпорту, що в умовах обмеженого вибору постачальників (найбільші імпортні надходження вугілля до України у 2015 р. – з Росії, США і Казахстану), обумовлює посилення загрози недостатньої диверсифікації джерел енергоресурсів та призводить до технологічної залежності виробництва від використання одного виду енергоносія.

Ступінь диверсифікації постачання енергоносіїв оцінюється за допомогою таких показників, як: рівень залежності від імпорту домінуючого палива; частка домінуючого ресурсу в загальному споживанні енергоносіїв. Динаміка цих показників упродовж 2007–2015 рр. характеризується спадною тенденцією (Рис. 3), що свідчить про позитивні зміни в енергетиці. Водночас, енергія з відновлювальних джерел становила лише 3%, у тому числі отримана з біопалива та відходів – 2,3%.

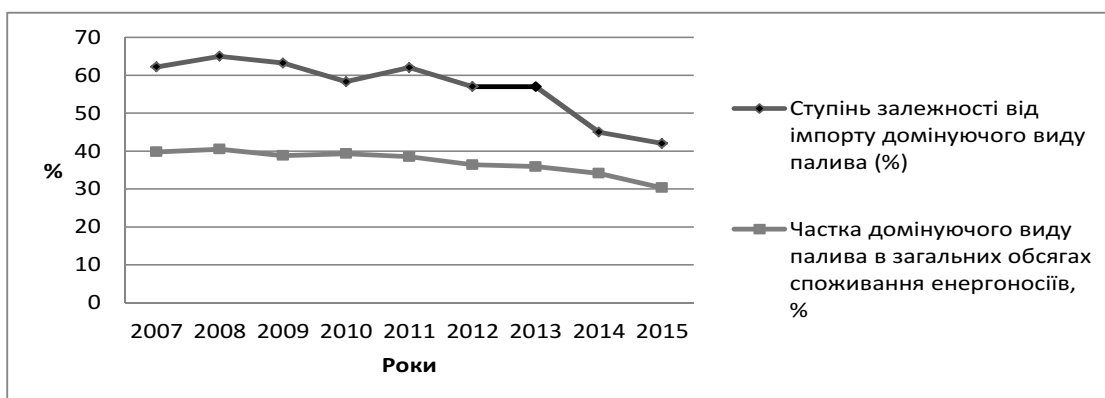

Рис. 3. Динаміка індикаторів рівня диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україні.

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики [13].

Проведений аналіз динаміки ключових показників роботи енергетичного сектора України у 2007–2015 рр. не дозволяє зробити однозначний висновок про стан енергетичної безпеки. Використовуючи описану вище систему індикаторів проведемо оцінювання стану та проаналізуємо динаміку рівня енергетичної безпеки України на основі методичного підходу, що передбачає розрахунок інтегрального показника.

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [2], якщо x_{ij} – деякі показники, $j=1, \dots, m$; $i=1, \dots, n$, які в сукупності характеризують енергетичний сектор країни, то інтегральний показник (індекс) енергетичної безпеки повинен мати вигляд лінійної згортки:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij}, \quad (1)$$

де a_{ij} - вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го показника в інтегральний індекс енергетичної безпеки; z_{ij} – нормалізовані значення статистичних показників x_{ij} .

Інтегральний показник енергетичної безпеки дорівнює 1 тоді, коли всі x_{ij} набувають «найкращих», або оптимальних, значень, і 0 тоді, коли всі показники «найгірші».

Для визначення вагових коефіцієнтів (a_{ij}) згідно Методики оцінки рівня економічної безпеки України використовується модель головних компонент. Побудова моделі головних компонент здійснюється за допомогою програми «Статистика» (модуль «Факторний аналіз») і передбачає: розрахунок кореляційної матриці; виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; ідентифікацію головних компонент.

Нормалізовані значення статистичних показників енергетичної безпеки розраховуємо на основі методики, обґрунтованої А. Сухоруковим та Ю. Харазішвілі [10]. Згідно цього підходу, нормалізовані значення для показників, які є стимуляторами енергетичної безпеки і зростання яких позитивно впливає на її стан, будемо розраховувати як відношення фактичного значення показника в певний момент часу (рік t) до максимального значення цього показника за досліджуваний період. Нормування показників –дестимуляторів, зростання яких негативно впливає на стан енергетичної безпеки, відбувається через розрахунок співвідношення мінімального значення індикатора за досліджуваний період та його фактичного значення у рік t .

Позитивна динаміка окремих індикаторів, нормалізовані значення яких подано у табл. 1, свідчить про зміцнення енергетичної безпеки України у 2015 р. порівняно з 2007 р.

Таблиця 1

Нормалізовані значення індикаторів та інтегральний показник енергетичної безпеки України

Роки	Індикатори					Інтегральний показник енергетичної безпеки України
	Ступінь зносу основних засобів підприємств енергетичної сфери (%)	Відношення інвестицій в підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП (%)	Енергоємність ВВП, т н.е./тис. міжнар. дол.	Рівень залежності від імпорту домінуючого ресурсу в загальних обсягах постачання первинної енергії (%)	Частка домінуючого палива в загальних обсягах споживання енергоресурсів, %	
2007	1	0.51	0.73	0.68	0.76	0.73
2008	0.93	0.57	0.78	0.65	0.75	0.73
2009	0.91	0.46	0.81	0.66	0.78	0.74
2010	0.93	0.43	0.77	0.72	0.77	0.74
2011	0.99	0.52	0.80	0.68	0.79	0.76
2012	0.97	0.91	0.83	0.74	0.83	0.83
2013	0.92	1	0.87	0.74	0.84	0.85
2014	0.92	0.75	0.92	0.93	0.89	0.90
2015	0.94	0.56	1	1	1	0.95
Вагові коефіцієнти	0.116	0.109	0.266	0.252	0.258	-

Джерело: авторська розробка.

Це підтверджує зростання розрахованого нами значення інтегрального показника енергетичної безпеки з 0,73 до 0,95. Зокрема, за досліджуваний період відбулося істотне зниження енергомосткості ВВП (з 0,217 до 0,159 т н.е./тис. міжнар. дол.), знизився рівень залежності від імпорту домінуючого ресурсу в загальних обсягах постачання первинної енергії (з 62,2% до 42%), зменшилася частка домінуючого палива в загальних обсягах споживання енергоресурсів (з 39,8% до 30,3%).

З метою оцінки впливу загроз на рівень енергетичної безпеки України використаємо систему індикаторів, подану у табл. 1, а також функціональну залежність інтегрального показника від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент в програмі Statistica. Розрахуємо коефіцієнт чутливості рівня енергетичної безпеки до загроз, який визначається як відносна зміна інтегрального показника у відсотках, що відповідає відносній зміні індикатора на 1% за інших рівних умов.

Результати розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального показника енергетичної безпеки України до зміни індикаторів у 2015 р. свідчать, що найбільше впливає на стан енергетичної безпеки зростання енергомосткості ВВП ($K_{\text{ч}}=0,359$). Оскільки цей показник є дестимулятором енергетичної безпеки, то стабільне зниження його значення упродовж 2007–2015 рр. є позитивною тенденцією (Рис. 4).

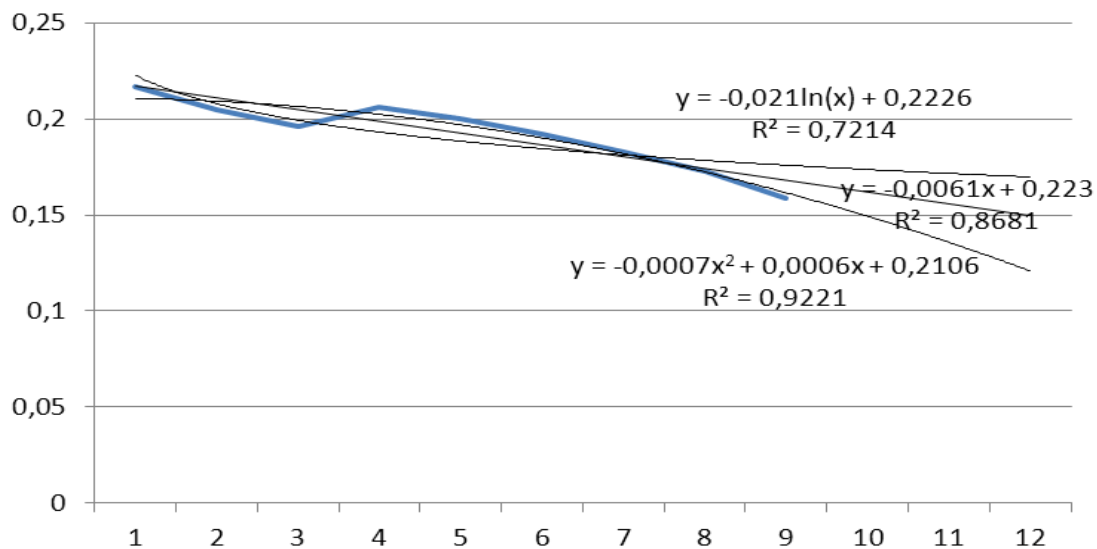

Рис. 4. Прогнозні сценарії зміни енергомосткості ВВП України.

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики [16].

Найбільш ймовірним прогнозом зміни енергомосткості ВВП України, як видно з рисунку 4, є подальше зниження цього показника у короткостроковій перспективі (до 0,117 т н.е./тис. міжнар. дол. у 2018 р. з ймовірністю 92,2%) згідно поліноміальної функції. При цьому зауважимо, що не варто вважати цей сценарій оптимістичним, оскільки головною причиною зниження енергомосткості ВВП в Україні в останні кілька років є скорочення обсягів промислового виробництва, а не технологічне оновлення підприємств і впровадження енергозберігаючих технологій.

Разом з цим, враховуючи зростання індексів промислової продукції (з 87% у 2015 р. до 102,8% у 2016 р. [17]), як оптимістичний сценарій можемо розглядати незначне зниження енергомосткості ВВП України до 0,149 т н.е./тис. міжнар. дол. у 2018 р. з ймовірністю 86,8% згідно лінійного тренду. Відповідно, песимістичним сценарієм, який характеризує посилення загрози зростання енергомосткості ВВП, вважаємо зростання цього показника до 0,170 т н.е./тис. міжнар. дол. у 2018 р. згідно логарифмічної функції

з відносно низькою ймовірністю ($R^2 = 0,72$). Реалізація песимістичного прогнозу, на нашу думку, може бути обумовлена зростанням промислового виробництва за збереження технологічної відсталості підприємств паливно-енергетичного комплексу.

При цьому зауважимо, що чутливість інтегрального показника енергетичної безпеки до зростання зношеності основних фондів, є відносно невисокою ($K_{\text{ч}} = 0,116$). Водночас, вплив загрози недостатнього технологічного оновлення підприємств і розподільчих енергомереж, яка виникає внаслідок зниження показника відношення інвестицій в підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, є надзвичайно низьким ($K_{\text{ч}} = 0,064$). Це обумовлене, насамперед, мізерними обсягами інвестицій, відношення яких до ВВП за період 2007–2015 рр. коливалося в межах 1–2%. Відповідно, зростання чи зниження цього показника в зазначеному діапазоні (як, наприклад, зростання з 1,74% у 2012 р. до 1,92% у 2013 р. чи зниження з 1,44% у 2014 р. до 1,07% у 2015 р.) не могло істотно вплинути на стан енергетичної безпеки України.

Висока чутливість рівня енергетичної безпеки України у 2015 р. спостерігається до зміни індикаторів, що характеризують загрози, обумовлені низьким ступенем диверсифікації джерел постачання та видів використовуваних енергоносіїв: зростання частки домінуючого виду палива у загальних обсягах споживання енергоресурсів ($K_{\text{ч}} = 0,276$); посилення залежності від імпорту домінуючого ресурсу в загальних обсягах постачання первинної енергії ($K_{\text{ч}} = 0,269$).

До 2013 р. у структурі загального постачання первинної енергії домінував природний газ, частка якого поступово зменшувалася з 40,5% у 2008 р. до 36,4% у 2012 р. При цьому, частка вугілля в загальних обсягах первинної енергії поступово зростала (з 30,6% у 2007 р. до 34,8% у 2012 р.), перевищуючи граничне значення цього показника (30%). З 2013 р. частка вугілля в загальній структурі первинної енергії переважає всі інші види палива, що, як було зазначено вище, в умовах окупації частини території Донецької та Луганської областей є істотною загрозою енергетичній безпеці України. Тому, за оптимістичний прогноз приймаємо зниження у 2018 р. частки вугілля у загальних обсягах споживання енергоресурсів до 21,6% згідно поліноміальної функції (Рис. 5). Проте, незважаючи на високу ймовірність ($R^2 = 0,96$) зазначених змін, реалізація такого сценарію без зростання частки природного газу (як замітника вугілля) можлива лише за умови активного впровадження енергозберігаючих технологій та забезпечення розвитку відновлювальних джерел енергії, що в умовах незначних інвестицій ставить під сумнів його реальність.

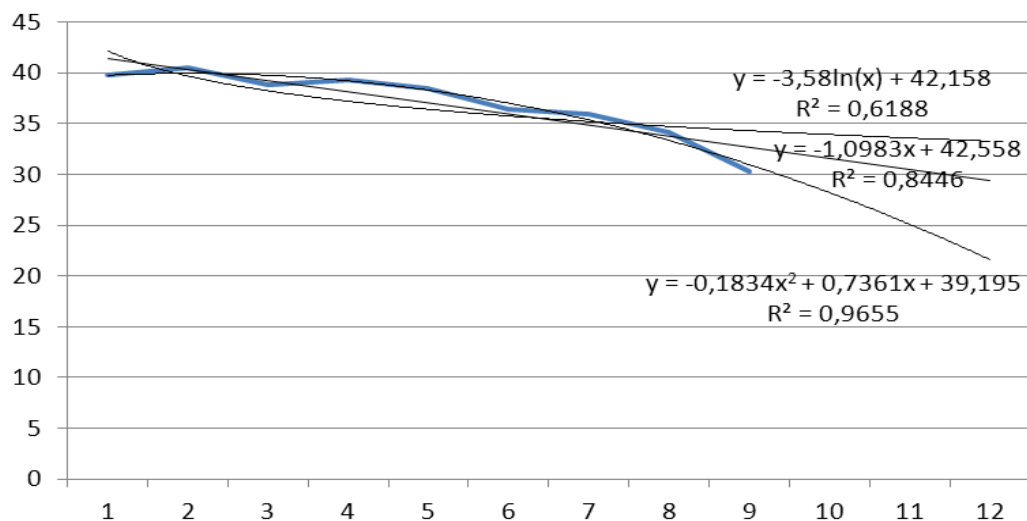

Рис. 5. Прогнозні сценарії зміни індикатора «частка домінуючого виду палива у загальних обсягах споживання енергоресурсів».

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики [13].

Як видно з рисунку 5, оптимальним сценарієм, з точки зору відповідності критеріям безпеки, є лінійна зміна частки вугілля у загальній структурі постачання первинної енергії, що дозволяє з ймовірністю 84,5% очікувати зниження цього показника у 2018 р. до 29,4%. Разом з цим, існує відносно висока ймовірність ($R^2 = 0,62$) зростання частки вугілля до 33,2% у 2018 р., що вважаємо песимістичним, але водночас реальним прогнозним сценарієм для України з огляду на збереження зростаючої тенденції індексу промислового виробництва.

Реалізація песимістичного сценарію супроводжуватиметься зростанням загрози недостатнього забезпечення вугіллям ТЕС в центральних та східних регіонах нашої країни. Одним з напрямів зниження цієї загрози є інтеграція енергетичної інфраструктури України в європейський енергетичний простір – через регіональну енергетичну платформу Центрально-Східної Європи (на базі Вишеградської групи (V4)), що розвиває низку проєктів за фінансової підтримки Європейської комісії і має на меті зменшення ступеня вразливості країн регіону від енергетичних постачань зі Сходу, підвищення рівня енергетичної безпеки через синергію зусиль країн-учасниць [3].

Доповненням зазначених заходів, спрямованих на зниження загроз енергетичній безпеці в межах інтеграційної стратегії, повинно стати інтеррегіональне співробітництво України з країнами ЄС. Наприклад, ключовими завданнями українсько-польської співпраці регіонів в енергетичній сфері визначимо: розв'язання проблеми узалежнення від забезпечення антрацитом вугіллям ТЕС, які працюють переважно в східних і центральних регіонах України, за рахунок модернізації обладнання цих ТЕС для використання вугілля газової групи, що може постачатися з Польщі; сповільнення чи навіть припинення процесу закриття вугільних шахт в Польщі, що відбувається відповідно до вимог енергетичної політики ЄС щодо скорочення частки вугілля в енергетичному міксті та зниження викидів CO_2 в атмосферу.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про зміцнення енергетичної безпеки України, оскільки відбулося зростання інтегрального показника з 0,73 у 2007 р. до 0,95 у 2015 р. Ключовими чинниками зміцнення енергетичної безпеки у 2015 р. були енергомісткість ВВП, диверсифікація джерел постачання та видів використовуваного палива. Це підтверджується розрахунками коефіцієнтів чутливості, згідно яких: зниження на 1% енергомісткості ВВП сприяє зростанню інтегрального показника енергетичної безпеки на 0,359%, зменшення на 1% рівня залежності від імпорту домінуючого ресурсу в загальних обсягах постачання первинної енергії забезпечує зростання інтегрального показника на 0,269%, а зниження на 1% частки домінуючого палива в загальних обсягах споживання енергоресурсів обумовлює підвищення рівня енергетичної безпеки на 0,276% за інших рівних умов.

Несприятливі зміни геополітичної ситуації, що відбулися внаслідок військової агресії Росії на сході України, перерозподіл впливу провідних країн на ринку енергоносіїв та кон'юнктурні коливання на енергоринках зумовили загострення таких загроз енергетичній безпеці України, як недостатність енергоносіїв (природний газ, вугілля антрацитної групи), висока енергомісткість ВВП і технологічна відсталість підприємств енергетичного та виробничого секторів. З іншого боку, геополітичні зміни мали позитивний вплив на стан енергетичної безпеки України, оскільки сприяли зниженню загроз, пов'язаних із диверсифікацією джерел постачання енергоносіїв, в результаті поступового обмеження і припинення імпорту газу з Росії.

В складних геополітичних умовах забезпечення розвитку енергетичного сектора України згідно критеріїв безпеки за оптимістичними прогнозними сценаріями зміни ключових внутрішніх чинників можливе лише за умови проведення комплексної реформи,

яка стосуватиметься сфер видобування та імпорту енергоносіїв, виробництва, розподілу та використання електроенергії. Головним завданням залишається збереження тенденції до зниження енергомісткості ВВП на основі реструктуризації економіки та збільшення частки послуг і високотехнологічних галузей промисловості у ВВП, підвищення ефективності використання енергії підприємствами старопромислових галузей та проведення їх технічної модернізації.

Зниження загрози зростання частки вугілля антрацитної групи у загальному обсязі первинних енергоносіїв повинно забезпечуватися на основі одночасного збільшення обсягів власного видобутку природного газу, розвитку відновлювальних джерел енергії, технічної модернізації підприємств енергетичного сектора, зокрема ТЕС, та створення технічних можливостей для використання інших видів палива.

Подальші дослідження енергетичної безпеки повинні передбачати обґрунтування перспективних напрямів міжнародного співробітництва України для розв'язання проблеми забезпечення економіки енергією в умовах реалізації таких загроз, як недостатні обсяги власного видобутку енергоносіїв (вугілля, газ), припинення транзиту природного газу з Росії до країн ЄС через територію України, технологічна відсталість енергетичних підприємств та використання енергомістких технологій у виробничому секторі.

Список використаних джерел

1. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
2. Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60 «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.
3. Нова енергетична стратегія України до 2020 року: безпека, ефективність, конкуренція. Базовий варіант для обговорення із громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft%20Strategy_00%20\(7\).pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft%20Strategy_00%20(7).pdf).
4. Бараннік О. Окремі аспекти оцінки рівня енергетичної безпеки регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/.../energobezpеса-f5475.pdf.
5. Захарченко В. Аналіз енергетичної безпеки регіону / В. Захарченко, М. Акулюшина // Економіка: реалії часу. – № 1 (2). – 2012. – С. 147–150.
6. Коцко Т. Проблеми енергетичної безпеки України в контексті формування передумов переходу до моделі сталого розвитку // Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: монографія / за ред. Хлобистова Є. В. – Черкаси, 2013. – С. 192–211.
7. Маркевич К. Енергетична безпека України: погляд крізь призму здобутків та викликів / Катерина Маркевич // Вісник. Рейтинг. – Випуск № 2–3. – 09/2016. – С. 24–28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/rejtyng_visnyk.pdf.
8. Охріменко О. О. Економічна безпека України крізь призму енергетичної стратегії / О. О. Охріменко, У. В. Бігун // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – № 12. – С. 150–158. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_25.
9. Свірчевська Ю. Сутність енергетичної безпеки країни та чинники, що на неї впливають [Електронний ресурс]. – Режим доступу: geopolitika.crimea.edu/arhiv/.../042svirch.pdf.

10. Сухоруков А. І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13–32.
11. Валовий внутрішній продукт України у 2000–2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Вартість основних засобів у 2000–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Енергетичний баланс України 2010–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Енергетична безпека України – дипломатичні «газові війни» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eircenter.com/news/energetichna-bezpeka-ukrayini-diplomatichni-gazovi-vijni>.
15. Енергетична безпека: європейський досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Energy_Security_Final_27.11.pdf.
16. Енергоємність ВВП України у 2007–2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Індeksi промислової продукції в Україні у 2010–2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Модернізація ТЕС під різні типи вугілля: Польща пропонує Україні готове рішення енергетичної проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/other/modernizatsiia-tes-pid-rizni-typu-vuhillia-polshcha-proponuie-ukraini-hotove-rishennia-energhetychnoi-problemy-157051.html>.
20. Key World Energy Statistics from the IEA, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://energiatalgud.ee/img_auth.php/e/ef/IEA._Key_World_Energy_Statistics._2013.pdf.
21. Key World Energy Statistics from the IEA, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld2016.pdf>.

References

1. *Energhetychna strategiia Ukrainy na period do 2035 r. (proekt)* [Energy Strategy of Ukraine until 2035 (draft)] Available at: <<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>>
2. *Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 02 bereznia 2007 r. # 60 “Pro zatverdzhennia metodyky rozrahunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy”* [The order Ministry of Economy of Ukraine dated 02 March 2007 r. Number 60 “On approving the methodology of calculation of economic security of Ukraine”]. Available at: <<http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>>
3. *Nova energhetychna stratehia Ukrainy do 2020 roku: bezpeka, efektyvnist, konkurentsii. Bazovyi variant dlja obhovorennja iz hromadskistju* [New Energy Strategy of Ukraine until 2020: safety, efficiency, competition. The basic version for public discussion]. Available at: <[http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft%20Strategy_00%20\(7\).pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft%20Strategy_00%20(7).pdf)>
4. *Barannik O. ‘Okremi aspekty otsinky rivnia energhetychnoi bezpeky rehioniv Ukrainy’* [Barannik O. Some Aspects of energy security of Ukraine's regions]. Available at: <www.niss.gov.ua/.../energobezpeca-f5475.pdf>
5. *Zaharchenko V., Akuliushyna M. (2012) ‘Analiz energhetychnoi bezpeky rehionu’* [Analysis of energy security in the region], *Ekonomika: realii chasu* 1 (2): 147–150.

6. Kotsko T. (2013) 'Problemy energhetychnoi bezpeky Ukrainy v konteksti formuvannia peredumov perehodu do modeli stalogo rozvytku' [The problems of energy security of Ukraine in the context of the preconditions for the transition to sustainable development model] // *Ekonomichna bezpeka derzhavy: mizhdyscyplinarnyi pidhid: monohrafiia*, red. Khlobystov Ye. V. – Cherkasy. – P. 192–211.
7. Markevych K. (2016) 'Energhetychna bezpeka Ukrainy: pohliad kriz pryzmu zdotukiv ta vyklykiv' [Energy Security of Ukraine: a view through the prism of achievements and challenges], *Visnyk. Rejtyng* 2–3. – 09/2016: 24–28. Available at: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/rejtyng_visnyk.pdf>
8. Ohrimenko O., Bihun U. (2015) 'Ekonomichna bezpeka Ukrainy kriz pryzmu energhetychnoi strateghii' [The economic security of Ukraine through the prism of energy strategy] *Ekonomichni visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyjivskiy politekhnichnyi instytut"* 12: 150–158. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_25>
9. Svirchevska Yu. 'Sutnist energhetychnoi bezpeky krainy ta chynnyky, shcho na nei vplyvaiut' [The essence of energy security and the factors that affect it]. Available at: <geopolitika.crimea.edu/arhiv/.../042svirch.pdf>
10. Sukhorukov A., Kharazishvili Yu. (2011) 'Teoretyko-metodologichnyi pidhid do integhralnoi otsinky ta rehuliuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy' [Theoretical and methodological approach to integrated assessment and regulation of economic security], *Bankivska sprava* 4. P. 13–32.
11. *Valovyi vnutrishnij produkt Ukrainy u 2000–2015 rr.* [The gross domestic product of Ukraine in 2000–2015 years]. Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
12. *Vartist osnovnyh zasobiv u 2000–2015 rr.* [The cost of fixed assets in the years 2000–2015]. Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
13. *Energhetychnyi balans Ukrainy u 2010–2015 r.* [Energy balance of Ukraine in the years 2010–2015]. Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
14. *Energhetychna bezpeka Ukrainy – diplomatychni «hazovi viyny»* [Ukraine's energy security – diplomatic "gas war"]. Available at: <<http://eircenter.com/news/energetichna-bezpeka-ukrayini-diplomatichni-gazovi-vijni>>
15. *Energhetychna bezpeka: yevropeiskyi dosvid* [Energy Security: the European experience]. Available at: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Energy_Security_Final_27.11.pdf>
16. *Energhoyemnist VVP Ukrainy u 2007–2015 r.* [The energy intensity of Ukraine's GDP in the years 2007–2015]. Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
17. *Indeksy promyslovoi produktsii v Ukraini u 2010–2017 r.* [Industrial production indices in Ukraine in the years 2010–2017]. Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
18. *Kapitalni investytsii za vydamy ekonomichnoi diialnosti* [Capital investments by economic activity]. Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
19. *Modernizatsiia TES pid rizni typy vughillia: Polshcha proponuie Ukraini hotove rishennia energhetychnoi problemy* [Modernization of TPP for different types of coal: Poland suggests Ukraine complete solution of energy problems]. Available at: <<http://patrioty.org.ua/other/modernizatsiia-tes-pid-rizni-typy-vuhillia-polshcha-proponuie-ukraini-hotove-rishennia-energhetychnoi-problemy-157051.html>>
20. Key World Energy Statistics from the IEA, 2013. Available at: <https://energiatalgud.ee/img_auth.php/e/ef/IEA._Key_World_Energy_Statistics._2013.pdf>
21. Key World Energy Statistics from the IEA, 2016. Available at: <<https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld2016.pdf>>

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ignatiev P. M Egypt under the rule of Abdel Fattah el-Sisi: Internal challenges	4
Sedliar Y. O. The economic sanctions as the instrument of foreign policy	18
Юськів Б. М., Хомич С. В. Роль медіа-пропаганди в умовах «гібридної війни»	27
Litvinenko N., Pogorila N. Conceptual provision of us global leadership policy of post-bipolar period	44
Kulinich T. O. US in Latin America: key current interests and methods of their advancement	52
Константинов В. Ю. Еволюція поняття регіону у дослідженні міжнародних політичних регіонів	67

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Medvedieva M. International climate change regime and national law: case-study on Ukraine	78
Кубальський В. Н. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві	85

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Filipenko A. S. Methodological discourse in economic science	97
Дзюба П. В. Оптимізація інвестиційних портфелів за принципом максимальної визначеності: альтернативний погляд на формування портфельної парадигми міжнародного інвестування	109
Бабець І. Г. Забезпечення енергетичної безпеки України в умовах геополітичних трансфор- мацій	125

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 132

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05. 11. 1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 2 від 26 вересня 2017 року.**

Підписано до друку 27. 09. 2017 року.
Наклад 100 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. +380 44-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>